

**Studies over de sociaal-economische geschiedenis
van Limburg**

Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg XLV

Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg 2000

Redactie:

Prof. dr Ad Knotter (SHCL), voorzitter

Dr Willibrord Rutten (SHCL), secretaris en eindredacteur

Dr Theo Engelen (KUN)

Dr Ernst Hornburg (UM)

Dr Annemieke Klijn (UM)

Prof. dr Joep Leerssen (UvA)

Beeldredactie:

Drs Jac van den Boogard (SHCL)

Maakbaar Limburg

De constructie van een samenleving in een eeuw van uitersten

Onder redactie van Ad Knotter en Willibrord Rutten

Sociaal Historisch Centrum voor Limburg
Maastricht 2000

Cip-gegevens Koninklijke Bibliotheek Den Haag

Maakbaar

Maakbaar Limburg. De constructie van een samenleving in een eeuw van uitersten / Ad Knotter en Willibrord Rutten red. - Maastricht: Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. - III. - (Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg, ISSN 0923-2842; jrg. 45). Themanummer: ISBN 90-74142-14-1

Siso limb 939 UDC 949.294(058) NUGI 641

Trefw.: Limburg; sociaal-economische geschiedenis; 1900-2000

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publishers.

© 2000 Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Boschstraat 73, 6211 AV Maastricht

Kopijverzorging: Ingrid Frints en Ella Muyres (SHCL)

Fotoreproducties: Herman Wijenberg (SHCL)

Stofomslag: Unigraphic

Omslag en typografie: Unigraphic

Drukwerk: Unigraphic

Bindwerk: Boekbinderij Findemans

Inhoud

Ad Knotter	3
Ten geleide: het Sociaal Historisch Centrum en de maakbaarheid van Limburg	
Willibrord Rutten	9
Vijftig jaar Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. Hoofdlijnen en keerpunten	
Ben Gales	27
Houwen en stof bijten? Maakbaarheid in een mijnstreek	
Jos Perry	65
Limburg kolenland. Een collage van oud en nieuw	
Peter Nissen	79
Constructie en deconstructie van het katholieke Limburg	
Annemieke Klijn	97
De doorbraak van Sjeng Tans	
Carla Wijers	111
'In één hand de rozenkrans, in de andere hand een glas bier'. De Limburgse identiteit onder de loep	
Over de auteurs	134
Jac van den Boogard	136
Maakbaar Limburg in foto's	
Jaarverslag 1999	147
Contribuanten en begunstigers	177

Mgr. H. Poels, geschilderd door E. Wingen, 1922

Ten geleide

Het Sociaal Historisch Centrum en de maakbaarheid van Limburg

Er bestaan in Nederland twee sociaal-historische centra: het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en het Sociaal Historisch Centrum voor Flevoland. Het laatste is voortgekomen uit de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de Drooggelegde Zuiderzeepolders, opgericht in 1936 door de sociograaf Ten Veen. Deze Stichting beoogde te komen tot een planmatige aanpak van de kolonisatie van de polders met een zorgvuldige selectie van de nieuwe bewoners. Hier werd in letterlijke zin een nieuwe samenleving gemaakt en sociografen wilden daarbij de helpende hand bieden.¹ Ook de Limburgse mijnstreek was zo'n kolonisatiegebied, waarvoor nieuwe bewoners moesten worden aangetrokken. Ook hier werd door woningbouwcorporaties en mijndirecties bewust gestreefd naar een selectie onder de migranten, onder andere door de selectieve toewijzing en controle van woningen in de nieuwgebouwde mijnwerkerskolonies.² Hoe verschillend ook qua achtergronden en uitgangspunten, in beide gevallen werd gepoogd de samenleving te modelleren naar een bepaald plan of ideaalbeeld. Het is niet toevallig dat er in Limburg, evenals in Flevoland, een sociograaf - pater Remigius Dieteren³ - aan de wieg stond van een Sociaal Historisch Centrum. Zijn doel was de vooroorlogse samenlevingsopbouw in de Mijnstreek en heel Limburg te documenteren en het was logisch dat mgr Poels, die in die samenlevingsopbouw een centrale rol had gespeeld, daarbij als leidsman gold. In zijn persoon en zijn streven werden twee essentiële aspecten van de 'maakbare samenleving' verenigd: de sociale voorzorg en de sociale beheersing. Als wij Poels beschouwen als een van de grondleggers van het 'maakbare Limburg', dan maakte ook het Sociaal Historisch Centrum daar in zekere zin deel van uit. De oprichting van het Centrum was in de eerste plaats bedoeld om de geschiedenis van het sociale bouwwerk dat Poels had opgetrokken in vak- en standsorganisaties, in woningbouwverenigingen en tal van andere sociale instellingen, te documenteren en in geschiedschrijving vast te leggen. De ontstaansgeschiedenis van het SHCL wordt kort beschreven in het

¹ W.F. Heinemeyer et al. (red.), *50 jaar actief achter de Afsluitdijk: jubileumbundel ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de Drooggelegde Zuiderzeepolders 1936-1986*. Publicaties van de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de Drooggelegde Zuiderzeepolders, dl. 50 (Zutphen 1986).

² E.J.G. van Royen, 'Beheersaspecten in het huisvestingsbeleid van mijnondernemingen en rooms-katholieken in Zuid-Limburg, 1900-1940', in: P.M.M. Klep e.a. (eds.), *Wonen in het verleden, 17e-20e eeuw* (Amsterdam 1987) 81-95; L.H.M. Kreukels, *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkoolmijnen, 1900-1940*. Maastrandse Monografieën 42 (Assen en Maastricht 1986) 105-127, 299-312, 421-429.

³ De versturende invloed van de migratie in het mijngebied en de noodzaak die te beheersen staan centraal in het proefschrift van Dieteren, *De migratie in de Mijnstreek 1900-1935*. Bijdragen tot de sociale en economische geschiedenis van het Zuiden van Nederland IX (Nijmegen 1962).

openingsartikel in deze bundel van de hand van Willibrord Rutten. Daarin kan men tevens lezen dat de doelstellingen van het SHCL al ras breder werden geformuleerd tot de documentatie van en het onderzoek naar de sociale en economische geschiedenis van Limburg in meer algemene zin. Tegenwoordig wordt ook de beoefening van de sociaal-culturele geschiedenis tot taak van het SHCL gerekend. Wat door pater Remigius Dieteren in 1949 werd opgericht als onderdeel van het toen nog volop in functie zijnde 'maatschappelijke middenveld', is inmiddels uitgegroeid tot een historisch documentatie- en kenniscentrum, waarvan de betekenis ver uitstijgt boven de oorspronkelijke doelstellingen.

In 1999 vierde het SHCL zijn vijftigjarige bestaan. Gezien de ontstaans-geschiedenis en het jaar van de viering lag het thema van dit jubileum voor de hand: er werd gekozen voor reflectie op de Limburgse geschiedenis in de afgelopen eeuw aan de hand van het thema 'maakbaarheid'. Onder het motto *Maakbaar Limburg 1900-2000. De constructie van een samenleving in een eeuw van uitersten* werd het jubileum gevierd met een door Limburg reizende tentoonstelling en een symposium in de Aula van de Universiteit Maastricht op 8 oktober. De op dit symposium uitgesproken lezingen worden in dit Jaarboek van het SHCL gepubliceerd. Aan de auteurs is gevraagd hun lezing voor deze uitgave te bewerken. De een heeft daar meer werk van gemaakt dan de ander, maar in alle gevallen vonden wij het de moeite waard de bijdragen te publiceren.

'Maakbaarheid' of 'de maakbare samenleving' zijn begrippen die in de journalistiek meestal worden geassocieerd met zogenaamd achterhaald sociaal-democratisch gedachtegoed en 'illusies van de jaren zeventig'. Zoals altijd bij dit soort zaken, is de historische werkelijkheid aanzienlijk genuanceerder. Men kan met goed recht spreken over liberale wortels van de 'maakbare samenleving', zoals twee Amsterdamse politicologen onlangs hebben betoogd.⁴ Als wij in wat ruimer verband nadenken over dit thema, lijkt het zelfs niet te gewaagd om de twintigste eeuw in zijn algemeenheid te karakteriseren als de 'eeuw van de maakbaarheid'. Terugkijkend vanuit hedendaags perspectief valt op hoezeer politieke stromingen en maatschappelijke actoren ieder op eigen wijze uitgingen van het idee dat er moest worden ingegrepen in de sociale verhoudingen. Er moest gewerkt worden aan een betere vormgeving van de samenleving, door de overheid of door maatschappelijke organisaties; de ontwikkeling van de samenleving kon niet aan het 'vrije spel der maatschappelijke krachten' worden overgelaten. Het hoogtepunt van deze 'maakbaarheidsgedachte' viel samen met de naoorlogse wederopbouw en de hoogconjunctuur tot in de jaren zeventig. Bij alle politieke stromingen heerste de gedachte dat de fysieke en ruimtelijke orde, de economie, de sociale verhoudingen alsook de vormgeving van het persoon-

⁴ J.W. Duyvendak en I. de Haan (red.), *Maakbaarheid. Liberale wortels en hedendaagse kritiek van de maakbare samenleving* (Amsterdam 1997).

lijke leven bewust in een gewenste richting konden worden gestuurd. Het is de periode van grote projecten in de ruimtelijke orde en infrastructuur, van industrie- en landbouwpolitiek, van het ontstaan van de verzorgingsstaat en het welzijnswerk. In de naoorlogse periode zien wij ook de opkomst van de beleidsgerichte sociale wetenschappen, die geacht werden 'maatschappelijke ingenieurs' af te leveren.⁵ Nadien is er steeds meer kritiek op de nadelen van maatschappelijke sturing en planning gekomen, maar deze zijn toch nog steeds niet weg te denken uit de moderne maatschappij.

Wat heeft dit alles te maken met Limburg in de twintigste eeuw? Heel veel. Zo is op elk moment van haar achteraf betrekkelijk korte geschiedenis getracht de mijnindustrie en alles wat daarmee samenhang te plannen, te sturen en te beheersen. Dat geldt zowel voor de opkomst en inplanting als de neergang en daaropvolgende herstructurering. Zelfs de oprichting van een psychiatrisch centrum in Heerlen werd gemotiveerd met de noodzaak de psychische gevolgen van de mijnsluitingen te begeleiden.⁶ Wij zijn ons ervan bewust dat er een Limburg bestaat buiten de Mijnstreek, maar de ontwikkeling van de mijnindustrie heeft zo'n groot stempel op de twintigste-eeuwse geschiedenis van deze provincie gedrukt, dat wij twee artikelen over de 'maakbaarheid' van de mijnbouw publiceren. In een uitvoerig en soms beschouwend overzicht behandelt Ben Gales de problemen van ambities, prognoses en planningskeuzen in de mijnbouw, vooral op technisch en economisch gebied. Hij stelt de vraag naar de haalbaarheid van de 'maakbaarheidsidealen', die ingenieurs en andere leidinggevendenden in de mijnindustrie onmiskenbaar bezaten. 'Maakbaarheidsidealen' op het gebied van het wetenschappelijk bedrijfsbeheer en economische planning bleken deels illusies te zijn, maar tegelijk ook relevant bij de vormgeving van de industrie. De mijningenieurs maakten volgens Gales als het ware 'leerprocessen in maakbaarheid' mee en dat niet alleen in technische en economische zin. Bij de planning van de mijnaanleg speelden ook sociale, politieke en ideologische afwegingen mee. Hetzelfde geldt *a fortiori* bij de ontmanteling (het 'ontmaken' aldus Gales) van de mijnindustrie en de economische herstructurering van de Mijnstreek na 1965.

De overige auteurs hebben het thema 'maakbaar Limburg' anders opgevat, namelijk in sociaal-culturele zin. Centraal staat hoe met meer of minder succes in deze eeuw is geprobeerd bepaalde aspecten in de Limburgse geschiedenis en samenleving te benoemen als specifiek Limburgs, als identiteitsbepalend cultuuroed. Het zogenaamde Limburgs-eigene is volgens deze auteurs niet geworteld in een ver en ongedifferentieerd verleden, maar ook 'gemaakt', en wel in een veel recentere periode dan men vaak denkt. Jos Perry laat zien hoe Limburgse cultuurdragers bewust probeerden de Zuid-Limburgse mijnen te ver-

⁵ Vgl. Marja Gastelaars, *Een geregeld leven. Sociologie en sociale politiek in Nederland 1925-1968* (Amsterdam 1985).

⁶ Gemma Blok en Joost Vijselaar (red.), *De weg van Welterhof: 25 jaar psychiatrie in oostelijk Zuid-Limburg* (Utrecht 1999).

ankeren in de Limburgse geschied- en identiteitsbeleving. Er zou sprake zijn van een in het verleden gewortelde mijntraditie, van continuïteit van heden en verleden in de mijnindustrie en een oude verbondenheid met het Limburgse volk. Maar zo kort als deze zogenaamde mijntraditie heeft bestaan, zo snel zijn de herinneringen eraan verdwenen.

Carla Wijers betoogt iets soortgelijks over een ander 'Limburgs' cultuurgoed: het carnaval. Dat de carnavalsviering als iets typisch Limburgs wordt beschouwd, is pas van betrekkelijk recente datum. Dit en andere cultuurverschijnselen in Limburg blijken pas als typisch Limburgs te zijn herkend en benoemd toen ze werden geconfronteerd met andere uitingen en gedragingen, die meestal nogal eenduidig als 'Hollands' werden gedefinieerd. In feite kan men spreken van een problematische culturele verhouding tot de natiestaat. Dat deze cultuurverschijnselen helemaal niet typisch Limburgs hoeven te zijn (maar bijvoorbeeld eerder Rijnlands zoals het carnaval), is volgens Wijers minder relevant. Het gaat erom dat ze als Limburgs worden gedefinieerd en vervolgens beleefd ten opzichte van een referentiegroep, in dit geval de 'Hollanders'. Op deze wijze wordt de regionale identiteit weliswaar 'gemaakt', maar die geconstrueerde identiteit wordt tevens een realiteit waarnaar mensen zich gaan gedragen en waarmee zij hun leefwereld definiëren. Tegelijk relativeert dit de rol van de 'traditie' als onwrikbaar identiteitsbepalend gegeven. Als 'uitgevonden' en 'geconstrueerde' culturele werkelijkheid is die even veranderbaar als de geschiedenis waarvan zij deel uitmaakt.

Hoe snel op het oog vaststaande culturele zekerheden en tradities kunnen veranderen, blijkt uit de bijdragen van Annemieke Klijn en Peter Nissen. In beide staat het katholieke Limburg centraal, zij het vanuit geheel verschillende invalshoeken. Klijn schrijft over de positie en de lotgevallen van de katholieke doorbraaksocialist Tans in de periode toen zo'n positie door de Kerk nog als onaanvaardbare politieke deviantie werd beschouwd. Nissen neemt de constructie en de 'deconstructie' van het katholieke Limburg onder de loep. In een provincie, die in feite nog maar kort als geografische en institutionele eenheid bestond, vormde de constructie van 'het katholieke Limburg' een belangrijk identiteitsvormend beginsel. Het bisdom werd in de opbouw daarvan gesteund door een leger van seculiere geestelijken, die de boodschap van het 'behoud van het katholieke Limburg' uitdroegen en institutioneel vormgaven. In de jaren vijftig en zestig kwam echter steeds meer interne kritiek op deze defensieve houding, die de Kerk in de ogen van de critici ook in Limburg dreigden te vervreemden van de moderne samenleving. Volgens Nissen is het idee van 'het katholieke Limburg' in de huidige tijd niet meer vol te houden. Het is een in het verleden geconstrueerde 'idylle', die tegenwoordig weinig meer zegt over de feitelijke geloofspraktijk in Limburg.

Met de publicatie van de bijdragen aan het symposium 'Maakbaar Limburg' wil het vijftigjarige Sociaal Historisch Centrum voor Limburg zich presenteren als een levendig en vernieuwend podium voor de geschiedbeoefening in Limburg,

in het bijzonder die van de recente tijd. Onderdelen van de vernieuwing zijn de uitbreiding van de redactie van het Jaarboek met ingang van deze jaargang en de verandering van het uiterlijk. De nieuwe redactie bestaat uit: dr Theo Engelen, universitair hoofddocent bij de Vakgroep Geschiedenis aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen, dr Ernst Homburg en dr Annemieke Klijn, beiden universitair docent bij de Faculteit der Cultuurwetenschappen aan de Universiteit Maastricht, prof. dr Joep Leerssen, hoogleraar Europese Studies aan de Universiteit van Amsterdam, dr Willibrord Rutten, hoofd onderzoek van het SHCL (secretaris) en ondergetekende (voorzitter). Aan de redactie is toegevoegd als beeldredacteur drs Jac van den Boogard, die ook verantwoordelijk was voor de tentoonstelling die het SHCL ter gelegenheid van zijn jubileum organiseerde. Zijn inbreng is in dit Jaarboek zichtbaar in de goedgekozen illustraties bij de artikelen en in het fotokatern, waarin enkele hoogtepunten van de tentoonstelling zijn afgedrukt. De foto's zijn merendeels afkomstig uit de fotocollectie van het SHCL, die inmiddels zo'n 20.000 foto's bevat. Uit deze collectie hopen wij voortaan elk jaar zo'n katern rondom een bepaald thema te publiceren.

Tot slot wil ik, mede namens het Bestuur van het SHCL, onze dank uitspreken aan al diegenen die de organisatie van het jubileumsymposium 'Maakbaar Limburg' op 8 oktober 1999 tot een succes hebben gemaakt. Die dank geldt de voorzitters, sprekers en commentatoren, die de bezoekers een uiterst boeiende dag hebben bezorgd; verder de medewerkers van het SHCL zelf, met name het personeel van de Algemene Dienst, dat de publicitaire en organisatorische kant verzorgde; en tenslotte de Universiteit Maastricht, die de aula en bijbehorende voorzieningen ter beschikking stelde, en de Faculteit der Cultuurwetenschappen, die een deel van de kosten voor haar rekening nam.

Prof. dr Ad Knotter
directeur SHCL

Logo van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg uit de jaren 1950-60.

Willibrord Rutten

Vijftig jaar Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. Hoofdpijnen en keerpunten

Inleiding

Vijftig jaar geleden, in oktober 1949, werd het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg opgericht.² Het is niet de bedoeling in deze bijdrage de lotgevallen van het Centrum op de voet te volgen. Ik beperk mij tot de hoofdpijnen en keerpunten. Om te beginnen wordt het ontstaan van het Centrum in zijn historische context geplaatst. Daarna laat ik zien hoe het SHCL zijn oriëntatie heeft verlegd van de rooms-katholieke zuil naar de geschiedwetenschap en tenslotte volgt een beschouwing over de plaats van het Centrum in het historisch bedrijf, waarbij ik volsta met de bijdrage van het SHCL aan de geschiedschrijving over Limburg in de twintigste eeuw.

Van Sociaal Archief naar Sociaal Historisch Centrum

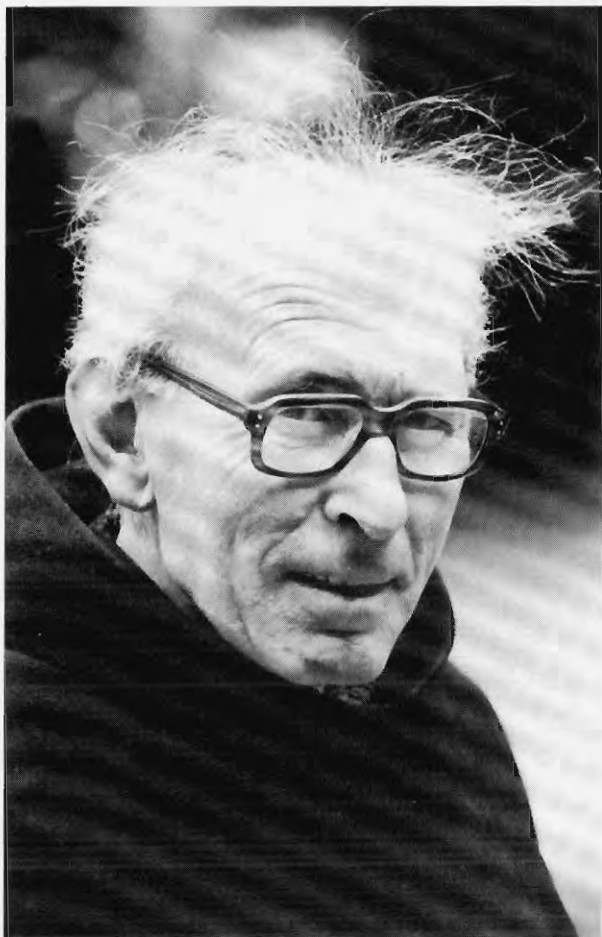
De eerste stap op weg naar een historisch centrum werd gezet in 1946 met de komst van het Sociaal Archief Limburg, een instelling van de Katholieke Arbeidersbeweging (KAB). Het initiatief ging uit van de Katholieke Mijnwerkersbond. De tijd van de bezetting door de nazi's lag nog vers in het geheugen. Het moment was gekomen om voor het nageslacht vast te leggen hoe 'het veerkrachtige Roomsche leven een slinksen bezetter glansrijk weerstond', zo berichtte *de Volkskrant* over het Sociaal Archief.³ Het ging overigens niet alleen om het aanleggen van oorlogsdocumentatie. Het was de bedoeling terug te gaan tot 1900 met het bijeenzoeken van historische gegevens. Daarbij kwam het accent te liggen op de geschiedenis van de Mijnstreek. In het bijzonder ging het erom getuigenissen te bewaren van al datgene wat door de katholieke sociale beweging tot stand was gebracht op het gebied van volkshuisvesting, gezondheidszorg, onderwijs en andere sociale voorzieningen: 'En dan krijgen we metertijd een schatkamer van gegevens over een hoofdstuk sociale geschiedenis, dat voor de gehele Nederlandse sociale beweging van evenveel belang zal zijn als de strijd in het vroeger welhaast vergeten Limburg in feite voor het gehele vaderland is geweest'.⁴

¹ Met dank aan dr. Rudolf Philips, oud-directeur, die mij nuttige informatie verschaftte over het SHCL in de jaren zestig en zeventig. De heer Harry Strijkers, medewerker DSM Archief, ben ik erkentelijk voor de gegevens die hij mij verstrekte uit het Archief van Staatsmijnen.

² Op 3 oktober 1949 werd de stichtingsakte notarieel vastgelegd.

³ *De Volkskrant*, 19 april 1946.

⁴ *De Volkskrant*, 29 april 1946.

Dr Remigius Dieteren OFM (1915-1995). Foto ca. 1978 (coll. SHCL).

De oprichter van het Sociaal Archief was de jonge franciscaner pater Remigius Dieteren (1915-1995), die na zijn studie sociale wetenschappen aan de universiteit van Leuven een naaste medewerker was geworden van de katholieke leider, mgr dr H.A. Poels.⁵ Met name in de bezettingsjaren was veel materiaal verloren gegaan of opzettelijk vernietigd. Het leek erop dat de geschiedenis van de modernisering van Limburg sedert 1900 niet meer geschreven kon worden bij gebrek aan bronnen en documentatie. Dieteren vond het hoog tijd de nonchalante behandeling van de papieren nalatenschap van de rooms-katholieke vak- en standsorganisaties een halt toe te roepen. Werken en streven van de r.-k.

⁵ Meer over het leven en werken van pater Dieteren bij A.M.T. Peeters en J.F.R. Phillips, Inventaris van het archief van Pater Doctor Remigius Dieteren OFM (Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht 1999) 5-9.

leiders en organisaties in de afgelopen vijftig jaar verdienden het geboekstaafd te worden. 'Dat de waardering en de erkentelijkheid voor de werkers van het eerste uur werkelijk levend blijven', zo verwoordde Dieteren zijn engagement.⁶

De behoefte om te herdenken en te getuigen, daar is het mee begonnen.⁷ Na de bevrijding was er in katholieke gelederen hier en daar namelijk twijfel gerezen over het nut van de standsorganisaties. De vraag werd gesteld of men ze niet beter kon ontkoppelen van de bedrijfsorganisaties. Zulke 'dissidente' geluiden kon men bijvoorbeeld vernemen in kringen rond ir W.J. Dewez, rijkslandbouwconsulent in Limburg, en zijn assistenten G. Royackers en Fons Erens.⁸ Zij vonden dat de verzuilde structuur in de landbouwsector plaats zou moeten maken voor een eenheidsorganisatie. Ook in de sector mijnbouw werd geroepen dat er een eenheidsvakbeweging moest komen.⁹

De doorbraak van het zuilenstelsel ging echter voorlopig niet door. Dat zou pas twintig jaar later gebeuren, maar de gedachte heeft in 1945-46 toch heel wat opschudding veroorzaakt en ook sporen nagelaten. Aan het licht was gekomen dat de aanhang van de katholieke arbeidersbeweging was vergeten hoe de standsorganisaties Limburg met succes de moderne, industriële samenleving hadden binnengeloodst. Het was voor de katholieke leiders onaangenaam te ontdekken dat de uit de r.-k. standsorganisaties voortgekomen vakbonden en woningbouwverenigingen, ziekenhuizen en scholen door de bevolking niet werden gezien als fiere getuigen van hun katholieke overtuiging. Het waren vanzelfsprekendheden, waarvan men de oorsprong niet meer kende en die in veel gevallen geen of onbeduidende concurrentie hadden. Er mocht wel wat meer waardering komen voor het veel vertakte r.-k. organisatieleven. Aan deze defensieve reactie op de doorbraakgedachte dankt het Sociaal Archief zijn bestaan. Later zou het SHCL deze missie in aangepaste vorm overnemen. Een belangrijke taak van het Centrum was het uitgebreide netwerk van sociale organisaties en instellingen - de tot instituties gestolde sociale ideeën - tot historisch object te maken, met andere woorden de archieven en documenten te redden en daaruit de oorspronkelijke inspiratiebron te achterhalen.¹⁰

Pater Dieteren was overigens niet de enige pionier met gevoel voor de historie van de Mijnstreek. Staatsmijnen-archivaris Carel Bloemen was ook zo iemand. Hij wenste aan het Centraal Archief van de Staatsmijnen een historisch

⁶ R. Dieteren, *De migratie in de mijnstreek, 1900-1935*. Bijdragen tot de sociale en economische geschiedenis van het Zuiden van Nederland IX (Vught en Maastricht 1962) 16.

⁷ Voor een beschouwing over de relatie tussen herdenken en geschiedschrijving zie Jos Perry, *Wij herdenken, dus wij bestaan. Over jubilea, monumenten en de collectieve herinnering* (Nijmegen 1999) 109: 'Maar geschiedschrijving is uit herdenken voortgekomen ...'.

⁸ Over Dewez, Royackers en Erens zie J.C.G.M. Jansen en W.J.M.J. Rutten, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg in de twintigste eeuw*. Maaslandse Monografieën 52 (Leeuwarden en Maastricht 1992) 324-325. Speciaal over Fons Erens (1914-2000) gaat Fons Geraets, *Boven het maaiveld. 100 portretten van markante Limburgers uit de twintigste eeuw* (Weert 1999) 95-98.

⁹ W.J.M. Klaassen, 'De mijnwerkersbonden in 1944-1945: drie oude en een nieuwe', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* 30 (1985) 34-55.

¹⁰ Vriendelijke mededeling van dr I.F.R. Phillips d.d. 30 oktober 1999.

centrum voor het mijnbouwbedrijf te koppelen. Het belang van een documentatiecentrum werd, trouwens ook onderkend door de toenmalige hoofdaalmoezenier van sociale werken, Karel Roncken. Na 1945 was hij in het kader van het sociaal-economisch herstelbeleid betrokken geraakt bij een sociografisch onderzoeksproject in de Mijnstreek. Een grondige kennis van het sociale leven in Limburg in zijn historische verband was nodig, vond Roncken, om de actuele sociale vragen op het terrein van industrialisering en agrarische ontwikkeling te helpen oplossen. Een documentatiecentrum was van groot belang voor de verdere sociale ontwikkeling van Limburg.¹¹ Het geloof in de maakbaarheid van de Limburgse samenleving was groot en een historisch centrum zou aan dit ideaal belangrijke diensten kunnen bewijzen.

Het SHCL is totstandgekomen door al deze initiatieven te bundelen. Er moest een centraal verzamelpunt komen van alles wat voor de sociale geschiedenis van geheel Limburg van belang zou zijn. Uiteraard werden documenten van de overheid van acquisitie uitgesloten. Daarin voorzag de Archiefwet van 1918. Een driemanschap heeft de stichting van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg voorbereid; het waren Remigius Dieteren en Carel Bloemen, beiden zijn al genoemd, en Frans J. Crombag, secretaris van de Commissie Sociographie van de Mijnstreek.¹² Op 15 januari 1949 hadden de grondleggers hun plan gereed. Archivaris Bloemen ging op zoek naar passende huisvesting voor het instituut. Staatsmijnen stelden Kasteel Hoensbroek beschikbaar, maar in plaats van de Mijnstreek kreeg vestiging in Maastricht de voorkeur vanwege de aanwezigheid van verwante instellingen als het Rijksarchief, de Stadsbibliotheek en het Economisch-Technologisch Instituut Limburg. Voorlopig werd het instituut gehuisvest in het KAB-gebouw 'De Stuers', aan de Kruisherengang.¹³ De inrichting van het bureau getuigde van een 'monastieke' eenvoud en dat is nog lang zo gebleven.

Carel Bloemen werd door Staatsmijnen beschikbaar gesteld om gedurende de beginperiode als directeur van het SHCL te fungeren.¹⁴ Spoedig zou hij echter afhaken. Er openbaarde zich tussen Bloemen en Crombag enerzijds en Dieteren anderzijds een fundamenteel verschil in opvatting omtrent de aard van het Centrum en de wijze waarop dit moest worden gesticht en instandgehouden.¹⁵ Pater Dieteren wuifde de bezwaren weg. Hij verklaarde het fundamenteel verschil in opvatting niet in te zien. De discussie is voor een belangrijk deel via de

¹¹ C.E.P.M. Raedts, Remigius Dieteren en J.F.R. Philips, 'Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, 1950-1960', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* 5 (1960) 197-275, aldaar 200-203.

¹² F.J. Crombag was bestuurder van de R.K. Vereniging van Mijnbeambten. Tijdens de bezetting was hij actief in de Nederlandse Unie.

¹³ H. Kornips (sic!), 'Het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg', *Spiegel van Limburg. Volksalmanak voor de beide Limburgen* II (1952) 82-84.

¹⁴ DSM, Archief Staatsmijnen, Verslag aan de Commissie Sociographisch Onderzoek. Mijnstreek d.d. januari 1949 van het onderhoud van de Voorbereidende Commissie Sociaal Historisch Centrum met mr Jansen en drs Rottier van de directie Staatsmijnen.

¹⁵ DSM, Archief Staatsmijnen, brief Carel Bloemen, archivaris der Staatsmijnen, aan Pater Remigius Dieteren O.F.M., voorzitter van de Voorbereidende Commissie Sociaal Historisch Centrum, d.d. 14 maart 1949.

Het Victor de Stuershuis te Maastricht. Foto 1999 (coll. SHCL).

telefoon gegaan, waardoor veel in het vage blijft.¹⁶ Naar het schijnt konden de Staatsmijnen zich ook niet helemaal verenigen met één van de statutaire doelstellingen van het Centrum.¹⁷ Naast het verzamelen en inventariseren van bronnenmateriaal over het sociale en economische leven in Limburg in heden en verleden, was het ook de bedoeling daarover te publiceren. De Staatsmijnen vonden dat daarmee de grenzen van het bedrijfsbelang werden overschreden. Geschiedschrijving was in principe geen taak van de Staatsmijnen. Later is DSM daar gedeeltelijk op teruggekomen, getuige de uitgave van het boek van dr Messing over de mijnsluiting.¹⁸

De oprichting van het SHCL was op 1 oktober 1949 een feit. Ir C. Raedts, lid van de directie van de Oranje Nassau Mijnen, werd bereid gevonden het voorzitterschap van de Stichting op zich te nemen.¹⁹ Drs Jan Cornips, een figuur uit

¹⁶ DSM, Archief Staatsmijnen, antwoord Dieteren aan Bloemen, d.d. 18 maart 1949. De kwestie heeft overigens geen afbreuk gedaan aan Bloemens sympathie voor het Centrum. Hij verklaart zich bereid (brief d.d. 25 maart 1949) ook in het vervolg het SHCL van advies te dienen, waar dat pas geeft. Zijn blijvende betrokkenheid blijkt ook uit het artikel dat hij later schreef in het *Limburgs Dagblad* d.d. 3 oktober 1962, getiteld 'Het Sociaal Historisch Centrum: een progressief instituut'.

¹⁷ Harry Strijkers, *Vijftig jaar Centraal Archief Staatsmijnen* (Sittard en Heerlen 1998) 15-18.

¹⁸ F.A.M. Messing, *Geschiedenis van de Mijnsluiting in Limburg. Noodzaak en lotgevallen van een regionale herstructurering 1955-1975* (Leiden 1988).

¹⁹ Ir C.E.P.M. Raedts (1898-1983). Directeur Oranje Nassau Mijnen. Voorzitter SHCL 1949-1974. Kenner van de geschiedenis van de steenkolenmijnbouw in Limburg.

het oorlogsverzet, werd de eerste directeur.²⁰ Dieteren had aan de oprichting van het Centrum veel tijd besteed, maar hij wilde er niet zelf leiding aan geven. Het instituut mocht geen confessionele identiteit krijgen, want het cultureel erfgoed was gezamenlijk bezit van alle Limburgers. Het bisdom Roermond had daar niets op tegen. Mgr dr F. Féron, vicaris-generaal van het bisdom, onderschreef het uitgangspunt 'dat het centrum een openbare en neutrale instelling moest zijn, waarin evenwel vanzelfsprekend, de invloed van de Streek, die katholiek is, sterk moet zijn'.²¹ Er werd een levensbeschouwelijk neutrale stichting in het leven geroepen. Met opzet waren in het bestuur enige zetels voor niet-katholieke groeperingen gereserveerd. Bij het opsporen en verzamelen van bronnen en hun inventarisatie hebben Dieteren en de directeuren Cornips en Philips wel degelijk geprobeerd ook niet-katholieke archieven te verwerven, maar dat wilde niet goed lukken. De archieven van socialistische zijde kwamen meestal terecht bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam. Het is met het Centrum gegaan zoals met meer openbare instellingen in de streek. De invloed van de rooms-katholieke zuil was er zo sterk, dat ze van lieverlee een confessioneel imago kregen.²² Féron kreeg gelijk.

Vanuit hedendaags perspectief is één ding opmerkelijk als we terugblikken op het ontstaan van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. Dat is het ontbreken van verwijzingen naar de Limburgse identiteit en tradities. Tegenwoordig is er nogal wat belangstelling voor zulke thema's, getuige de provinciale cultuurnota, die spreekt van een renaissance van de regionale cultuur en van een wedergeboorte van de Limburgse identiteit.²³ Die motieven speelden destijds echter geen rol van betekenis. Het ging Pater Remigius Dieteren, de *founding father* van het Centrum, meer om de zuil dan om de regio. Hij vond het niet nodig het eigene van de Limburgers te cultiveren. Dat gevoel stond naar zijn mening de sociale modernisering alleen maar in de weg. De mentale status aparte die Limburgers zichzelf toedichten, werd naar zijn idee te gemakkelijk een alibi om het ambitieniveau omlaag te schroeven. Dieteren, overigens Limburger met hart en ziel, had dit niet van een vreemde. Ook zijn leermeester mgr H.A. Poels had niet veel op met uitingen van overspannen regionalisme. Een organisatie als de Limburgse Liga die tijdens het Interbellum streefde naar vermindering van de Hollandse invloed moest het doen zonder de steun van Poels en de zijnen. Hoe kon het ook anders? De Limburgse standsorganisaties hadden hun sterke positie mede te danken aan de definitieve integratie van

²⁰ Drs J.H.A.E. Cornips (1921-1987) publiceerde historische studies over de Bouwvereniging St. Servatius, de Spaarbank Limburg en de Maastrichtse Apothekersschool. Van 1950-54 directeur van het SHCL, daarna van een instelling voor maatschappelijk werk te Maastricht. Als bestuurslid bleef hij tot 1985 aan de Stichting SHCL verbonden. Over zijn rol in het verzet schrijft Fred Cammaert, *Het verborgen front. Een geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 2 dln. Maaslandse Monografieën 35-56 (Leeuwarden en Mechelen 1994) 504, 523-524, 563-568, 657-662, 673.

²¹ DSM, Archief Staatsmijnen. Verslag voorbereidende commissie inzake Plan Sociaal Historisch Centrum, vergadering d.d. 15 december 1948, p. 4.

²² Nog zo'n voorbeeld is het Annadalziekenhuis te Maastricht.

²³ *Cultuur leeft in Limburg. Vernieuwen met het oog voor traditie*. Provincie Limburg (Maastricht 1997).

In 1954 bij het eerste lustrum van het SHCL werd een expositie georganiseerd, waarin de gehele collectie van het instituut werd gepresenteerd. Foto 1954 (coll. SHCL).

de provincie Limburg in het Koninkrijk der Nederlanden. Die integratie werd in de tijd van de Eerste Wereldoorlog bezegeld toen Limburgse kopstukken een hoofdrol gingen spelen in de landelijke politiek. Voorbeelden daarvan zijn de politici W.H. Nolens en Ch. Ruys de Beerenbroeck ter rechter- en de sociaal-democratische voorman W. Vliegen ter linkerzijde.

Heroriëntatie: van zuil naar regio

Allengs ontstond in SHCL-gelederen de behoefte om meer aansluiting te zoeken bij de hoofdstroom van het universitair bedrijf in Nederland, een ontwikkeling die zich vanaf circa 1960 aftekende. De uitbouw van het Centrum werd in 1962 verzekerd na een dringend appèl op de overheid.²⁴ De minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, de Limburger Jo Cals, kwam over de brug met extra subsidie. Ook het provinciaal bestuur verhoogde zijn bijdrage. Het experimentele stadium van het SHCL was nu definitief voorbij. Drs Rudolf Philips was in 1954 Cornips opgevolgd als directeur. Philips, die aan de Tilburgse Hogeschool sociale economie had gestudeerd, had een goede antenne voor nieuwe ontwikkelingen op het gebied van de sociaal-economische geschiedenis. Een basisvoorwaarde voor verwetenschappelijking van de geschiedbeoefening ging in

²⁴ Remigius Dieteren, *Het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg op de tweesprong* (Maastricht 1962).

Van 1952 tot 1962 was het SHCL gehuisvest in het pand Kapoenstraat 19 te Maastricht. Foto 1986 (coll. J. v.d. Boogard Maastricht).

vervulling in 1964 toen de serie *Maaslandse Monografieën* in het leven werd geroepen, een coproductie van SHCL en Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG). Het was niet meer nodig uit te wijken naar de *Bijdragen tot de sociale en economische geschiedenis van het Zuiden van Nederland*, de serie waarin pater Dieteren en Frans Maenen hun proefschriften uitbrachten.²⁵ Het eerste deel in de reeks *Maaslandse Monografieën* was meteen een schot in de roos: het was het proefschrift van Matthieu Spiertz over Maastricht in het laatste kwart van de achttiende eeuw, waarop hij in Nijmegen bij prof. L.J. Rogier

²⁵ Dieteren, *De migratie in de mijnstreek*. A.J.Fr. Maenen, *Petrus Regout, 1801-1878. Een bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van Maastricht*. *Bijdragen tot de sociale en economische geschiedenis van het Zuiden van Nederland VII* (Vught 1959).

Het SHCL was van 1962 tot 1974 gevestigd in het pand Onze-Lieve-Vrouweplein 4 te Maastricht. Foto 1986 (coll. J. v.d. Boogard Maastricht).

was gepromoveerd.²⁶ Ook voor kleinere publicaties met de omvang van een artikel was een publicatiemogelijkheid aanwezig in de vorm van de *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*.

In 1965 vestigde het SHCL de aandacht op zich met de publicatie over de geschiedenis van de landbouw in Limburg in het tijdvak 1750-1914. De beoefening van de regionale geschiedenis moest zich in de jaren zestig nog bewijzen, maar in Wageningen, bij prof. Slicher van Bath en zijn Afdeling Agrarische Geschiedenis, werd deze studie van Philips, Jansen en Claessens over de

²⁶ M.G. Spiertz, *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw. Kerkelijke, politieke en sociale verhoudingen 1775-1801*. Maaslandse Monografieën 1 (Assen 1964).

Limburgse landbouw volstrekt serieus genomen. De studie was bekostigd door de coöperatieve inkoop- en verkoopvereniging Landbouwbelang, maar het bijzondere was dat het boek niet over de historie van de opdrachtgever hoefde te gaan. Dat had men bij het SHCL nog niet eerder meegemaakt.

De centrale figuur destijds op het terrein van de regionale geschiedenis was dr W. Jappe Alberts, van 1960 tot 1970 bijzonder hoogleraar interregionale geschiedenis in het bijzonder van middeleeuws Oost-Nederland en West-Duitsland aan de Rijksuniversiteit Utrecht.²⁷ Alberts fungeerde als gids in de academische wereld. Hij introduceerde het SHCL in Bonn, bij het Institut für Geschichtliche Landeskunde der Rheinlande. Nog voordat er in Maastricht sprake was van een universiteit, werd het SHCL door het Ministerie van Onderwijs & Wetenschappen erkend als para-universitaire instelling. Dat was in 1968. Zo verzekerde een instituut dat was voortgekomen uit de katholieke arbeidersbeweging, zich van een bestaan onafhankelijk van de katholieke zuil, net op tijd, want het zuilenstelsel was geen lang leven meer beschoren.

Als het aan directeur Philips had gelegen, was men toen (1968) nog een stap verder gegaan. Nog steeds was het SHCL een centrum voor de beoefening van de sociale en economische geschiedenis. Aangespoord door rijksarchivaris drs M.K.J. Smeets en prof. Alberts, lanceerde Philips het plan om de krachten van SHCL, LGOG en Veldeke te bundelen tot een Limburgs instituut voor geschiedenis, taal en cultuur, vergelijkbaar met het Institut für geschichtliche Landeskunde.²⁸ De nota is aangeboden aan de Stichting Wetenschappelijk Onderwijs Limburg. Nog voordat men toekwam aan de financiële onderbouwing, is het project echter gestrand. Niet iedereen was gecharmeerd van het optreden van Alberts, die de provinciale gevoeligheden niet goed kon inschatten.

Voorlopig ging het SHCL op eigen kompas verder. Het instituut is sinds de jaren zestig behoorlijk gegroeid. Gekwalificeerde functionarissen kwamen de afdelingen archief, bibliotheek, onderzoek en algemene dienst versterken. Er zijn ook nieuwe taken bijgekomen, zoals educatie en de medewerking die het SHCL op verzoek van de Provincie Limburg verleent aan het Woordenboek van de Limburgse Dialecten (WLD). Aan de groei van het aantal formatieplaatsen is overigens na 1985 een einde gekomen. Tegenwoordig zijn bij het centrum zo'n 25 mensen werkzaam, van wie ongeveer de helft in deeltijd.

Een logische stap ter versterking van de regionale geschiedbeoefening was de instelling van een bijzondere leerstoel, één van de eerste die de Rijksuniversiteit Limburg rijk was. Dr Hans Jansen, die directeur Philips in 1979 was opgevolgd, heeft die leerstoel bekleed van 1983-1998. Het belang van zo'n hoogleraar sociaal-economische geschiedenis van Limburg moet men niet onderschatten, al was het alleen maar om promovendi en andere onderzoekers weg-

²⁷ Prof. dr W. Jappe Alberts (1900-1987) is schrijver van o.a. *De geschiedenis van de beide Limbungen*, 2 dln. Maaslandse Monografieën 15 en 17 (Assen 1974); een klassieker uit de Limburgse geschiedschrijving.

²⁸ J.F.R. Philips, Nota omtrent de wenselijkheid van een coördinerend wetenschappelijk instituut in Limburg (Stichting Maaslandse Monografieën, Maastricht 1968).

wijs te maken in de bronnen en andere eigenaardigheden waarmee men geconfronteerd wordt als men een Limburgs onderwerp aanpakt. Helaas was de leerstoel ondergebracht bij de vakgroep Medische Ethiek en Wijsbegeerte van de Faculteit Gezondheidswetenschappen, waarmee niets ten nadele is gezegd van deze faculteit, maar iedereen begrijpt dat studenten in de gezondheidswetenschappen niet staan te popelen om een keuzevak 'geschiedenis van Limburg' te volgen. Pas sinds 1998 is de bijzondere leerstoel ingebed in de Faculteit Cultuurwetenschappen, waar die meer tot zijn recht komt.

Sinds 1989 is het SHCL als para-universitair instituut gelieerd aan de universiteit van Maastricht. Een consequentie daarvan is dat het onderzoeksprogramma van het SHCL voortaan wordt getoetst door de UM of een instantie die daartoe door de UM wordt aangewezen. In 1994 velde een commissie, ingesteld door de Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten (VSNU), een oordeel over het onderzoek van de instituten en vakgroepen in Nederland. De internationale commissie onder voorzitterschap van prof. E.H. Kossmann typeerde het onderzoek door het SHCL als 'quite adequate'. De serie Maaslandse Monografieën, waarvoor het SHCL mede verantwoordelijk is, werd gekwalificeerd als een belangrijke bijdrage aan het historisch onderzoek.²⁹ Dat was voor het Centrum een welkome opsteker, temeer omdat in eigen provincie nog niet iedereen ervan overtuigd was dat de onderzoekspraktijk genoeg academisch gehalte had. In het themanummer over 125 jaar Limburgse historiografie, dat in 1989 verscheen onder auspiciën van LGOG, staat bijvoorbeeld dat de onderzoekspraktijk van het SHCL te weinig een eigen gezicht heeft.³⁰ Het onderzoeksprogramma, getiteld 'Economische ontwikkeling en sociale verandering in Limburg 1450-1950', was inderdaad heel ruim geformuleerd, maar dat was niet ongebruikelijk in de academische wereld.

Sinds 1949 is op het kruispunt van documentatie, onderzoek en educatie een unieke infrastructuur totstandgekomen die andere provincies blijkbaar tot voorbeeld strekt, want tegenwoordig heeft ook Flevoland een Sociaal Historisch Centrum. Als bibliotheek- en archiefinstelling heeft het SHCL primair een dienstverlenende functie, gericht op een breed publiek. Ruim de helft van de medewerkers wordt ingezet voor de ontsluiting en beschrijving van de collecties. Daarnaast heeft het SHCL de ambitie wetenschappelijk onderzoek te verrichten en te bevorderen. Zwaartepunten in het onderzoek van het SHCL zijn van oudsher de landbouwgeschiedenis, de bevolkingsgeschiedenis en de

²⁹ 'Within the scope of the regional history of Limburg the scholarly activities are quite adequate. Moreover the group goes beyond the limits of mere regional history by expanding it both geographically and methodologically. The 'Maaslandse Monografieën' for which the institute bears a shared responsibility, are an important contribution to historical research.' *Quality Assessment of Research. Archaeological and Historical Research in Dutch Universities 1988-1992*. Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten (Utrecht 1994) 40.

³⁰ B.P.A. Gales en E.J.G. van Royen, "De fabrikanten van de geschiedenis". Sociaal-economische geschiedenis en Limburg'. *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 125 (1989) 126-184, aldaar 182.

geschiedenis van de gezondheidszorg. Het is al vaker vastgesteld dat de geschiedschrijving in Limburg een integrerend perspectief ontbeert. Dat mag zo zijn, toch denk ik dat er wel een noemer is waaronder veel studies samengevat kunnen worden, zeker wat betreft Limburg in de twintigste eeuw. En die noemer is 'achter of anders'.

Achter of anders? De modernisering van Limburg getypeerd

Het beeld van een achtergebleven, perifeer gewest achtervolgt Limburg zolang als het bestaat. De liberale staatsman Dirk Donker Curtius, de man achter de grondwetsherziening van 1848, betitelde Limburg ooit als 'de armoedigste provincie des rijks'. In 1931 was een comité van zogenaamde vrijdenkers op bezoek in Limburg. Zij vonden dat die Roomse Limburgers nog steeds ver achter liepen, met name wat betreft de emancipatie van de arbeider: 'Limburg is de remschoen die de vooruitgang van de arbeider het meeste tegenhoudt'.³¹ De publicist Hans Hoenjet (Valkenburg 1953) herinnert zich uit zijn Nijmeegse studententijd dat het boemeltreintje van Nijmegen naar Roermond de Limbabwe-expres werd genoemd, alsof Limburg een of ander ontwikkelingsland was.³² Zulke kwalificaties zeggen natuurlijk meer over degenen die ze bezigen dan over het voorwerp in kwestie. Het stereotype van het 'donkere, achtergebleven zuiden' heeft hier en daar zijn sporen nagelaten in de vaderlandse geschiedschrijving. Zo schrijft dr L. de Jong in zijn *Geschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* dat het Limburgs verzet weinig voorstelde. Limburgers die de oorlog hadden meegemaakt, wisten wel beter. Het stond alleen niet op papier en dat is toch wel een onontbeerlijke voorwaarde om een plek te krijgen in de nationale geschiedschrijving. Zo heeft het SHCL begin jaren tachtig het initiatief ondersteund om de geschiedenis van het verzet in kaart te brengen. Het is de verdienste van dr Fred Cammaert, auteur van *Het verborgen front*, dat op overtuigende wijze is aangetoond dat in Limburg talrijke illegale werkers actief zijn geweest, onder wie veel kapelaans.³³ Zij waren schakels in een keten van informele netwerken waar onderduikers uit heel Nederland een beroep op hebben gedaan. Typerend voor de Limburgse illegaliteit was het geweldloze, katholiek-humanitair geïnspireerde karakter ervan. Doordat het verzet hier anders was getint dan boven de Moerdijk, was het blijkbaar voor onderzoekers-op-afstand, zoals L. de Jong, misschien niet gemakkelijk als zodanig herkenbaar. Toch is het er geweest en het was niet minder effectief. Met dit type onderzoek, van binnenuit en toch met voldoende distantie, bewijst het SHCL zijn bestaansrecht als onderzoeksinstituut.

³¹ Herman Pijsers en Jan Roes, *Memoriale. Een eeuw katholiek leven in Nederland* (Zwolle z.j.) 127. Zie ook Antoine Jacobs, 'Atheïstische agitatie in Limburg: het optreden van vrijdenkersvereniging "De Dageraad"', *De Maasgouw* 158 (1999) 185-214.

³² Hans Hoenjet, 'Een verstekeling in de Limbabwe-expres', *Maatstaf* (1995) afl. 9-10, 68-75.

³³ Cammaert, *Het verborgen front*.

Sedert 1974 is het kantoorpand van het SHCL gevestigd aan de Boschstraat 73 te Maastricht. Foto 1986 (coll. J. v.d. Boogard Maastricht).

Als er maar serieuze studies beschikbaar zijn, dan is het helemaal niet zo'n probleem om Limburg een plekje onder de zon van Kleio te bezorgen. Dat blijkt ook uit het volgende voorbeeld. Agrarische geschiedenis is altijd een zwaartepunt geweest in het onderzoek van het SHCL. Zo liepen Jansen en Philips voorop met het bewerken van bronnen die in de rest van het land weinig gebruikt werden, zoals de tiendregisters en Franse enquêtes van rond 1810. De resultaten van dit onderzoek hebben keurig een plaats gekregen in de vaderlandse geschiedenis, toen een paar jaar geleden van de hand van dr Jan Bieleman een handboek verscheen over de agrarische geschiedenis van Nederland.³⁴ Dus laten we niet te snel roepen dat Limburg er altijd bekaaaid vanaf komt in de Nederlandse historiografie. Dat we in de schoolboeken weinig of niks over Limburg lezen is natuur-

³⁴ Jan Bieleman, *Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500-1950. Veranderingen en verscheidenheid* (Meppel en Amsterdam 1992).

lijk een heel andere zaak. Inmiddels heeft dr Jos Venner met die situatie korte metten gemaakt.³⁵

Terugkomend op het thema 'achter of anders', er zijn nog meer studies die je in dat licht kunt plaatsen, zoals met name de proefschriften van Philips en Kreukels, oud-medewerkers van het SHCL. Het boek van Philips uit 1980 ging over de geschiedenis van de sociale gezondheidszorg in Limburg van 1850-1940 en de geruchtmakende studie van Kreukels uit 1986 behandelt de arbeidsverhoudingen in de vooroorlogse Mijnstreek.³⁶ In het perspectief van de polen 'achter of anders' zie ik ook de dissertatie van de Nijmeegse historicus Theo Engelen, een historisch-demografische studie over Limburg die net als die andere twee in de reeks *Maaslandse Monografieën* is verschenen.³⁷ Het uitgangspunt is bij alle drie de schrijvers gelijk, namelijk hoe Limburg sinds het einde van de negentiende eeuw onder invloed van de komst van de mijnbouw in hoog tempo is getransformeerd van een agrarische naar een industriële samenleving. Zij verwonderen zich er echter over dat de sociaal-culturele verschijnselen die volgens het boekje van de moderniseringstheorie deze economische transformatie zouden moeten begeleiden, achterwege blijven of beter gezegd met vertraging doorzetten. Philips ziet de acceptatie van gezondheidsvoorzieningen en het proces van sterftedaling pas twintig jaar na het begin van de industriële revolutie op gang komen. Engelen signaleert een nog grotere discrepantie, als het gaat om het begin van de daling van de huwelijksvruchtbaarheid: voorlopig bleven de grote Limburgse gezinnen bestaan. Kreukels verbaasde zich erover dat de modernisering van de Mijnstreek niet gepaard ging met het ontstaan van een strijdbare vakbeweging van linkse signatuur.

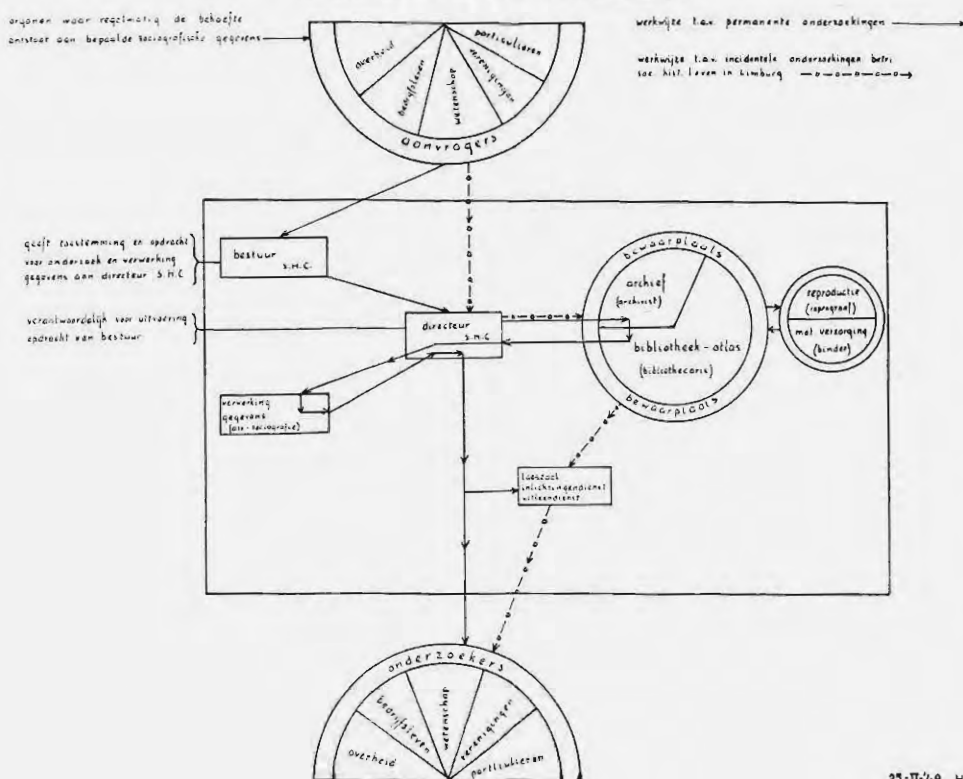
Hoe komt dat? Zowel Philips als Engelen en Kreukels zoeken de verklaring in het door-en-door katholieke karakter van de Limburgse samenleving, waarmee Limburg zich tot in de jaren 1960 onderscheidde van bijna alle andere provincies. Kreukels beschrijft hoe in Limburg een strategische alliantie, zo men wil een kongsi, tot stand kwam tussen mijndirecties, overheid en kerk die gericht was op de sociale en morele controle over de mijnwerkers, waarbij voor andersdenkenden geen ruimte was weggelegd. Engelen laat zien dat de economische prikkel tot beperking van het kindertal werd afgezwakt onder invloed van de leer van de rooms-katholieke kerk over huwelijk en gezin. De leer verhinderde de mentale acceptatie van geboortebeperking. Ook Philips vindt het rooms-katholieke karakter van de provincie een belangrijke verklaringsfactor, maar terwijl de anderen de dominantie van r.-k. moraal een remmende factor vin-

³⁵ Jos Venner, *Geschiedenis van Limburg 1* (Maastricht 2000) is een methode voor het geschiedenisonderwijs waarin Limburg de hoofdrol speelt.

³⁶ J.F.R. Philips, *Gezondheidszorg in Limburg. Groei en acceptatie van de gezondheidsvoorzieningen, 1850-1940*. Maaslandse Monografieën 32 (Assen 1980). L. Kreukels, *Mijnarbeid: Volgzaamheid en strijdbaarheid. De geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1900-1940*. Maaslandse Monografieën 42 (Assen 1986).

³⁷ Th.L.M. Engelen, *Fertiliteit, arbeid, mentaliteit. De vruchtbaarheidsdaling in Nederlands-Limburg, 1850-1960*. Maaslandse Monografieën 45 (Assen en Maastricht 1987).

Werkwijze Sociaal Historisch Centrum

25-II-49 Ha.

Plan voor een Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, 25 februari 1949 (DSM, Archief Staatsmijnen, stukken voorbereidingscommissie SHCL).

den, wijst hij juist op het belang van de katholieke emancipatie voor de volksgezondheid. De acceptatie van gezondheidsvoorzieningen kwam in Limburg in een stroomversnelling toen rond 1910 de katholieke emancipatiebeweging enerzijds en het streven naar emancipatie van het randgewest Limburg anderzijds elkaar gingen versterken. De gezondheidszorg kreeg pas een plek op de agenda van de provinciale politiek toen de r.-k. standsorganisaties krachtig genoeg waren om zaken als de zuigelingensterfte aan de kaak te stellen, die anno 1900 nog beschamend hoog was.

De katholieke emancipatie kon in zijn uitwerking op de modernisering van sociaal-culturele patronen heel verschillende kanten uitgaan. Hygiënisch gedrag werd bevorderd, maar gezinsplanning was verboden en de mondigheid van de burger werd ontmoedigd, maar altijd heeft de pastoor het gedaan! En daar kun je een vraagteken bij zetten. In vergelijkend perspectief krijgen de dingen opeens meer reliëf. Vergeleken met andere Europese regio's is er in de Mijnstreek niks bijzonders aan de hand: een radicaal vakbondsbewustzijn was

De neogotische kapel met sacristie van het voormalige klooster van de Zusters van het Arme Kind Jezus doet dienst als depot en leeszaal van het SHCL. Foto ca. 1975 (coll. SHCL).

niet de geijkte reactie van de arbeidende klasse op de industrialisatie. Alleen waar de sociale politiek van de lokale elite mislukte, sloeg de socialistische variant aan.³⁸

Engelen toont trouwens in zijn dissertatie aan dat de dominantie van het rooms-katholicisme de vertraagde daling van de vruchtbaarheid maar ten dele verklaart. Het blijkt dat ook regionale cultuur en tradities grote invloed hebben op het gemiddelde kindertal.³⁹ Want anders kan men niet verklaren waarom in Limburg mensen met een vergelijkbare sociaal-economische en religieuze achtergrond toch een verschillende vruchtbaarheid hebben indien ze in onderscheiden regio's wonen. Zo bleef op de zandgronden in het noordwesten van Limburg de traditie van hoge vruchtbaarheid lang bestaan. Het was in Limburg niet alleen een kwestie van vertraagde ontkerkelijking ('achter') maar ook van cultuurpatroon ('anders').

Het is nog niet gelukt de aard van die regionale traditie te benoemen of te specificeren, maar toch zat Engelen op het goede spoor. Dat bleek wel toen zijn onderzoek in 1991 werd herhaald door zijn Nijmeegse collega Hans Hillebrand, maar dan met de provincies Groningen en Utrecht als case. Wat blijkt als we

³⁸ Erik Nijhof et al., 'Regions in transition. An interregional comparison of industrialization, labour market and labour movement'. *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 18 (1992) 294-311.

³⁹ Engelen, *Fertiliteit, arbeid, mentaliteit*, 176-178.

De voormalige kapel werd in 1974 als archief- en bibliotheekdepot door het SHCL ingericht. Foto ca. 1975 (coll. SHCL).

gaan vergelijken? Ook boven de Moerdijk houdt de daling van de huwelijksvruchtbaarheid geen gelijke tred met de economische modernisering en dat kwam niet door de pastoor, want in Groningen heb je bijna geen katholieken. Het kwam ook niet door de dominee. Hillebrand laat zien dat de mentaliteit van regionale populaties onvoldoende gemeten wordt door alleen naar religie te kijken. De weerstand tegen neomalthusiaanse praktijken heeft niet alleen te maken met kerkelijke gezindte. De auteur vermoedt het bestaan van specifieke, streekgebonden gedragscodes die zorgen dat de motivatie tot gezinsplanning op een geheel eigen wijze in gedrag wordt omgezet. De gebieden waar deze gedragscodes hun sporen hebben nagelaten, worden min of meer afgebakend door de dialectgrenzen. Hier ligt een prachtige uitdaging voor nader interdisciplinair onderzoek naar demografische gedragspatronen in Limburg, waarbij ook de dialectologie ingeschakeld kan worden.⁴⁰

⁴⁰ J.H.A. Hillebrand, *Van motivatie tot acceptatie. Een onderzoek naar de daling van de vruchtbaarheid in de provincies Utrecht en Groningen, 1879-1960*. Proefschrift KU Nijmegen (z.p. 1991).

Dick van den Bosch heeft in 1980 in het literaire tijdschrift *De Gids* een prachtig artikel geschreven met de titel 'Vergelijken is menselijk'.⁴¹ Beoefenaren van de Limburgse geschiedenis zou ik dan ook willen meegeven: spiegel u aan andere regio's, want regionale geschiedenis gedijt het best in vergelijkend perspectief. Vanuit Limburgs perspectief ligt het daarbij voor de hand ook over de staatsgrenzen heen te kijken, niet zozeer vanwege de veronderstelde culturele eenheid met aanpalende regio's, maar vanuit het besef dat allerlei ontwikkelingen niet stoppen bij de grens.⁴² In plaats van de romantische ideologie van de gedeelde cultuur zal deze pragmatische overweging vooropstaan in het onderzoek van het SHCL in de komende jaren. Alleen in een ruimer geografisch-politiek kader wordt de geschiedenis van de provincie Limburg begrijpelijk. Dat wisten we eigenlijk allang, maar aan dat besef is nog te weinig gevolg gegeven.⁴³

⁴¹ Dick van den Bosch, 'Vergelijken is menselijk; 29 gedachten over problemen van vergelijken', *De Gids* 143 (1980) 501-519.

⁴² De gedeelde cultuur is door dr Iris Steen in haar proefschrift ontmaskerd als een romantische ideologie. Iris Steen, 'Romantiek en realisme. De Belgisch-Nederlandse culturele betrekkingen tussen 1945 en 1980', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 29 (1999) 251-255.

⁴³ Een voorbeeld van een regionaal-vergelijkende studie over de grenzen heen, waarin ook Limburg uitvoerig aan bod komt, is het proefschrift van A.P. Versteegh, *De onvermijdelijke afkomst? De opname van Poien in het Duits, Belgisch en Nederlands mijnbedrijf in de periode 1920-1930*. N.W. Posthumus Reeks 3 (Hilversum 1994).

Ben Gales

Houwen en stof bijten? Maakbaarheid in een mijnstreek

Het ongrijpbare idee: maakbaarheid

Als er al een regio is waar de gedachte gestalte kreeg dat een samenleving maakbaar was, dan is het wel de strook aan Limburgs oostzijde tussen Kerkrade en Geleen, ooit dé mijnstreek van Nederland. Rond 1900 stelde een elite in Limburg zichzelf tot taak de nieuwe wereld van de steenkoolmijnen te 'richten'. H. Poels, de aalmoezenier van sociale werken, was daarvoor 'langs Amerika... in Limburg terug gekomen, om op zijn Amerikaans een wordende grootwereld te "bilden" zowel in engelse (build) als in duitse zin (bilden)'.¹ De laatste jaren zijn wij de 'Bildung'-ambities à la Poels kwijtgeraakt. Tot voor kort golden de koloniën in de Mijnstreek als de versteende getuigen van wat de autocratische ideeën van omstreeks 1900 vermochten. Onlangs wees evenwel J.C.G.M. Jansen op het ongeplande, spontane in de geschiedenis van de volkshuisvesting rond Heerlen. De achteraf zo duidelijke hiërarchische structuur in de woningbouw was een onbedoeld gevolg en niet het stijlkenmerk van de standenmaatschappij onder de rook van de 'koel'. Dat de directeurswoning dichtbij de mijn stond, dat dan de woningen van de ingenieurs kwamen, dan die van de hoofdopzichters, vervolgens de opzichters en beambten aan de beurt waren en dat de mijnwerkers het verst naar hun werk moesten lopen, dat alles was toeval. De voorzieningen voor het kader waren een invuloefening achteraf tussen de mijn en de dichtst bijgelegen kolonie.² Als we nu terugkijken naar al die voorbije ambities, weten wij dan wel zeker dat de maakbare samenleving louter een fata morgana was? Maakbaarheid, was dat inderdaad nooit meer dan een illusie?

Verstandige mensen kiezen ervoor niet al te precies te definiëren wat maakbaarheid is, wat industriepolitiek of economisch beleid. Vooral omdat het een knagend probleem is hoe de samenhang te bezien tussen voornemens en realiteit en waartegen het gemaakte te contrasteren.³ Ambities en uitkomst aan elkaar relateren is een hachelijke exercitie. Leidde de wil tot ingrijpen tot een ander resultaat dan vanzelf tot stand zou zijn gekomen? Vanzelf wil in dit verband meestal zeggen via een marktproces. Doeleinden waren doorgaans weinig exact en veranderden in de loop van de tijd. Hoe is dan na te gaan dat iets op een

¹ J. Colsen, *Poels* (Roermond, Maaseik 1955) 259.

² J.C.G.M. Jansen, *Heerlen: marktcentrum, mijnstad, agglomeratie* (Heerlen 1998) 44. Jansen zet zich af tegen N.H.M. Tummers, 'Carboonkolonisatie', *Wonen-TA/BK* (1974 no. 11, juni) 5-28 en *Inventarisatie mijnmonumenten* (Heerlen 1978) 17-18. Zie ook: J. Renes, *De geschiedenis van het Zuidlimburgse cultuurlandschap* (Assen en Maastricht 1988) 202. Vermeld dient dat Jansen tevens zichzelf nuanceert: J.C.G.M. Jansen, *Architectuur en stedenbouw in Limburg 1850-1940* (Zwolle en Zeist 1994) 78.

³ H. Schenk, 'Industriebeleid, ondernemingsgedrag en internationale concurrentiepositie', *Tijdschrift voor Politieke Economie* 20 (1998) 133-155, aldaar 133-134.

De stoere werker ondergronds. In 1952 dacht men dat de samenleving nog lang om hem zou blijven draaien. Uit het fotoalbum no. 6 'Gouden Mijnen'. Bekroonde foto van amateur-fotograaf Th. Vromans, 1952 (coll. Gemeentearchief Geleen).

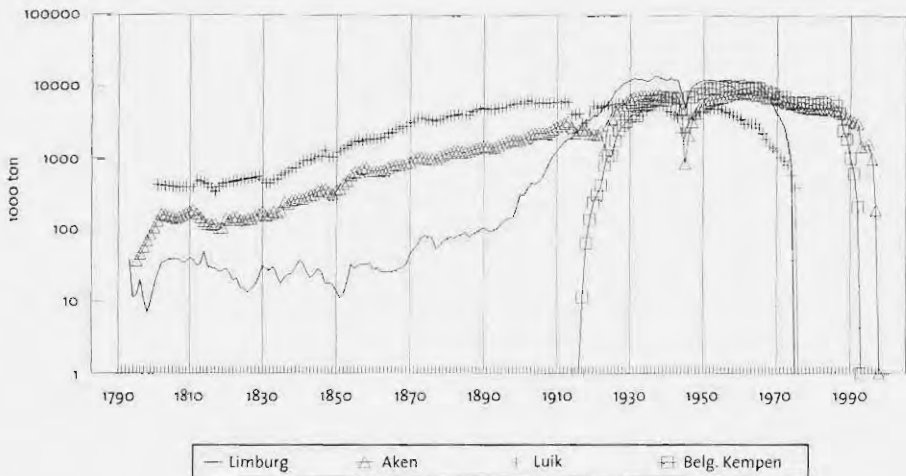
andere manier werd gemaakt en de ontwikkeling dus gestuurd? Bovendien werd in Nederland maakbaarheid gewoonlijk bij voorbaat opgevat als een bescheiden exercitie: als het voorkómen van excessen, terwijl de eigenlijke ontwikkeling een soort 'natuurkracht' was. 'Nederland's Geestesmerk' was, in de woorden van J. Huizinga, dat 'van den stuurman, die, van zijn geringe kracht bewust, het roer houdt in den storm' en 'van de weerlooze kudde, die den hoeder behoeft'. Ook in Limburg stelde men zich in principe bescheiden op. De moderne grootindustrie was 'bewonderswaardige ontplooiing'; de taak van de herders was ervoor te zorgen, dat de arbeiders zoals voorheen de vogeltjes hoorden fluiten.⁴

Niet te betwijfelen valt, dat in een zo samenhangend gebied als dat tussen Aken en de Belgische Kempen de mensen uiteindelijk in drie verschillende mijnstreken leefden. De 'hollandische Bau- und Landschaftsgestaltung' was de oorzaak, aldus een Duitse waarnemer rond 1960, dat Nederlands Limburg

⁴ J. Huizinga geciteerd door I. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam en Meppel 1995) 210; Colson, *Poëts*, 289.

afweek van de twee andere stukken van het 'Revier über Grenzen's Was de industriële ontwikkeling eveneens vormgegeven?

Steenkolenwinning was een activiteit die een bijzondere rol innam in de maakbaarheidfilosofieën van de twintigste eeuw. Niet alleen waren steenkolen de 'noodzakelijke grondslag eener nationale gemeenschap', maar ook was in deze bedrijfstak constructivisme een breed gedeeld sentiment.⁶ Iemand met uitstekende contacten met het bedrijfsleven liet zijn programma met eisen voor een 'breed opgezette groot-industrie' bij Heerlen voorafgaan door de volgende opmaat. 'Nu ons vaderland een kolenmijnbouw-land gaat worden... is het... zelfs bijna eene levenskwesitie, dat deze mijnbouw zóó wordt opgezet, dat hij het land kan brengen tot de groote veelzijdige welvaart, die de kolenindustrie brengen kan en niet -wat ook kan- diene om Nederland economisch met ijzeren ketens te binden aan het buitenland, al mogen die ketens wat verguld zijn, doordat de mijnbouw hier meer werk en verdienste zal brengen.' Trefwoorden als 'eenheid van leiding', 'grootbedrijf' en 'vernietiging van concurrentie' waren de randvoorwaarden van de maakbaarheid van een liberaal of conservatief socialisme.⁷

Grafiek 1

Groei van de steenkoolwinning in Limburg en naburige mijnstreken (1790-1998)

5 H. Uhlig, 'Revier über Grenzen: das Aachen-Limburg-Kempen-Kohlenfeld', *Berichte zur Deutschen Landeskunde* 23 (1959) 255-278.

6 Constructivisme is hier niet het kunsthistorisch etiket, maar Hayek's label voor de opvatting dat de maatschappij met behulp van de rede kan worden geordend. Dit is een filosofische categorie en, zoals door hem gebruikt, een karikatuur met weinig ruimte voor nuances.

7 W.A.J.M. Waterschoot van der Gracht, 'De steenkool en de kolenmijnbouw in den modernen tijd, eene technisch-economische studie', *Verhandelingen van het Geologisch-Mijnbouwkundig Genootschap voor Nederland en Koloniën. Mijnbouwkundige Serie I* (1912-1921) 37-90, aldaar 37.

Onmiskenbaar week in Limburg de evolutie van de hoeveelheden naar boven gebrachte delfstof af van die in de naburige mijnstreken. Grafiek 1 laat zien dat een vertraagde, maar vergeleken met Luik en Aken explosieve groei aan het begin stond. Het eind was overal dramatisch, maar kwam hier vroeg. Kunnen we voor die twee scharnierperiodes, zogezegd die van het houwen en roven van een industrie, een betere indruk krijgen van de maakbaarheid in en rond de Limburgse mijnen? Kunnen we het levensgevoel van vandaag bevestigen, dat de geschiedenis van de Nederlandse mijnindustrie een zaak was van ongeleide marktkrachten en dat dit het beste was van alle mogelijke werelden? Was geloven in maakbaarheid slechts naief stof bijten of bewerkte het enig verschil?

Het maken van een mijnindustrie

De ontwikkeling van de Limburgse mijnindustrie was een groot project, waarbij tal van ambities in conflict raakten met tegenkrachten. Eén van die ambities was het streven naar technische perfectie als een middel om greep te krijgen op de wereld ondergronds. Vooral bij de Staatsmijnen heerste, naast enig nationalisme, een ingenieursmentaliteit. Men ging verder dan het zich zo goedkoop mogelijk eigen maken van de expertise vereist voor een rendabele steenkoolwinning. Weliswaar kreeg de directie van de Staatsmijnen de opdracht het bedrijf te leiden als ware het een particuliere onderneming, maar tegelijk waren de eerste beleidmakers sceptisch over de rentabiliteit van mijnbouw. Zij accepteerden bij voorbaat, dat Staatsmijnen minder voordeel zouden opleveren dan particuliere. De overheid moest immers risicomijdend opereren en zorgen voor 'modelbedrijven'. Dus kon winst niet voor alles komen en gokte men op 'indirecte voordeelen... niet onder cijfers te brengen'.⁸

Wat hadden betrokkenen voor ogen bij een bewuste keuze waarbij een 'inferieure', althans niet concurrerende institutie moest worden goedge maakt door secundaire voordelen? Zij hechtten, bijvoorbeeld, veel belang aan het verwerven van kennis over schachtbouw. Zich afzettend tegen wat was gebeurd bij de mijnzetel Oranje-Nassau I, pleitte het hoofd van het Staatstoezicht op de Mijnen in 1900 voor de bevriesmethode om de schachten van de eerste staatsmijn aan te leggen. Dat was een ambitieus en riskant voorstel. Binnen de steenkolenmijnbouw zijn weinig voorbeelden van een techniek die zich zo snel verspreidde als deze bevriesmethode. In nog geen twee decennia verwierf die het etiket superieur. Maar toen de Ingenieur der Mijnen met zijn voorstel kwam, was het hoogst onzeker of de aanpak zou werken bij dieptes van honderd of meer meter. Weliswaar was men in Frankrijk bezig zo'n schacht te maken, die 235 meter diep moest worden, maar de bij Hoensbroek te overwinnen diepte van bijna 200 meter was nog niet bereikt. Opmerkelijk was ook dat de Ingenieur aanbeval de eerste schacht te laten aanleggen, maar de volgende in eigen beheer te realiseren. Op het ministerie wekte dit bezorgdheid. Zou een nieuw bedrijf na de aan-

⁸ Handelingen Tweede Kamer 1900-1901, Bijlage 159-6, 11.

Fig. 18. Schachtbok van schacht 1 op staatsmijn Maurits.
De ophangmachines van het gebouw boven op den hef ondergebracht. De steunconstructie op den voorgevel is het begin van den toelooer en de kolentoren en staat thans aan het open gelycke van het gebouw op den achtergrond. Hoogte 56 M.

Driepotige schachtbok in aanbouw van schacht 1 op staatsmijn Maurits, hoogte 56 m. De Algemeene Beton Compagnie in Den Haag voerde dit werk uit. Veel gewapend-betonconstructies werden door Staatsmijnen uitbesteed aan Nederlandse ondernemingen, één van de doelstellingen van het bedrijf bij de oprichting. Uit: De Staatsmijnen in Limburg, uitg. door NV Nederlandsch-Engelsche Uitgevers-Maatschappij-Rotterdam, 1925.

leg van één schacht meegemaakt te hebben, zo ervaren zijn dat het zelfstandig verder kon?

Exemplarisch voor hoe men kennis dacht te verwerven, was de wijze waarop mijnningenieurs probeerden te voorkomen dat de bevroersbuizen rond de aan te leggen schacht uit het lood raakten. Dat maakte berekeningen op papier onbetrouwbaar en verzwakte de ijswaam. De dunne gaten moesten tot op grote diepten worden geboord en daarom was het traditionele schietlood nauwelijks bruikbaar. Op staatsmijn Wilhelmina, de eerste, werd in 1908 een torpedo met een fotoapparaat uitgetoet. Die was ter plaatse niet echt nodig. Men voer-

de een proef uit met het oog op de later aan te leggen mijnzetels. De uit Delft afkomstige ingenieurs lieten vervolgens een meetapparaat maken met een gyroscop, een fotoapparaat, een serie gloeilampjes voor de belichting en een mechaniek met elektrisch circuit voor de afstemming van belichting en filmtransport op afstand. De opzet was bij de aanleg van schacht II van de mijn Hendrik de meting in de doos om de tien meter fotografisch vast te leggen. Dit mislukte, want door constructiefouten vielen de opnames in 1912 over elkaar heen.⁹

Zo lijkt dit een geschiedenis van een falend instrument en eigenlijk van spelen zonder noodzaak. De kern van de zaak was evenwel dat onzekerheid kenmerkend was voor mijnbouwtechniek en dat die werd gereduceerd door al doende te leren. Bevriesbuizen uit het lood waren bij de aanleg van de schachten van de staatsmijn Emma -enkele jaren voor die van de Hendrik- geen obstakel geweest. De vraag was dan ook of bij de gangbare dieptes het afwijken meer was dan een theoretisch probleem. Dus of het mislukte experiment bij de Hendrik niet vanaf het begin overbodig was. Later leerde de ervaring bij de mijn Maurits, dat niet diepte de cruciale variabele was, maar dat kleinschalige variatie verklaarde waarom er soms wel een probleem ontstond en soms niet. De aanleg van schacht I van de Maurits vorderde in 1916 en 1917 soepel, maar tegenslagen bij buurschacht II waren in 1918 aanleiding de Gesellschaft für Nautische Instrumente te vragen de boorgaten op te meten met een opnameapparaat. De analyse van de gegevens maakte duidelijk waarom op geringe afstand grote verschillen mogelijk waren. Afwijkingen ontstonden vooral waar de boor overging van een zachte in een harde laag. Bewust zeer langzaam boren bracht het probleem terug tot een afwijking zonder noemenswaardige hinder.

Camera's en bevriesschachten illustreren, dat mijnondernemingen weliswaar marktgericht opereerden, maar in onzekere omstandigheden was er ook ruimte om te spelen en te leren, alsof de ondernemingen beschermde enclaves waren. Voorts laat deze kleine geschiedenis niet alleen zien dat gecompliceerde knowhow was te verwerven, maar ook dat een 'Spielerei' dividend kon opleveren. Schachtbouw droeg bij aan de concurrentiekracht van de Staatsmijnen. De bestaande expertise op dit terrein was rond de eerste wereldoorlog een reden voor de regering het Staatsmijnbedrijf te prefereren boven nieuw particulier initiatief.¹⁰ Nog lang nadat de laatste eigen mijn was aangelegd, bleef schachtconstructie een sterk punt van de Staatsmijnen. Terecht plaatste C. Raedts aan het begin van het einde van de mijnindustrie in Limburg het opdoeken van de schachtbouwafdeling. Dat was in 1962, na het besluit de schachten van de nieu-

⁹ C.L. van Nes, 'Eenige mededeelingen over schachtdelven', *Verhandelingen van het Geologisch-Mijnbouwkundig Genootschap voor Nederland en Koloniën. Mijnbouwkundige Serie I* (1912-1921) 205-215; idem, 'Historisch overzicht van het delven der schachten in het Zuid-Limburgsche kolenbekken' in: *40 jaren spoor en mijnen in Zuid-Limburg 1896-1936* (Heerlen 1936) 126-143.

¹⁰ *Economisch-Statistische Berichten* 5 (1920) 828. De regering was overigens voor de Tweede Kamer minder expliciet dan voor de Eerste. *Handelingen Tweede Kamer 1919-1920. Bijlage* 312.

we staatsmijn Beatrix onder water te zetten.¹¹ De geschiedenis van de camera's in boorgaten was evenmin afgelopen na de aanleg van de laatste staatsmijn, de Maurits. Nog in de jaren vijftig werkten de Staatsmijnen en de boormaatschappij Foraky samen aan de ontwikkeling van een teleclinograaf om afwijkingen in boorgaten te meten.¹²

Deze gespecialiseerde technieken geven tevens een aardige illustratie van zogenaamde interne en externe 'spill overs', de uitstraling naar andere toepassingen. De ingenieurs die een camera in een boorgat lieten zakken, legden spoedig op diagramstroken 'alle gegevens' van het werk van de ophaalmachinisten automatisch vast, opdat 'de leiders' achteraf het werk konden controleren van wat misschien wel de meest stoere mijnarbeider was.¹³ Of was dit toeval, evenals dat zij vooroplepen bij de introductie van de 'rationele bedrijfsvoering'? Dit was de Staatsmijnen-variant van het 'wetenschappelijk bedrijfsbeheer', die een exact beeld moest geven van de werkvloer, zelfs als het daar te donker was voor het 'kinematografisch' gadeslaan van arbeiders. Zoals de betrokkenheid van buitenstaanders bij de opnametechniek aangaf, was de grens tussen de externe wereld en die van het bedrijf in de Mijnstreek zeer vloeïend, maar in dit verband is een verder reikende uitstraling interessanter. Een 'spill over' tussen bedrijfstakken was de preoccupatie met uit het lood staande boorgaten elders in Nederland. Rond 1930 verwierf A. Straatman van de Koninklijke Shell internationaal aanzien met richtingsinstrumenten voor gaten bij de oliewinning, een bedrijfstak waar beheersing van de richting permanent een probleem was. Ook een foto toestel om de wand te kunnen fotograferen was rond 1946 een Nederlandse bijdrage aan de techniek van oliewinning, 'nog niet veel gebruikt, maar... te aardig om niet te vermelden'. Uitstraling was mogelijk omdat eenzelfde techniek in andere omstandigheden een nieuwe betekenis kon krijgen. Het voorkomen van zwakke punten in een ijsmuur was in de olie-industrie niet van belang. Wel was gedeveïerd, dus gecontroleerd schuin boren een nuttige vaardigheid. Evenzo hechtten Nederlandse geologen eraan goed op de hoogte te zijn van afwijkingen van boorgaten omdat dit de geologische interpretatie van gegevens beïnvloedde.¹⁴

'Spill overs' zijn uiteraard 'indirecte voordeelen... niet onder cijfers te brengen'. Maar is daarmee alles gezegd en bovenal waren zij gunstig? Mogelijk

¹¹ C.E.P.M. Raedts, *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg*. Maaslandse Monografieën 18 (Assen 1974) 203.

¹² RAL, DSM 17.26/30 no. 85.

¹³ *De Staatsmijnen in Limburg* (Rotterdam 1925) 33.

¹⁴ R.J. Forbes, D.R. O'Beirne, *The technical development of the Royal Dutch/Shell 1890-1940* (Leiden 1957) 196-198; F.J. Faber, *Petroleum zoeken en ontdekken* (Zutphen z.j.) 75-76. De voor de hand liggende kanalen van kennisoverdracht van de mijnindustrie naar de oliënijverheid waren W. van Waterschoot van der Gracht en J. Koster's Nederlandsche Maatschappij tot het verrichten van mijnbouwkundige werken. Bij dat persoonlijk netwerk hoorde ook geofysisch expert L. Mintrop. Niet alleen was hij aan het begin van zijn carrière actief in het Akens en Limburgs mijnbekken en later via Waterschoot in de olie-industrie, maar voordien publiceerde hij 'Über Vorrichtungen zur Bestimmung der Abweichungen der Gefrier-Bohrlöcher von der Senkrechten' in: *Der Bergbau auf der linken Seite des Niederrheins III* (Berlijn 1910) 104-113.

waren de hoge verwachtingen bij de geboorte en de bijzondere achtergrond als een nationaal modelbedrijf, de doorslaggevende factor waarom de Staatsmijnen aan schachtbouw deden, iets waar concurrenten afstand van hielden als te incidenteel. De Staatsmijnen waren internationaal hét voorbeeld dat de voor beviesschachten vereiste speciale kennis minder formidabel was dan aanvankelijk gedacht. Tegelijk trok de vakwereld de conclusie, dat investeren in het verwerven van zulke kennis alleen zinvol was als een reeks van schachten moest worden aangelegd. Of als men een nationale expertise wilde creëren.¹⁵ Dat kon dus wél. Technische expertise was maakbaar, want te leren. Toch zal menigeen tegenwoordig de wenkbrauwen fronsen. Als een staatsbedrijf al innovatief kon zijn, was het dan en ten eerste voor een beschermd bedrijf niet gemakkelijk innovatief te zijn en, ten tweede, was dit wel de inventiviteit waar de samenleving op wachtte? Waarom moest een bedrijf dat uiteindelijk slechts vier of vijf mijnen zou aanleggen in een land met een kleine mijnindustrie, juist deze expertise verwerven?¹⁶ Inefficiëntie uit nationalisme, zo kon inderdaad de boodschap van de Duitse vakwereld ook worden gelezen.

Terwijl de mijnen in het Ruhrgebied vertrouwden op toeleveranciers, deden de Limburgse en zeker de Staatsmijnen veel in eigen beheer. Zelf doen evolueerde tot een karakteristiek van de Staatsmijnen-cultuur. Het zelf doen van de Staatsmijnen leidde tot relatief hoge algemene kosten vergeleken met de ondernemingen langs de Ruhr. Uiteraard waren en zijn er risico's verbonden aan enclaves en vrijhavens of aan nationaal protectionisme. Aan heroïsche, maar mislukte of ontijdige uitvindingen was in de mijnbouw geen gebrek: van 'de ijzeren man', de achttiende-eeuwse poging het houwen ondergronds te mechaniseren, tot de hightech kolengravers van de RSV uit de jaren 1970. Echter, de Staatsmijnen waren niet een geprivilegieerd bedrijf dat zich niet om markten hoefde te bekommeren. En het historisch verloop maakt het plausibel, dat de Staatsmijnen met schachtbouw een vaardigheid verwierven met toegevoegde waarde en dat het omgaan met uit lood staande boorgaten iets was waaraan ook anderen plezier hadden.

Bij 'simpele' technieken als gyroscopen zullen weinigen ontkennen dat die maakbaar zijn, maar gold dat ook voor meer complexe, niet al te technische ontwikkelingen? Het is vrij eenvoudig voorbeelden aan te halen waar planning in zo'n context ogenschijnlijk misliep. Zo legden de Staatsmijnen mijn B aan voor mijn A, niet de voor de hand liggende volgorde. Allerlei beleidmakers wilden wel een geleidelijke ontwikkeling van de mijnen én van de streek, maar in de

¹⁵ O. Stegemann, 'Das Schachtabteufen im linksrheinischen Deckgebirge' in: *Der Bergbau auf der linken Seite des Niederrheins III* (Berlin 1910) 59-104, aldaar 101. De Staatsmijnen gingen vanaf 1928 gebruikmaken van de alternatieve methode, het boren met dikspoeling. Dus de aanpak van Honigmann, waar de Ingenieur der Mijnen zich in 1900 zozeer tegen had afgezet. De aanpak was inmiddels door De Vooy's bij Hückelhoven verbeterd. Gecombineerd met een nieuwe constructie was het mogelijk schachten aan te leggen die een grotere mate van deformatie aankonden. Verzakkingen werden deels beïnvloed door de ontginningsmethode (breukpijlers), een Nederlandse specialiteit.

¹⁶ Zoals we nog zullen zien, waren achter veel meer mijnen en dus ook veel meer schachten voorzien.

praktijk was daarvan weinig te merken. De omgeving van Heerlen veranderde in een wilde westen. De tegenstelling tussen plan en werkelijkheid en de vraag wat nu eigenlijk het plan was, leidt tot de dag van vandaag in de geschiedschrijving tot enige schizofrenie. Zo merkte nog onlangs J.C.G.M. Jansen op dat de tweede staatsmijn tot begin 1914 op zich liet wachten. Daarentegen meldde hij in de voorgaande zin, dat tijdgenoten pleitten voor een geleidelijke uitbouw van de bedrijvigheid omdat reeds in 1908 Heerlen en aangrenzende gemeentes de sociale problemen niet meer aankonden.¹⁷ Nu was het verenigen van het onverenigbare in de ogen van veel tijdgenoten juist de essentie van het Staatsmijnproject. 'Een geleidelijke ontginning nu, gepaard met krachtig doorzetten, is alleen mogelijk wanneer de staat als mijnexploitant optreedt'. Het inrichten van een mijn was nu eenmaal, in de woorden van Nolens, niet zoiets als het opzetten van een sigarenwinkeltje en moest wel én langzaam én krachtig gebeuren.¹⁸ Maar ook complexe voornemens kunnen meer en minder trefzeker zijn. Waren de ingewikkelde plannen van de mijnbedrijven al met al weinig effectief?

In een historische context krijgen paradoxen een andere dimensie en zijn discrepanties tussen voornemens en realisaties minder evidente voorbeelden van onmaakbaarheid. Een contemporaine norm voor een geleidelijke ontwikkeling, zij het een uit de losse pols, was: elke vier jaar een mijn, die er dan nog evenveel jaar over deed om zijn normale capaciteit te bereiken. Na de eerste wereldoorlog gingen deskundigen uit van pakweg tien jaar, maar dan inclusief een voorbereiding van twee jaar voordat de eerste schop de grond inging.¹⁹ In dit licht was de tijd benodigd voor vier staatsmijnen -van het begin voor de Wilhelmina in 1903 tot 1927 toen de Maurits een 'normaal' productieniveau haalde- niet exorbitant traag. Acht tot tien jaar was in feite kenmerkend voor een voorspoedige aanleg zonder tegenslagen en niet een bewust vertraagde aanpak. Het meest problematisch aspect van een schema van elke acht tot tien jaar een nieuwe mijn en niet meer dan een nieuwe mijn, was dat de bedrijfstak meerdere ondernemingen omvatte, die elk concurrentie dienden te stellen boven onderlinge afstemming. En die bovendien elk van hogerhand onder druk stonden hun concessie niet ongebruikt te laten.

De aanleg van staatsmijn B, de huisbrandmijn Wilhelmina, vóór mijn A, de Emma, was het gevolg van schipperen.²⁰ Aanvankelijk stond voorop dat de Staatsmijnen steenkolen voor de industrie zouden winnen. Project A was ook

¹⁷ Jansen, *Heerlen*, 35-36.

¹⁸ *Handelingen Tweede Kamer 1900-1901*, Bijlage 195-4, 7; *Handelingen Tweede Kamer, 1907-1908*, 22.10.1907, 147.

¹⁹ R. de Kat, 'De kolonmijnbouw in Nederland in het bijzonder het Staatsmijnbedrijf', *Tijdschrift der Maatschappij van Nijverheid* (1912) 225-238, aldaar 235; Is.P. de Vooys, 'De kolenvoorziening van Nederland', *Economisch-Statistische Berichten* 5 (1920) 329-331, 357-359, aldaar 358.

²⁰ ARA, Waterstaat, Handel en Nijverheid, afdeling HNI, dossier 71, doos 705, 1902; RAL, Staatstoezicht op de Mijnen 677: 82; RAL, DSM, Mijnevelden en mijnzetels 1902-1959, 2, 26, 27, 29 II. Over concessieveld A werd reeds in 1898 gesproken.

een heel wat ambitieuzer investeringsproject dan mijn B, waar min of meer tegelijk over werd gesproken. Reeds in de eerste plannen -een half jaar voordat het parlement erin toestemde een Staatsmijnbedrijf te stichten- was aangegeven, dat spoedig cokesovens aan de eerste mijn moesten worden verbonden. De opzet voor mijn A was gebaseerd op oudere plannen van de firma Cockerill, die bij Hoensbroek een hoogovencomplex had willen vestigen.²¹ Voorts had mijn A door zijn ligging in nog niet goed geëxploreerd gebied meer betekenis als uitbreiding van kennis en als een impuls tot het ontwikkelen van een infrastructuur. Toch kreeg huisbrandmijn B prioriteit. En wel omdat het veld Ernst, waar de Wilhelmina zou komen, midden tussen de in ontginning komende particuliere mijnen lag. Zo kon men gemakkelijker aan informatie over geologische omstandigheden komen. Daar kwam bij dat de deklagen op deze locatie betrekkelijk dun waren. Dit waren voordelen omdat de regering een daad moest stellen in het licht van de aanzwellende kritiek in binnen- en buitenland dat de Nederlandse staat treuzelde. Voorts was de aanleg van de Wilhelmina een manier om in een gemakkelijker omgeving leertijd te kopen voor het aanleggen van de schachten en de verdere ontwikkeling. Leertijd bleek geen luxe. Door storingen was het steenkoolterrein bij Terwinselen toch anders dan verwacht. Een moeizame aanpassing van de plannen bij de Wilhelmina was het gevolg. Mede door deze ervaring nam de onzekerheid over de beste locatie bij de Emma toe. Vervolgens dwong de Mijnsraad een vooronderzoek af met boringen en een geologische analyse op een in de mijnbouw ongebruikelijke schaal. Tenslotte koos de leiding voor een strategie om schachten direct zo diep aan te leggen dat drie verdiepingen mogelijk waren.²² Kortom, men koos voor een strategie waarbij veel kosten uitgingen voor de baten en dat was het resultaat van een cumulatief leerproces.

Twee of drie verdiepingen was een mijnbouwkundig vraagstuk. Het aanleggen van een mijn was een complex technisch project, maar met tal van niet-technische kanten. Voordat het zover was, beïnvloedde de mijnbouwpolitiek de marktstructuur door regulering van de toetreding van mogelijke concurrenten. Bij de planning van mijnzetels zelf speelden sociale, politieke en nationalistische wensen een aanzienlijke rol. Toch hadden bijna altijd technocratische argumenten het meeste gewicht en niet nationalistische of sociale, zowel bij de interne planning als die waarbij externe partijen waren betrokken. De benadering was wel breed, maar de overwegingen waren niet irrationeel. Intern waren er twee opties voor de derde mijnzetel.²³ Zij werd uiteindelijk gerealiseerd niet ver van de Emma in Brunssum. De directie wilde in 1909 de nieuwe mijn een stuk verder in noordelijke richting aanleggen en wel bij Schinnen. Een

²¹ Waarschijnlijk was dit het plan, dat Joh. de Vries, *Hoogovens IJmuiden 1918-1968. Ontstaan en groei van een basisindustrie* (IJmuiden 1968) 74-75, niet goed kan plaatsen. Het plan was ouder dan de auteur vermoedt.

²² J.C.F. Bunge, 'De ontwikkeling van het Staatsmijnbedrijf', *Verhandelingen van het geologisch-mijnbouwkundig genootschap voor Nederland en koloniën. Mijnbouwkundige Serie I* (1912-1921) 18.

²³ RAL, DSM, *Mijnvelden en mijnzetels 1902-1959*, 26.

Maastrichts parlementariër pleitte voor afstand van de vorige mijnzetel 'zoodat men niet die opeenhoping van minder gewenschte arbeiders-elementen krijgt en men den toestand beter kan beheerschen'. De minister kon zich hiervan vrij eenvoudig afmaken met de stelling, dat bij dit soort kwesties alleen rentabiliteitsoverwegingen golden. 'Het is natuurlijk veel goedkooper een extra brigade marechaussee aan te schaffen dan een mijn te maken daar waar het twijfelachtig is of er kolen te vinden zijn'.²⁴ Overigens trok net als bij de Emma niet de directie, maar de Mijnraad, het toezichthoudend college, aan het langste eind. Deze notabelen vonden bovenal, dat het tijd werd de winning te concentreren op vet- en gaskolen en een 'zuivere vetkoolmijn' aan te leggen. Dit type deed in het Ruhrgebied de beste zaken.

De opbouw van de mijnindustrie was zowel in technisch opzicht als anderszins een zaak van al doende leren. Daarbij waren drie aspecten van belang. Allereerst dat het niet uitkomen van voornemens geenszins de enige en misschien niet de belangrijkste maatlat was voor maakbaarheid. Naar mogelijkheden en meestal ook ambities waren plannen indicatief en niet imperatief.²⁵ Zij waren instrumenten om door leren greep te krijgen op de omgeving en bij leren is het bovenal van belang wat men met niet-uitgekomen verwachtingen doet. Op de tweede plaats lag het aspiratieniveau van de Staatsmijnen hoog. Was dit niet al zo bij voorbaat, dan merkte het bedrijf spoedig de beperkingen van het zetten van de kleinst mogelijke stapjes. Een voorbeeld van het laatste was het afdiepen van schachten, totdat twee verdiepingen konden worden aangelegd. Een grotere diepte werd overgelaten aan de toekomstige behoefte. Die minimale-kosten-strategie bleek bij de Wilhelmina weldra een verkeerde keuze. Ondanks alle vooronderzoek was de wereld ondergronds anders dan gedacht en betreurde men niet direct gekozen te hebben voor meer handelingsruimte. Die les werd ook op andere terreinen ter harte genomen. Bovengronds werd voor een ruime opzet gekozen, terwijl een benepen, op elkaar gepakte opzet van mijncomplexen gebruikelijk was.²⁶

De aard van het leren was het derde en belangrijkste aspect. Leren in een bedrijfsomgeving identificeert men gemakkelijk met het volgen van een leercurve, het zich eigen maken van een goeddeels voorgegeven techniek. Uiteraard kan zo'n techniek complex zijn en de bijbehorende leercurve wijd vertakt, zoals

²⁴ *Handelingen Tweede Kamer*, 08.12.1909, 785, 788. De stelling van Jansen dat in Brunssum bovenproportioneel veel woningen werden gebouwd en in Hoensbroek te weinig, is niet een voorbeeld van slechte planning, maar grotendeels een artefact van de gemeentegrenzen. Op de Emma en Hendrik samen werkte in 1930 28 procent van alle mijnwerkers. Tot dan toe was 25 procent van de arbeiders- en beambtenwoningen in deze twee gemeentes gerealiseerd. Jansen, *Heerlen*, 38.

²⁵ Zie voor beide termen J. Passenier, *Van planning naar scanning. Een halve eeuw Planbureau in Nederland* (Groningen 1994) 362-363.

²⁶ De beschikbaarheid van grond was een, maar niet de enige factor. Vermijden dat fabrieksonderdelen onder toezicht kwamen van de fabrieksinspectie in plaats van het Staatstoezicht op de mijnen omdat zij zich niet op het mijnsterrein bevonden, stimuleerde krapte, althans in Duitsland. R. Slotta, *Einführung in die Industriearchäologie* (Darmstadt 1982) 100. Urbanisatie en ruimte verklaren wel waarom kolenwasserijen in Engeland gewoonlijk één- en op het continent veleverdiepinggebouwen waren.

het geval was bij de (moderne) breukpijler waarmee de Nederlandse mijnen internationaal vooropliepen. Een strategie voor het ontwikkelen van een steenkolenconcessie of het ontwerpen van een mijncomplex vergde evenwel leren van een andere, minder passieve aard. Die ene manier om een mijn te ontwerpen bestond niet. Een onderneming kon kiezen voor een gediversifieerde opzet, voor onafhankelijkheid in de elektriciteitsvoorziening, voor eigen constructiebureaus, en noch deze keuzes noch de tegengestelde lagen bij voorbaat voor de hand. Omdat het vervolgens cruciaal was hoe met zulke keuzes werd omgegaan, was leren vooral het opgeschaald leren van een hele organisatie.²⁷

Omdat dit opgeschaald leren binnen grenzen ongebonden was, kon het enig verschil uitmaken, zoals esthetische keuzes verschil creëren.²⁸ De rol van esthetische vormgeving in de geschiedenis van de Staatsmijnen is bekend. Het bedrijf liep met zijn 'betonschool' voorop in de utiliteitsbouw, maar was zich ook zeer bewust van de uitstraling van constructies, zowel in technische als maatschappelijke zin.²⁹ Over de befaamde betonnen Van Iterson-koeltorens -'van een eigenaardig vaasvormig model, waar dikwijls een elegante pluim van waterdamp boven hangt'- werd reeds vroeg gezegd, dat zij 'een van de fraaiste silhouetten (vormden) die de industrie in staat is aan een landstreek te verlenen'. Interessant is hoe ruim men zich oriënteerde bij de voorbereidingen; voor het omgaan met de winddruk lieten de ingenieurs zich inspireren door de Eiffeltoren. Bovenal vermeldenswaard is dat het esthetisch effect bewust was geconstrueerd: 'We came to the conclusion that large but simple mathematically shaped bodies... give satisfaction to the eye'.³⁰ Zo'n brede benadering was niet noodzakelijk, maar zorgde er wel voor dat de werkelijkheid anders uitzag en dus ook anders was. Dit was het gevolg van én vormgeving aan de oppervlakte én daar beneden. De hyperbolische constructie bleek voorts op veel terreinen toepasbaar en als het aan de ingenieurs in Heerlen had gelegen, waren ook de Limburgse hoogspanningsmasten zo in beton uitgevoerd en daardoor toegankelijk voor personen met hoogtevrees.³¹

Binnen de mijnindustrie groeide er een traditie van breed plannen en opgeschaald leren. Voorts was de overlap tussen bedrijf en samenleving in de Mijn-

²⁷ N.R. Lamoreaux, D.M.G. Raff, P. Temin eds., *Learning by doing in markets, firms and countries* (Chicago 1999).

²⁸ Ondanks de woordkeus 'ongebonden' en 'niet noodzakelijk', wil ik afstand houden tot het methodologisch meningsverschil of nieuwigheid de economische evolutie tot een onbepaald proces maakt of moet worden benaderd als causaal gedetermineerd of als iets daar tussen in. G.M. Hodgson, *Evolution and Institutions. On evolutionary economics and the evolution of economics* (Cheltenham en Northampton 1999) 147-149.

²⁹ Beton had een autarkisch imago. Het werd gepresenteerd als een nationaal vormgevingsmateriaal door Y.M.D. Kentie, *Gewapend beton in het gebouw* (Amsterdam 1930), het 'public relations'-boek waarin de Staatsmijnen prominent figureerden. Een algemeen overzicht geeft: H. Schippers, *Bouwt in beton! Introductie en acceptatie van het gewapend beton in Nederland (1890-1940)* (Gouda 1995).

³⁰ *De Staatsmijnen in Limburg* (Rotterdam 1925) 55; F.K.Th. van Iterson, *Hyperboloidal cooling towers* (Amsterdam 1946) 10. Zie ook: G.C.P. Linssen, 'De Van Iterson-koeltoren', *Industriële Archeologie* 7 (1987) 2-11.

³¹ C.W.J. Groothoff, 'Beton in de Mijnstreek', *De Ingenieur* 58 (1946) Bt 57-63, 65-68, 91-95, aldaar Bt 94-95.

streek groot. Toch vielen zij niet samen. Was nu bij zaken die wij associëren met maatschappelijke maakbaarheid sprake van opgeschaald leren, van het verwerken van expertise, waardoor de toekomst er misschien net iets anders uitzag?

De Limburgse benadering, tenminste die van de eerste generatie historici van het Sociaal Historisch Centrum, was deze maakbaarheid in het groot te zien als heroïsch. De komst van de mijnbouw betekende een schok van bijna onvoorstelbare proporties. De streek dreigde een regio te worden, verlaten van God en gebod. Voordat het zover was stonden tegenkrachten op, die ten langen leste de moeilijkheden de baas werden. Een samenleving was dus maakbaar. Toch moest het succes voor de poort van de hel worden weggesleept. Want ondanks de goede voorbereiding en prompte inzet leek het erop, dat er weinig terechtkwam van de centrale ambities, bijvoorbeeld een geleidelijke ontwikkeling samen met krachtig doorzetten. Vooral de eerste wereldoorlog was de onvoorzienbare gebeurtenis die voor een vloedgolf zorgde. Steenkolennoed bewerkte een geforceerde, onnatuurlijke ontwikkeling. Toch bleken oorlogsomstandigheden uiteindelijk niet meer dan een complicatie. De strategie van schuttende sluiswachters slaagde. Materiaal bewaard door hetzelfde Sociaal Historisch Centrum laat zien hoezeer men in de jaren 1950 en 1960 de ervaringen uit het begin van de twintigste eeuw van monumentaal belang achtte. Vooraanstaande sociologen en historici uit diverse landen keken terug op de geschiedenis van mijnstreken als homogene samenlevingen die plotseling op drift raakten. De waarde van de historie van de sluiswachters was dat hun voorbeeld richtinggevend zou zijn voor de toen nog toekomstige ontwikkeling van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS).³²

Ongetwijfeld verliepen ontwikkelingen in de Mijnstreek razendsnel. Maar is de heroïsche interpretatie van het maken van de Mijnstreek, het beeld van de zondvloed en van Noachs met hun arken, zoals dat in het vroege onderzoek van het SHC naar voren komt, juist? Mijn stelling is dat de Mijnstreek maakbaar was omdat men de ambitie had zich een voorstelling te vormen van de toekomst én omdat dit enigszins realistisch kon. De omgeving van Heerlen was dus niet zozeer 'een streek op drift' dat iedereen werd overweldigd door de gebeurtenissen en heroïek de laatste strohalm was.

Met enige regelmaat legden diverse geïnteresseerden hun beeld van de toekomst vast. Limburgse mijnbouwexperts bedachten bijvoorbeeld hoeveel mijnen er zouden komen en hoe de productie zich op lange termijn zou ontwikkelen. Zij hadden dus wel degelijk een flauw idee waar de samenleving naar toe

³² In 1957 werd een 'Kongress über die sozialen und religiösen Folgen der Entwicklung der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl' gehouden. Deelnemers o.a. R. Dieteren en de befaamde expert voor migratie in de Ruhrstreek W. Brepohl. In die tijd was de belangstelling groot voor migratie als een factor van maatschappelijke (des)integratie en voor criminaliteit als een indicator van het moreel gehalte van een samenleving. De invloed van sociologen was groot en in Nederland en ook in Nederlands Limburg nog groter dan elders. Van belang was tevens, dat de EGKS in de beginjaren migratie tussen mijnstreken, aangevuld met gastarbeid uit Italië, als de oplossing zag voor de structurele problemen van de mijnindustrie.

ging. Bij de projecties zat men er behoorlijk naast met het aantal toekomstige mijnen, veel minder met de winning. Om met de aantallen mijnen te beginnen: de traditionele norm was dat per 500 tot 1.000 hectare een steenkolenmijn kon en moest worden aangelegd. Daarbij had de ondergrens het meeste gewicht. Vooral van katholieke zijde prefereerde men meerdere kleine mijnen boven enkele grote. De commissie die in 1901 advies uitbracht over de wenselijkheid van Staatsmijnen, nam aan dat uiteindelijk 39 mijnen in Limburg zouden worden aangelegd.³³ In 1910 ging het Staatstoezicht uit van 22, terwijl na de eerste wereldoorlog 17 waarschijnlijker leek.³⁴ Bij de weergave van de verwachtingen is de Zuid-Limburgse mijnstreek als uitgangspunt genomen. Voor de volledigheid zij vermeld, dat de Ingenieur der Mijnen dacht dat er nog twaalf mijnen in de Peel zouden komen, terwijl I. de Vooy's voorstelde met negen Nederlands-Duitse mijnzetels beslag te leggen op de beter bereikbare Duitse productiecapaciteit bij Hüchelhoven achter Roermond.³⁵

Uit het verschil tussen de verwachte grote aantallen mijnen en de twaalf die er uiteindelijk kwamen, zou men kunnen afleiden hoe problematisch het was -en is- zich een adequaat beeld te vormen van de toekomst. En wel omdat de evolutie van de techniek onvoorspelbaar is.³⁶ Deels was dit zo, maar het verschil tussen verwachtingen en uitkomsten was vooral het gevolg van keuzes, van bijstellingen, die anders hadden kunnen uitvallen. 'Katholieke', kleine mijnen waren mogelijk geweest. Schaarste aan gekwalificeerd eigen personeel stimuleerde grootschaligheid. Daarom werden ondanks de voornemens Emma-type mijnen, bedoeld voor 1 miljoen ton per jaar, gebouwd in plaats van het Wilhelmina-type van 0,5 miljoen ton.³⁷ De aanleg van niet meer dan één grote mijn tegelijk stelde de Staatsmijnen in staat haar schachtspecialisten successievelijk

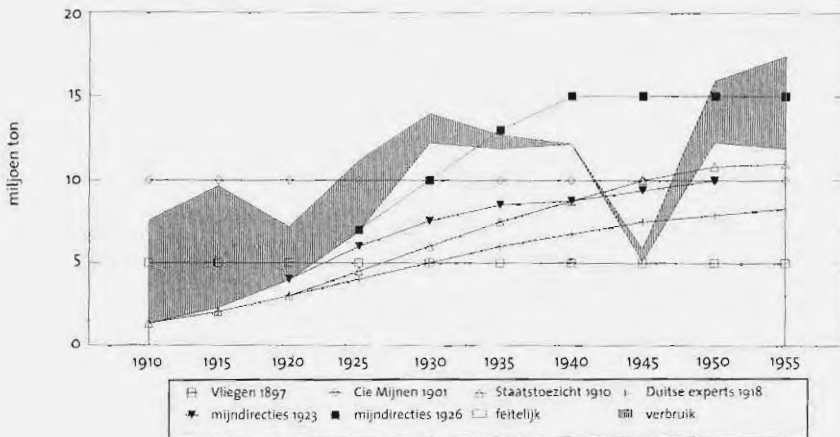
³³ *Rapport van de Commissie voor de Mijnen ingesteld bij Koninklijk Besluit van 17 April 1899*, Nr. 50 (Amsterdam en 's-Gravenhage 1900) 31-32. Het Zuid-Limburgse mijngebied werd kleiner geschat dan bij de projecties van enkele jaren later.

³⁴ Zie voor de lange termijnverwachtingen: *Volksdagblad* 13.02.1897; *Jaarverslag van den Hoofd-Ingenieur der Mijnen over het jaar 1910*, 10-13; Bunge, 'Ontwikkeling Staatsmijnbedrijf', 34-35; Ernst Jüngst, 'Die Entwicklung von Hollands Steinkohlenbergbau', *Glückauf, Berg- und Hüttenmännische Zeitschrift* 54 (1918) Bd. I, nr. 16, 254-255 en nr. 17, 268-171, aldaar 254; ook: G. de Clercq, 'De brandstofvoorziening hier te lande', *De Ingenieur* 34 (1919) 951-956, aldaar 953; SHC, GSL 1923, 39; SHC, GSL 1926, 18. De bronnen zijn deels bewerkt.

³⁵ De Nederlandsche Maatschappij tot Ontginning van Steenkolenvelden was het voorbeeld van Nederlands particulier initiatief na 1900 in de vorm van een publiek-privaat project. In Nederland domineerden de Staatsmijnen, maar het Nederlandse bedrijfsleven verwierf met medewerking van de Nederlandse overheid in het buitenland steenkolenconcessies. Uiteindelijk werd alleen de Sophia-Jacoba aangelegd en NEMOS was langdurig verliesgevend. M. Farrenkopf, S. Przigoda, *Schwarzes Silber. Die Geschichte des Steinkohlenbergwerks Sophia-Jacoba* (Hüchelhoven 1997) 23-30; J.W. Beyen, *Het spel en de knickers. Een kroniek van vijftig jaren* (Rotterdam 1968) 59-61, 63-65; M. de Keizer, *Appeasement en aanpassing. Het Nederlandse bedrijfsleven en de Deutsch-Niederländische Gesellschaft 1936-1942* ('s-Gravenhage 1984) 84-86, 96-97.

³⁶ Tientallen mijnen was een perspectief dat bijna niemand wilde. Grote aantallen werden genoemd om de onaanvaardbaar hoge druk op de arbeidsmarkt en leefomgeving weer te geven als niemand ingreep. Zij waren impliciet een argument temeer voor temporisering.

³⁷ De eerste plannen voor mijn A gingen uit van 0,5 tot 0,6 miljoen ton.

Grafiek 2
Verwachte en werkelijke productie Limburgse mijnen (1910-1955)

aan projecten te laten werken.

De projecties van tonnen steenkool -of arbeidsplaatsen- laten zien dat verwachtingen en werkelijkheid redelijk spoorden. De prognoses pakten beter uit dan men zou verwachten na verhalen over een regio die volgens tijdgenoten in een oogwenk een soort Ruhrgebied zou worden of over het drama van een wereldoorlog. Grafiek 2 geeft weer wat tijdgenoten op diverse tijdstippen tussen 1897 en het begin van de jaren twintig dachten over de ontwikkeling van de winning en wat daarvan terecht kwam. Tevens geeft zij een indruk van de binnenlandse consumptie van steenkolen. Een productie die de binnenlandse consumptie (potentieel) dekte werd door de oorlog en vooral door de geslaagde neutraliteitspolitiek een doelstelling. (Die gedachte had bij de oprichting van de Staatsmijnen nog zeer gemengde gevoelens opgeroepen.) De Nederlandse schattingen waren optimistischer dan die van de buitenlandse concurrentie. Opmerkelijk is dat pas door de sterke groei in de jaren 1920 de ontwikkeling afweek van wat was vermoed. Door de stagnatie van de jaren dertig kwamen vervolgens realiteit en verwachtingen weer dicht bij elkaar. Door de toenemende steenkoolintensiteit was Nederland met 1940 een decennium later (potentieel) autarkisch dan de regering in 1920 tot grondslag van beleid had gemaakt. We mogen de discrepanties tussen voorspellingen en uitkomsten niet uitvlaken, maar de voornaamste indruk die grafiek 2 achterlaat is, dat het verschil tussen giswerk en realiteit meeviel. Volslagen overdonderd door de evolutie was men niet.

Nu werd er anno 1900 niet gepland in de moderne betekenis van het woord. Het bleef bij het formuleren van wensen en ruwe schetsen. Toch was het verschil met het actuele scenario-plannen slechts partieel. De functie van scenario's is de toekomst al eens bedenken; een geheugen voor de toekomst opbou-

wen, zoals een Shell-strateeg het noemt.³⁸ Dat doe je omdat het mogelijk is -tot zekere hoogte- de ontwikkeling er anders uit te laten zien. Maar dan moeten bakens worden gezet. De Staatsmijnen werden mede een vooraanstaand mijnbedrijf omdat bij de oprichting de nadruk was gelegd op technische volmaaktheid en niet omdat het vanzelf sprak. Het nationalisme richtte de bestellingen van machines deels in binnenlandse richting en zorgde ervoor dat Stork speciale ophaalmachines ging ontwikkelen. Strikt genomen was totale maakbaarheid van een bedrijfstak en van een regio uiteraard een illusie, maar was het een illusie die verschil uitmaakte? Ik denk van wel, maar we moeten daarbij een open oog hebben voor het waarom en de functie van plannen. Ik zal dat illustreren met twee voorbeelden.

De hoogtijdagen van de maakbaarheidambities binnen de mijnbedrijven waren de jaren tussen de beide wereldoorlogen, de jaren van het 'wetenschappelijk bedrijfsbeheer'. Dit paste in de mode die het Taylorisme na de eerste wereldoorlog was. De 'rationele bedrijfsvoering' waar de Limburgse mijn ingenieurs voor pleitten, hoorde vooral thuis in de Nederlandse traditie van planning, die in de jaren 1930 en 1940 zijn hoogtepunt zou vinden in de grote macro-economische modellen. Centraal stonden de zorgvuldig geconstrueerde bedrijfsorganisatie als doel en modelanalyse als instrument. Weliswaar werd in het ondergrondse bedrijf het werk met de stopwatch geobserveerd en geanalyseerd, maar de drijvende kracht was constanten en variabelen te identificeren. Door de wereld van het Carboon in abstracto te reduceren tot een model en de opgaven tot een 'volstrekt analytisch probleem', hoopte men zowel achter het bureau gedetailleerd zicht te krijgen op het donkere bedrijf ondergronds als de informatiestroom de baas te blijven. Het moderne bedrijfsbeheer was in de Mijnstreek verbluffend succesvol. Een aantal jaren lang waren de Limburgse mijnen de meest productieve van het continent en het leek er op alsof de kloof met de Verenigde Staten zou worden gedicht. Productiviteit is een resultante van diverse krachten, maar toentertijd werden die vaak samengevat tot een enkele overkoepelende factor: 'het superieure ingenieurs advies'. Britse analyses van de Limburgse praktijk benadrukten: 'de hoogste mate van vooruitzien' en 'een eerste klasse lay-out ondergronds'. De verlichte, witte tunnels van gewapend beton onder de grond deed de Britten denken aan het 'automatisme zonder inspanning' van de Londense ondergrondse.³⁹

Het wetenschappelijk management was een uitgesproken vorm van imperatief plannen. De mijnwerkers typeerden het als het 'jaag-en-drijfsysteem' en niet als een 'automatisme zonder inspanning'. Door de discussie hierover wordt gewoonlijk veronachtzaamd wat eigenlijk de bijdrage was van het 'wetenschappelijk bedrijfsbeheer'. Terwijl de Limburgse mijnen veel applaus uit het buitenland ten deel viel, erkende Ch. Groothoff, één van de voortrekkers en later

³⁸ A. de Geus, *De levende onderneming. Over leven en leren in een turbulente omgeving* (Schiedam 1997).

³⁹ L.A. Morgan, *The Dutch State Coal Mines. What government administration has achieved* (London 1944) 23; Ministry of Fuel and Power, *Coal Mining. Report of the technical advisory committee Cmnd. 6610* (London 1945).

De ingenieur als 'Genius'. Bij het 25-jarig jubileum (1927) schonken de 'beambten' van de Staatsmijnen de directie een glas-in-loodraam, ontworpen door Henri Jonas voor het hoofdkantoor in Heerlen. Dit jubelraam getuigde van het maakbaarheidsoptimisme: 'het richten en samenklank brengen in de al te snel groeiende Gemeenschap' was met succes bekroond. Het vierluik (formaat 85 x 275 cm) was het enige profane venster van Jonas. Hier zijn de kartons van delen van het raam gefotografeerd en daardoor ontbreekt de tekst 'Genius' (coll. Bonnefanten Museum Maastricht).

president-directeur van de Staatsmijnen, dat er weinig was terechtgekomen van de oorspronkelijke ambities. 'Wij dachten... (dat) door een nauwkeurige tijdstudie... het mogelijk (zou) kunnen worden om vergelijkbare gegevens (die men normen zou kunnen noemen) over verschillende kolenposten te krijgen... Praktisch bleek slechts een derde deel van het werk geschikt voor analyseering en het overige 2/3 gedeelte bleek zoo variabel te zijn, dat de gegevens der tijdstudies van dit werk administratief niet konden worden verwerkt.'⁴⁰ Tegelijk bleek het mogelijk een bedrijfsorganisatie te ontwerpen, waarin mensen een hogere productiviteit leverden dan zij eigenlijk zelf wilden en misschien ook wel vanuit bedrijfsoogpunt verstandig was. Dat resultaat werd gekocht met een prijs. Niet alleen de uitkomst of resultaten van werk en maatschappelijke processen zijn van belang, maar ook de manier waarop een uitkomst tot stand komt. Uitkomsten moeten 'rechtvaardig' ofwel 'fair' zijn. In die zin kan een te veel aan maakbaarheid -eenzijdige maakbaarheid- leiden tot een vertrouwensbreuk. Die kwam er, maar met vertraging. Als reactie daarop ging Groothoff maakbaarheid zien in psychologische termen. 'Wat betekent de vervolmaking van de techniek en van de organisatie van ons bedrijf, indien de bereidheid der mensen om behoorlijk te werken ontbreekt?'⁴¹

Als we nu het wetenschappelijk bedrijfsbeheer een mislukte theorie van de maakbaarheid van het ondergrondse bedrijf mogen noemen, dan moet worden vastgesteld dat 'schijnkennis' volstrekt niet de gewenste uitkomst, hoge productiviteit, uitsloot. Is dit vreemd? Alleen als we ja zeggen tegen twee veronderstellingen die tegenwoordig gemeengoed lijken te zijn. Op de eerste plaats dat maakbaarheid een consequentie is van een correcte theorie of plan. Op de tweede plaats dat het onmogelijk is dat iemand het monopolie heeft op een beter inzicht en daarom externe sturing onmogelijk is. 'Schijnkennis', zo viel onlangs te lezen, 'kan... nooit efficiënt zijn, maar slechts een prettig doch bedrieglijk gevoel van zekerheid geven'.⁴² Op het idee, dat je een maatschappij kunt bouwen zoals je een brug plant en bouwt heeft D. McCloskey het etiket 'Tinbergen's doodzonde' geplakt. 'Social engineering' kan niet werken, niet omdat nooit iemand een plan zou maken, maar omdat bij al die plannenmakers die het beter weten, 'winstgevend voorspellen' van buitenaf onmogelijk is. Dat is een oude benadering. Al lang geleden keerde Hayek zich tegen 'economic engineering', 'political engineering' of 'social engineering' en vertelde dat niemand minder dan Stalin kunstenaars had omgedoopt tot 'ingenieurs van de ziel'. Hij verweet ingenieurs 'ein interventio-nistisches Chaos' te bevorderen omdat zij niet geleerd hadden er rekening mee te houden, dat er (andere) mensen zijn die onafhankelijk beslissingen nemen.⁴³

⁴⁰ RAL, DSM, Organisatie t/m 1939, 34: vergadering Mijnraad 11.12.1936.

⁴¹ Ch.Th. Groothoff, 'Voorwoord' in: F.J.C.J. Nuyens, *Gemeenschapsleer voor het bedrijfsleven* (Amsterdam 1950) 8. Zie ook: idem, *De menskundige bedrijfsvoering als onderdeel van het werk in het kolennijnbedrijf*. Voordracht gehouden voor het KIVI 16.06.1952 (Heerlen 1952, typoscript) 4.

⁴² Trouw, 08.09.1999, 16. Een natuurkundige trekt van leer tegen het Centraal Planbureau en econometrie.

⁴³ D.N. McCloskey, *The vices of economists. The virtues of the bourgeoisie* (Amsterdam 1996) 99-119; F.A. von Hayek, *Individualismus und wirtschaftliche Ordnung* (Salzburg 1976) 156-267; idem, *Misbrauch und Verfall der Vernunft. Ein Fragment* (Salzburg 1979) 129-142.

Echter en ten eerste: slechts zelden is de ambitie van planning de toekomst en détail te beheersen. De functie is en was een ruimer aanbod van informatie te creëren. Ten tweede bestaat de samenleving slechts ten dele uit partijen, die geen boodschap aan elkaar hoeven te hebben die verder gaat dan wat in een leveranciers- of arbeidscontract is vastgelegd. De openbare ruimte wordt gedeeld door bedrijfsleven, belangengroepen en overheden en planning kan een smeermiddel zijn voor onderhandelde coördinatie en het gedeeld oplossen van problemen. Hoe moeilijk het ook vaak verliep, corporatistisch onderhandelen zorgde voor meer stabiliteit en voorspelbaarheid en dat vergrootte het vertrouwen in een tijd van onzekerheid.⁴⁴ Juist de kolen- en staalindustrieën ontwikkelden zich internationaal tot iets tussen publieke en private sector in, omdat hun markten in hoge mate door onderhandelingen werden bepaald. Techniek is de kern van het argument, dat 'georganiseerd kapitalisme' bij de zware industrie hoorde en daarom een historisch voorbijgaand verschijnsel was. Het voorgaande stelt, dat de voordelen van sociaal plannen en corporatisme vooral te maken hadden met onzekerheid.⁴⁵ Daarenboven was corporatisme een historisch verworven preferentie. De 'social engineering' in Limburg hing samen met de Nederlandse verzuiling. Alleen moet in dit kader de dynamische kant worden benadrukt. Niet alleen aanpassing stond op de agenda maar ook constructie.⁴⁶

Waaruit bleek dat ook de wereld buiten het bedrijf maakbaar was? Zij was meer vormbaar dan men zou denken en dat is de tweede illustratie van maakbaarheid als een illusie die verschil uitmaakte. Het is niet eenvoudig een goede indruk te krijgen van zoiets als het gevoel van beheersbaarheid van de tijdgenoten. Ongetwijfeld hadden zij de indruk dat het verschil tussen economische en sociale sturing groot was. Dat beeld is ook achteraf het geijkte. In Zuid-Limburg stak vrij vroeg de ambitie de kop op 'de verspreiding der... arbeiderskolonies over het gansche district naar een weloverwogen plan' te laten gebeuren: de eerste keer rond de eerste wereldoorlog, de tweede in 1926. Regionale planning bleek een illusie. In de woorden van K. Bosma: terwijl men onder het maai-veld de bodem planmatig exploiteerde, werd boven de grond 'de regionale versnippering in het landschap van de Mijnstreek geëts'.⁴⁷ Was daarom extra druk nodig? Was roepen dat zedelijke verwildering om zich heen greep en dat er iets aan was te doen, een middel om extra inspanning te mobiliseren? Op het sociaal vlak was techniek zelden een uitweg. Het idee dat de vermenigvuldiging van

⁴⁴ Corporatisme is hier los opgevat; rekening houden met anderen valt er ook onder.

⁴⁵ J.E. Stiglitz, *Whither socialism?* (Cambridge (Mass) en London 1994) 204-205. Zie ook 166-168. Een verklaring los van techniek en onzekerheid is voorstelbaar. Als zodanig kan wederzijdse zorg hoe de voordelen van interactie worden verdeeld economisch gunstig zijn. Zie: R.H. Frank, 'A new contractarian view of tax and regulatory policy in the emerging market economies' in: E.F. Paul, F.D. Miller Jr., J. Paul eds., *Liberalism and the economic order* (Cambridge 1993) 258-281.

⁴⁶ De katholieke verzuiling was bescherming door aanpassing aan een moderniserende maatschappij, volgens: H. Righart, *De katholieke zuil in Europa. Het ontstaan van verzuiling onder katholieken in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland* (Meppel en Amsterdam 1986).

mijnwerkers kon worden tegengegaan door een van staatswege te bouwen extra grote elektrische centrale -een suggestie toegeschreven aan de sociaal-democraat Van Kol- was een hersenspinsel, waarover sommigen zich reeds in 1907 vrolijk maakten. Juist bij het winnen van steenkool was arbeidskracht vervangen door elektriciteit geen optie en was dus een centrale geen alternatief voor migratie.⁴⁸ De mobilisatie tegen de uitwassen van een overspannen arbeidsmarkt kon slechts sociaal zijn of niet zijn. De 'gespleten activist' Poels streed onder andere tegen 'de Middelmaticheid' in de kerk en samenleving die liever niets wilde doen dan iets.⁴⁹

Zowel de timing van de mobilisatie als de effecten laten zien, dat de samenleving buiten de fabriekspoort minder onbeheersbaar was dan voorgesteld. De sleutel is enige schizofrenie, waarvan de Ingenieur der Mijnen in 1923 blijk gaf. Hij deelde mee, dat de sociale of arbeiderskwesatie een brandende kwesatie was geweest. Tegelijk constateerde hij -terecht- dat het aantal mijnwerkers sedert het begin van de twintigste eeuw geleidelijk was toegenomen.⁵⁰ Hoe valt een crisisgevoel te verenigen met een werkelijkheid die daartoe geen aanleiding gaf? Omdat men de industriële evolutie voor wilde blijven en men met het zweet op het voorhoofd daarin ook slaagde. De maatschappelijke mobilisatie had effect, maar dat effect betekende een vooruitlopen op de ondergronds bewerkte groei.⁵¹ Juist de sociale inspanning was minder geleidelijk dan de economische. Het aantal gebouwde woningen nam tot 1925 sterker toe dan de feitelijke winning en dus nog meer dan bijvoorbeeld de in 1910 door het Staatstoezicht verwachte productie, zoals weergegeven in grafiek 2. Pas tegen het eind van de jaren 1920 was de expansie bij de steenkoolproductie groter. Hoge groeicijfers vanaf 1910 betekenden niet dat er nooit en nergens schaarste was aan woonruimte. Zij maken wel begrijpelijk waarom in het begin van de jaren 1920 grote leegstand kon ontstaan en de Staatsmijnen druk uitoefenden dichtbij de mijn te gaan wonen, temeer omdat zij van geringere mobiliteit pro-

⁴⁷ K. Bosma, *Ruimte voor een nieuwe tijd: vormgeving van de Nederlandse regio 1900-1945* (Rotterdam 1993) 39. In plaats van 1912 en I. Stuyt als ontwerper van het eerste plan, zoals Bosma aangeeft, noemt R. Dieteren 1918 en J. Cuypers. R. Dieteren, *Veertig jaren arbeiderswoningen in Limburg. Ons Limburg 1911-1951* (Heerlen 1951) 104.

⁴⁸ *Handelingen Tweede Kamer*, 2210:1907, 150. De opmerking was een hatelijkheid van een tegenstander van de sociaal-democraat. Van Kol had gepleit voor levering van elektriciteit aan de gemeentes door de Staatsmijnen. Parlementariërs vonden dat de Staatsmijnindirectie al genoeg om handen had en dat levering van elektriciteit door de staat bedenkelijk was. De minister zegde toe dat de (detail)verstrekking niet rechtstreeks zou gebeuren, maar zaak zou zijn van een particuliere onderneming. *Handelingen Tweede Kamer* 1906-1907, bijlage A, 2 X 7, 7.

⁴⁹ Zie voor Poels' kenschets van de kerk als een 'bureaucratie der Middelmaticheid': M. van Amerongen, I. Cornelissen, *Tegen de revolutie: het evangelie! Het kerkvolk in de Nederlandse politiek of: het einde van een Christelijke natie* (Amsterdam en Brussel 1972) 25-29. Zie ook Righart, *Katholieke zuil*, 239.

⁵⁰ C. Blankevoort, *Les résultats des recherches et de l'exploitation des mines en Hollande* (Maastricht 2 j.) 13.

⁵¹ Zie over de verwachte vijfde en andere Staatsmijnen: R. Dieteren, *Grondbeleid, en volkshuisvesting in de mijnstreek* (Assen 1964) 74-75, 95-96.

ductiviteitsverbeteringen verwachtten.⁵² Een noodklok en de neiging voorop te lopen op de toename van het aantal mijnen en verdere industrialisatie resulteerden in de leefomgeving in hyper-maakbaarheid, zoals 'rationeel bedrijfsbeheer' dat ondergronds deed. En in dit geval was dat, mijns inziens, een prijs waard te betalen.

Maakbaarheid en het einde van de Limburgse mijnindustrie

Op 14 december 1965 kondigde Joop den Uyl de sluiting van alle Limburgse mijnen aan. Nu in West-Europa de mijnindustrie in veel kerngebieden is verdwe-

Een bleke, doodvermoeide Joop den Uyl in de schouwburg van Heerlen, 14 december 1965 '...bovenuit gaat de redelijke zekerheid die dacht ik hier gegeven wordt dat hier in Zuid-Limburg...nieuw samenleven zijn fundamenten zal kunnen vinden.' (coll. SHCL).

⁵² De woningbouwcijfers staan op een rijtje in: E. van Royen, *De woningvoorziening in de Limburgse mijnstreek als sociaal beheersinstrument, 1900-1940* (Utrecht 1981; doctoraalscriptie RUU) 156-177. Zie voor een volstrekt andere interpretatie dan hier: Jansen, *Heerlen*, 38. Zie over woningbouw en arbeidsproductiviteit van stokers: F.K.Th. van Iterson, 'Woningbouw in verband met steenkoolontginning bij de Staatsmijnen te Heerlen' in: *De Ingenieur* 34 (1919) 17-19; F. Bakker Schut, *Industrie en woningbouw. Een technisch-economische beschouwing over bemoeiingen van de industrie met arbeiderswoningbouw* (Assen 1933) 105; Tummers, 'Carboonkolonisatie', 18. De productiviteit van de stokers was een herhaald argument in een publiciteitscampagne van de Staatsmijnen. J.M. Meyer, H. Schaapveld, *Tramwegen in Zuid Limburg en hunne sociaal-economische beteekenis* (Heerlen 1920) 43. Het onderzoek was tegelijk een vroeg voorbeeld van het wetenschappelijk bedrijfsbeheer.

nen, weten we wat karakteristiek voor de sluitingen in Nederlands Limburg was: dat zij vroeg kwamen én dat het proces redelijk soepel verliep. De hekkensluis, de Oranje-Nassau I, ooit de eerste 'moderne' mijn in de regio, leverde de laatste steenkolen in 1974. In Wallonië ging de laatste mijn dicht in 1984, in Belgisch Limburg en het Akense in 1992. Eigenlijk moeten we voor de laatste streek 1997 aanhouden, want toen sloot de Sophia-Jacoba bij Hüchelhoven definitief de poorten. In zekere zin was dit de laatste Nederlandse particuliere mijn. Eerst was die bezit van de N.V. Nederlandsche Maatschappij tot Ontginning van Steenkolenvelden (NEMOS) en vervolgens tot 1988 van Robeco.⁵³

Terugblikkend lijkt het verdwijnen van de Limburgse mijnindustrie onvermijdelijk en logisch. Maar geldt dit ook voor de timing? Buiten de grenzen lijkt wat in Limburg gebeurde een lichtend voorbeeld. De Belgische regering hield 'lame ducks' twintig jaar langer in leven dan de Nederlandse, een voorbeeld van kostbaar overheidsfalen in België volgens Belgen.⁵⁴ Het nationale perspectief is wat klageriger. De sluiting van de Limburgse mijnen was 'de eerste grote sectormaatregel'. Zij wordt daarom gemakkelijk, zij het steeds, als de eerste stap gezien op weg naar de grote vaderlandse ontsporing van de jaren 1970.⁵⁵ Had de sluiting niet veel eerder moeten gebeuren en had de uitvoering niet anders moeten zijn? Een minister van Economische Zaken noemde reeds midden tijdens de omschakeling de sluiting van de steenkolenmijnen het meest teleurstellende effect van de komst van het aardgas.⁵⁶ Dat was geen pleidooi om de mijnen langer open te houden, maar een verwijzing naar de kosten -zo'n twee miljard uit de staatskas- en de erkenning dat herstructurering een minder beheersbaar proces was dan gedacht. De mijnen stonden zo model voor een meer algemene verandering: het verdwijnen van arbeidsintensieve bedrijfstakken en het ontstaan onder zware maatschappelijke druk van een economische politiek van 'backing losers'. Die steunverlening was doorgaans uitstel van executie. En dat maakte uiteindelijk maakbaarheid tot een scheldwoord.

De mijnsluiting was een proces met een voorgeschiedenis en met een gecompliceerd verloop. Zij was voor veel betrokkenen pijnlijk en soms een drama. Laten we in het licht van de maakbaarheidvraag dit einde zo benaderen: was het evident dat de steenkolenmijnbouw op sterven na dood was, pakweg rond

⁵³ Farrenkopf, Przigoda, *Schwarzes Silber*, 143-150; C. Menheere, *Betrouwbaar beleggen. Zestig jaar Robeco 1929-1989* (Rotterdam 1990) 104-106.

⁵⁴ L. Hens, P. Solar, 'Belgium: Liberalism by default' in: J. Foreman-Peck, G. Federico eds., *European industrial policy. The twentieth-century experience* (Oxford 1999) 194-214, aldaar 203.

⁵⁵ G.M.V. Aardenne, 'De industrie-politieke slingerbeweging' in: A. Knoester red., *Lessen uit het verleden. 125 jaar Vereniging voor de Staatshuishoudkunde* (Leiden, Antwerpen 1987) 319-332, aldaar 323-324. De overheid zou meer kwijt zijn geweest aan sociale zekerheid dan aan de gegeven subsidies, als alle gesubsidieerde banen tussen 1973 en 1983 verloren waren gegaan en alle werknemers werkeloos. W. Dercksen, H. Schenk, 'Industriepolitiek als gevangene van de internationale concurrentiestrijd', *Tijdschrift voor Politieke Economie* 6 (1982/3) 129-142; J.L. van Zanden, 'The Netherlands: the History of an Empty Box' in: Foreman-Peck, Federico, *European Industrial Policy*, 177-193, aldaar 187-188.

⁵⁶ R.F.M. Lubbers, C. Lemckert, 'The influence of natural gas on the Dutch economy' in: R.T. Griffiths ed., *The Economy and Politics of the Netherlands since 1945* ('s-Gravenhage 1980) 111.

1960? En ervan uitgaande dat de mijnsluiting een bewuste actie was, -en dat tenminste valt geenszins te ontkennen- op basis van welke informatie viel dat besluit? Als het evident was dat het eind nabij was en als de informatie onbetwifelbaar was, dan kan de mijnsluiting niet echt gelden als een voorbeeld van maakbaarheid. Als daarentegen het verdwijnen niet zo voor de hand lag als achteraf schijnt, dan was de mijnsluiting gemaakt en niet afgedwongen. Maakbaarheid was dan voorts meer dan een politieke charade. De veronderstelling is dat maakbaarheid een snelle sluiting betekende. Ook in deze casus is maakbaarheid beperkt, is het niet meer dan het sneller binnenlopen in de haven. Dat kan evenwel belangrijk zijn. Ongetwijfeld zullen er personen zijn bereid te verdedigen dat een ongeremde marktwerking in een nog snellere aanpassing aan veranderde omstandigheden zou hebben geresulteerd. De internationale vergelijking maakt het tegendeel -een veel tragere 'spontane' aanpassing- waarschijnlijker.

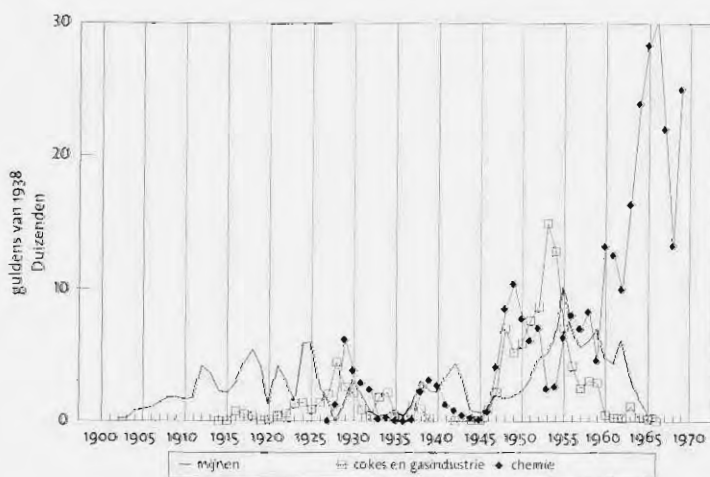
Keynes' gevleugeld woord, dat op de lange duur mensen altijd dood zullen zijn, gaat ook op voor de mijnbouw. Een mijn heeft maar één perspectief: sluiting. De onvermijdelijke sluiting van de Limburgse mijnen is dan ook eigenlijk een vraag naar de logica van de timing. Daarin viel te kiezen. Een indruk achteraf van de variatie geeft het verschil tussen de sluiting van staatsmijn Maurits medio 1967 en die van de Sophia-Jacoba, twee decennia later. Een andere benaderingswijze is rekening te houden met de verwachtingen. In 1952 becijferde het Nederlands Verbond van Vakverenigingen voor zijn Welvaartsplan de vermoede-

*Maquette van de mijn Oranje-Nassau I. Situatie na de uitbreiding die in 1954 zou worden voltooid.
Foto Nico Jesse 1952-1953, uit: Oranje Nassau Mijnen, Utrecht 1953.*

delijke levensduur van de mijnzetels.⁵⁷ Die varieerde tussen het voorspelde einde in 1967 van de Domaniale mijn en dat van de Hendrik in 2042. De Domaniale staakte de winning twee jaar later dan aangezegd. De Maurits ging evenwel niet in 2008, maar veertig jaar eerder dicht. De vakbond rekende zich niet rijk om de achterban te sussen. De Mijnindustrieraad rapporteerde iets eerder de minister, dat tegen 1970 de eerste mijnsluitingen waren te verwachten. De vetkoolmijnen van de Staatsmijnen hadden evenwel zeker nog een eeuw te gaan. De deskundigen namen aan, dat de uitputting een geleidelijk en per onderneming verschillend proces zou zijn. De mijnondernemingen zelf dienden dan ook allereerst elk voor zich maatregelen te nemen.⁵⁸

Anno 1955 leek de Europese steenkolenmijnbouw een industrie in volle ontwikkeling. In het kader van de industrialisatiepolitiek had de regering het verbreden van de steenkolenbasis van ons land verheven tot een prioriteit. De Koreacrisis was aanleiding projecten te forceren waar het tot dan toe telkens niet van was gekomen. In 1952 besloot de regering, dat bij Vlodrop staatsmijn Beatrix zou worden aangelegd. Tevens kwam het ontsluiten van de mijnvelden in de Peel op de agenda te staan. Zoals bekend verzette de directie van de Staatsmijnen zich. Zij voelde zich niet geroepen op eigen initiatief een nieuw mijnveld te ontsluiten, maar dan toch vooral omdat het bedrijf druk doende was de bestaande mijnzetels een moderner aanzien te geven. Na de tweede wereld-

Grafiek 3

Reële investeringen van de Staatsmijnen naar bedrijfsonderdelen (1902-1969)

⁵⁷ Welvaartsplan van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (Amsterdam 1952) 353.

⁵⁸ RAI, DSM 17:26/33 no. 20.

oorlog namen de investeringen scherp toe. Zoals grafiek 3 laat zien, op de piek van het chemisch bedrijf volgde die van de nieuwe cokesfabriek bij Beek en in 1955 kwamen de mijnen aan de top van de investeringsgolf.⁵⁹ De modernisering was alleszins zichtbaar. In 1960 kon de tussen 1909 en 1918 aangelegde staatsmijn Hendrik als 'fonkelnieuw' worden gepresenteerd. Een nieuwe schacht was aangelegd en afgediept tot onder de magische grens van 1.000 meter. De massieve betonnen bok was een specimen van moderne industriële architectuur. In de hele Mijnstreek ondergingen mijnzetels verjongingskuren. De schachten uit het begin van de eeuw belemmerden capaciteitsuitbreiding en vooral verdieping van de mijnzetels. Dus werden diverse nieuwe aangelegd. Daarbij probeerde men een reeks van geavanceerde eigentijdse innovaties uit, variërend van elektronische rekenmachines tot het toepassen van röntgenstralen en radioactieve isotopen als controle-instrumenten.

Onverwacht snel veranderde het klimaat. In 1958 overviel een afzetcrisis de Europese mijnindustrie. De terugval was beperkt en met name in Limburg was van een crisis niet zo veel te merken.⁶⁰ Toch is achteraf de terugval uitgeroepen tot het breukpunt in het denken over de toekomst van de mijnindustrie. Jojo-jaren hadden tot dan toe problemen ongrijpbaar gemaakt: kolennood en overschotcrises wisselden elkaar rap af, deficits en overschotten waren vooral politieke feiten en tegenstrijdige verwachtingen bleken normaal. Productievermindering, toenemende voorraden en arbeidstijdverkorting, op zich niet nieuw, kregen nu evenwel het dreigende etiket dat de vooroorlogse overproductie was teruggekeerd. De crisis van 1958 was dus op de eerste plaats een psychologische breuk.

Tijdgenoten benadrukten dat zij het vertrouwen kwijt waren in planning. De president-directeur van de Staatsmijnen pleitte bijna voor het afschaffen van prognoses. Op zijn minst wilde hij dat de beleidsmakers in het vage lieten of zij bij hun beleid rekening hielden met de planners. Een goed verstaander begreep dat hij pleitte voor de in Nederland toen gebruikelijke afstand tussen planners en politici, waarbij onzeker was of hogehand zich hield aan het plan.⁶¹ In Limburg had men een bepaalde eigenschap van de politiek van planning voor ogen. In de weinig vrije internationale steenkolenmarkt reageerden marktpartijen en overheden sterk op simpele prognoses. In Nederlandse ogen stimuleerde supranationale planning oneconomische maakbaarheid. In Luxemburg, de vesti-

⁵⁹ De jaarverslagen lagen ten grondslag aan de cijfers tot 1946; de cokesfabrieken moesten voor de oorlogsjaren geschat. Diverse statistische overzichten zijn gebruikt voor de jaren erna, met name de bedrijfseconomische verslagen vanaf 1950. RAL, DSM, 17.26/18B 83; 18C 46, 48, 176. De investeringen zijn gedeïfleeerd met de prijsindex van het nationaal inkomen en uitgedrukt in prijzen van 1938.

⁶⁰ F.A.M. Messing, *Geschiedenis van de mijnsluiting in Limburg* (Leiden 1988) 128-130. De Nederlandse mijnen reduceerden hun productie relatief sterk. L. Lister, *Europe's coal and steel community. An experiment in economic union* (New York 1960) 292.

⁶¹ H.H. Wemmers, 'De energievoorziening voor West-Europa. De kolenvoorziening in de komende 10-15 jaar', *De Ingenieur* 72 (1960) M23-M28, aldaar M24. Zie ook het Jaarverslag van de Staatsmijnen over 1956 waarin aandacht was besteed aan de studies in Luxemburg en de verwachte sterke toename van de vraag van cokes- en gasfabrieken. Voorts Messing, *Mijnsluiting*, 124, 126-127.

gingsplaats van de EGKS, had men een ander aspect van planning in het vizier. De kern van de prognoses was immers dat een vrije internationale markt onvermijdelijk was, dus een rationalisering van de mijnindustrie en derhalve het sluiten van marginale mijnen. Sanering was juist een reden geweest internationale samenwerking te zoeken. Na de tweede wereldoorlog waren de economische verschillen opmerkelijk groot. De arbeidskosten in de Luikse mijnen waren drie maal zo hoog als die in het Ruhrgebied en de gehele Borinage gold in 1949 als te schrappen capaciteit. Driekwart van de winning in de landen die de EGKS zouden vormen, was verliesgevend.⁶² Overigens waren ook de resultaten van de Staatsmijnen tussen 1942 en 1948 negatief en waren zij dat weer in het jubeljaar 1952. Bij de EGKS interpreteerde men de wens te staken met prognoses als een struisvogelstrategie: als het opgeven van de ambitie de mijnbouw echt uit de gevarenzone te halen.⁶³

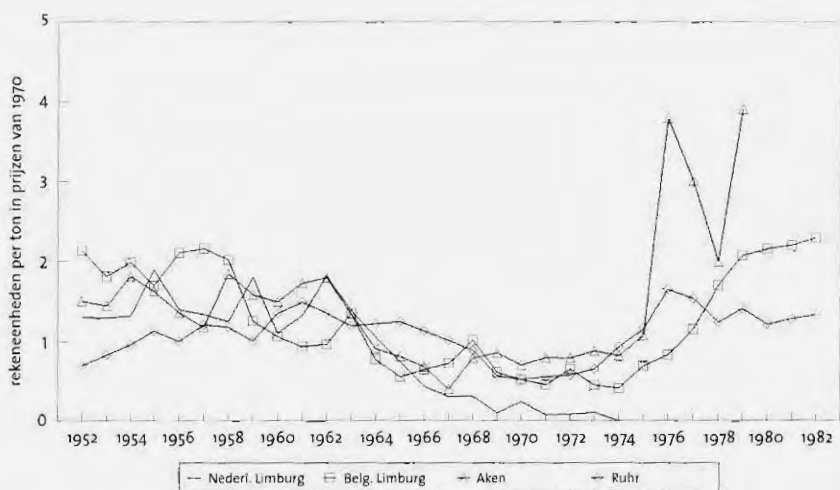
Hoewel de steenkoolcrisis het probleem van de marginale mijnen meer acuut maakte, was een heel andere vraag hoe ingrijpend de crisis was en wat die -los van de wrevel over de Luxemburgse planningsverstoringen- betekende voor de streek met Europa's grootste mijn, de Maurits, en met Europa's hoogste schoorsteen bij de Oranje-Nassau I.⁶⁴ Het eerste advies van de Peelcommissie, in 1956 in concept gereed met de aanbeveling mijnen in de Peel aan te leggen, verdween in de lade en kreeg in 1962 een volstrekt andere conclusie. De politieke argumenten voor aanleg van de mijn Beatrix verdampten. De nieuwe schacht bij Schinnen, in 1960 gereedgekomen, werd al drie jaar later afgedankt. De crisis lijkt zo een direct en dramatisch effect te hebben gehad op de Nederlandse investeringen. Kwantitatief had de conjuncturele terugslag echter geen onmiddellijk en dramatisch effect. Bovendien week gedurende de volgende jaren de evolutie nauwelijks af van die elders. In het begin van de jaren 1960 begonnen overal de investeringen te dalen, zoals grafiek 4 laat zien.⁶⁵ Alleen in Nederland had halverwege de jaren 1960 -zo vanaf de nota Den Uyl- een zachte landing plaats, terwijl men elders bleef investeren, zij het op een laag niveau tot na de oliecrisis. Niet zozeer de kwantitatieve dimensie van de terugval, maar de kwalitatieve betekenis gehecht aan de veranderingen die rond 1960 meer en meer zichtbaar werden, was niet overal dezelfde. In een internationaal overzicht

⁶² K.K.F. Zawadzki, 'The economics of the Schuman plan', *Oxford Economic Papers*, New Series V (1953) 157-189, aldaar 159. Het percentage van 75 is met enige extra gegevens berekend m.b.v. J. Pieters, *Lonen en bedrijfsresultaten bij de Nederlandse steenkolenmijnondernemingen in de Gemeenschappelijke Steenkolenmarkt van de E.G.K.S.* (z.p. 1983) (dissertatie Rotterdam) tabel VI. Aangenomen is dat in Nederland alleen de Staatsmijnen in 1948 met verlies produceerden.

⁶³ Zie de bijdragen van E. Vinck en R. Regul in: Voorlichtingsdienst van de Hoge Autoriteit, *Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal* (Amsterdam 1959) 61-69, 80-85.

⁶⁴ Economen van de Staatsmijnen zagen in de marginale mijnen een non-issue omdat sluiting van deze het gemiddelde kostenniveau nauwelijks zou beïnvloeden.

⁶⁵ De cijfers zijn ontleend aan: Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, *De investeringen in de kolonmijnbouw en de ijzer- en staalindustrie van de Gemeenschap*, diverse jaargangen. Zie m.b.t. het niveau over de periode 1952-1961: Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, *De E.G.K.S. 1952-1962. De eerste tien jaren ener partiële integratie* (Luxemburg 1963) K 3/5.

Grafiek 4

Reële investeringen in steenkolenmijnzetels per ton (1952-1982)

over de belangrijkste geologische, technische en economische veranderingen tussen 1956 en 1960 liet alleen de Nederlandse delegatie de woorden 'structurele factoren' noteren.⁶⁶ Alleen in Nederland was het reduceren van investeringen het begin van het einde.

De Nederlandse gevoeligheid voor structurele veranderingen blijft opmerkelijk, ook als de steenkolen crisis gezien wordt als de 'definitieve' doorbraak van andere energiedragers. Sommige tijdgenoten zagen de omslag inderdaad zo. Olie was evenwel al enige tijd in opmars ten koste van steenkolen. In Nederland sterker dan elders omdat de olieprijs hier relatief laag was.⁶⁷ De indicaties waren echter niet eenduidig. Een rapport in opdracht van de gezamenlijke mijnen sloeg een alarmerende toon aan over de perspectieven voor de afzet van huisbrandkolen, maar de kachelverkoop leek er op te wijzen dat rond 1960 de opmars van olie was gestuit. De olievloed was in ieder geval een geleidelijk proces en niet een springtij. De mijnondernemingen bekeken of zij hun positie konden versterken door ook olieproducten te gaan distribueren. De samenwerking tussen enerzijds de Staatsmijnen en Laura en Vereniging en anderzijds Esso zorgde in 1958 voor veel commotie. De top van de Bataafsche schreef in een brandbrief: 'wij bestrijden dat zij (de Staatsmijnen) zich bij het nastreven van

⁶⁶ Economic Commission for Europe, United Nations, *Productivity of Underground Coal Workings* (New York 1965) 175-187.

⁶⁷ Globaal gezien was het prijsverloop van de energiedragers parallel. In het begin van de jaren 1950 kwam echter de Limburgse steenkolenprijs boven die van Arabische olie te liggen, tegen het eind boven die van Amerikaanse origine. De uitzonderlijke positie van Nederland dient niet overdreven te worden. In de Belgische industrie verliep de overschakeling op olie even, zo niet sneller dan in Nederland. A.S. Milward, *The European Rescue of the Nation-State* (London 1992) 92.

rentabiliteit van haar bedrijf uitsluitend door commerciële overwegingen mag laten leiden, zonder daarbij aan bepaalde grenzen gebonden te zijn.⁶⁸ De samenwerking was achteraf geen succes. Vooraf was de toekomst niet zonnklaar, waren tal van opties mogelijk en was zelfs een heroriëntatie op de markt voor een andere energiedrager denkbaar.

Voor Nederland waren de jaren rond 1960 natuurlijk extra dramatisch omdat de NAM in 1959 in de gasbel van Slochteren prikte. Als leverancier waren de Staatsmijnen reeds ruim voor de tweede wereldoorlog in gas geïnteresseerd. Het bedrijf volgde wat elders in Europa met aardgas gebeurde. Italië en vervolgens Frankrijk begonnen na 1950 deze energiedrager te benutten. Iets later werden de Staatsmijnen benaderd met de vraag of zij aardgas, gewonnen uit de olieputten bij Rotterdam wilden afzetten via hun leidingnetwerk.⁶⁹ De consequenties van Slochteren werden lang niet onderkend. In een uitvoerige studie berekende in 1961 de afdeling statistiek van de Staatsmijnen, dat zonder aardgas het aandeel van steenkolen in het energieverbruik zou teruglopen van 50 procent in 1960 naar 32 in 1975 en met de nieuwe aardgasvondst tot 29,5 procent.⁷⁰ De werkelijke gang van zaken was, zoals wij achteraf weten, volstrekt anders.

Zegt dat iets over de kwaliteit van de prognose? Mijns inziens nauwelijks. De studie was voor die tijd goed en de Shell deed het niet veel beter. Het al dan niet

Tabel 1
Aandeel in de omzet van de bedrijfsonderdelen van de Staatsmijnen

		1950	1955	1960	1965	1969
Steenkolen, briketten	%	40	31	26	23	12
Cokes	%	25	30	27	19	1
Chemisch bedrijf	%	31	32	37	47	56
Gas en elektriciteit	%	5	7	12	11	31
Totaal	f x 1 miljoen	304,5	513	700	933	1173

Bron: Staatsmijnen, *Bedrijfseconomische verslagen*.¹

¹ RAL, DSM 17.26 18B, 83. De cijfers voor 1950 zijn benaderd volgens de systematiek van later.

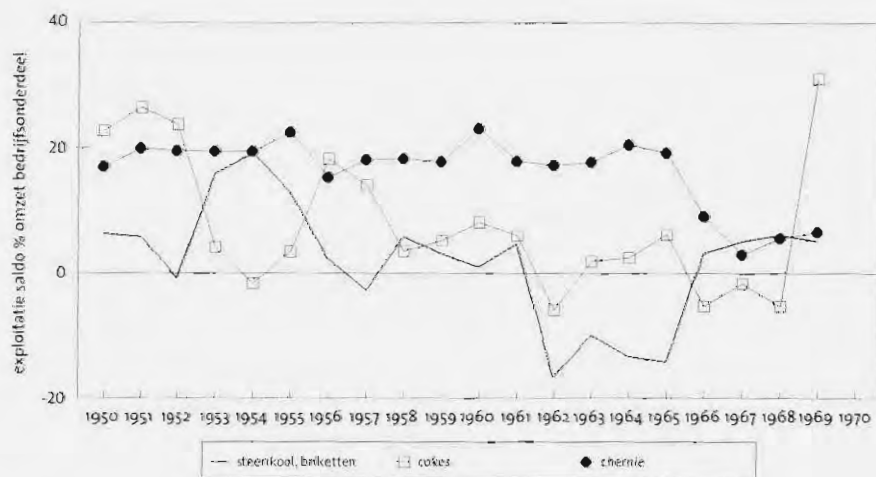
⁶⁸ RAL, DSM 17-26/19B, 358. Shell verwees naar het gedenkboek van de Staatsmijnen om te benadrukken dat die waren gehouden aan het algemeen belang als bedrijfsdoel. Het gerucht deed de ronde, dat de directeur, verantwoordelijk dat Shell-Nederland achter het net viste, voor straf was overgeplaatst naar Frans West-Afrika. Afgezien van gezichtsverlies werd de felle reactie uitgelokt door vrees dat zo een onderneming in Nederland LPG kon gaan vervaardigen en distribueren, terwijl de oliemaatschappijen hadden afgesproken dat niet op eigen houtje te doen. Voorts kon dit het begin zijn van verdergaande samenwerking op chemisch terrein. De olieverkoop via steenkolenkanalen bleek evenwel geen succes.

⁶⁹ RAL, DSM 17.26/19 B, 367.

⁷⁰ Staatsmijnen in Limburg, *Verwachtingen met betrekking tot de toekomstige benutting van de aardgasvondsten in het noorden des lands* (Heerlen 28 maart 1961); idem, *De toekomstige markt voor aardgas in Nederland* (Heerlen 12-7-1961). Zie voor de context met de Shell en Esso rapporten: W. Kielich, *Ondergrond's rijk. 25 jaar Gasunie en aardgas* (Amsterdam 1988) 29-34; A. Correljé, *Hollands welvaren. De geschiedenis van een bodemschat* (2.p. 1998) 21.

uitkomen zegt iets, maar niet veel over het belang van in de toekomst kijken en over de maakbaarheid van een economie. Verwachtingen formuleren is karaktervorming en verbeeldingskracht leren. Zicht krijgen op de omvang van de bel was een probleem, maar een nog groter vraagstuk was zicht krijgen op de plaats die het aardgas in de economie zou gaan innemen. Dat vereiste een voorstelling van iets wat er nog niet was. Na de aardgasvondst in Noord-Nederland duurde het enige tijd, totdat de visie was ontwikkeld van een snelle en diepe penetratie, waarbij de kleine verbruikers de belangrijkste te veroveren markt waren. De studies van de Staatsmijnen hadden in die periode plaats. Zij waren bovenal belangrijk omdat het einde van de mijnen weer iets meer voorstelbaar werd. Immers, de conclusie van de exercitie was niet dat het met de mijnbouw wel zou loslopen, maar dat de Staatsmijnen alle belang hadden bij een verantwoorde introductie van het aardgas. Verantwoord betekende geleidelijk en geordend. In een harde concurrerende markt zou dat een vreemde zinsnede zijn. Niet in Nederland waar maakbaarheid mede ondernemersbeleid was.

De aard van het bedrijf maakte de Staatsmijnen gevoelig voor verandering en maakte zelfs radicale verandering denkbaar. De Staatsmijnen waren al van voor de tweede wereldoorlog een gecombineerd bedrijf met een steenkolenbasis. Zoals tabel 1 laat zien, was de omzet van het chemisch bedrijf reeds in 1950 aan-

Grafiek 5

Bruto winst per bedrijfs onderdeel van de Staatsmijnen (1950-1969)

zienlijk. Door hun nevenbedrijf waren de Staatsmijnen niet alleen een ander bedrijf dan de particuliere mijnondernemingen. Zij waren tevens binnen de Europese Gemeenschap een uniek voorbeeld hoezeer vetkoolmijnen veredeling in hun bedrijf konden integreren 'ten einde de hieruit voortvloeiende winsten op (te) strijken'.⁷¹ Marktomstandigheden konden echter desintegratie bevoor-

⁷¹ Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, E.G.K.S. 1952-1962, K. 1/29.

ren. De afzetproblemen van industriekolen en cokes en een lage olieprijs waren stimulansen voor ontkoppeling. Temeer omdat gedurende vele jaren de bijdrage van het chemisch bedrijf aan de winst onevenredig groot en stabiel was (zie grafiek 5).

Vanaf de kolencrisis van 1958 noemde de chemische leiding steenkoolwinning zinloos; een olie- en gasbasis was superieur aan een voorziening in huis met industriekolen. Zij verzette zich vooral tegen het gevaar, dat verliesgevende steenkoolwinning de expansie van hun sector zou belemmeren. Al snel na 1960 pleitte deze groep voor sluiting van de cokesfabrieken omdat cokes en cokeskolen voor hun bedrijf overbodig waren geworden. Het idee dat een grote fusie wenselijk was tussen de 'chemische Staatsmijnen', de Algemene Kunstzijde Unie en de Koninklijke Zout-Ketjen, de voorlopers van AKZO, bevorderde deze opstelling.⁷² De levensvatbaarheid van de mijnen kwam echt ter discussie te staan toen de Staatsmijnen in de rode cijfers belandden. Dat was in 1962. In 1964 werd nog een laatste maal intern fundamenteel gedebatteerd over de toekomst. Zelfs voor een bedrijf met een alternatief binnen de poort was dit tijdsbeslag opmerkelijk kort. Immers, voor bedrijven stond en staat geenszins vast wat de beste handelswijze is in industrietakken op hun retour. Managementgoeroes onderscheiden bij verval diverse eindspelstrategieën, een waaier aan mogelijkheden, waarbij zolang mogelijk uitzitten er één van is.⁷³

Bij het cruciale interne debat van 1964 ging het om twee opties. De eerste behelsde de mijnen openhouden, inclusief de Maurits, hoewel het onwaarschijnlijk was dat die ooit uit de verliezen zou komen. De andere optie was een programma van sluitingen, waaraan ergens na 1975 een einde zou komen.⁷⁴ De mijnbouwkundige leden van de werkgroep waren voor de eerste optie, alle andere voor de tweede. Enkele dingen waren sedert de crisis van 1957-1958 duidelijker. Gas was belangrijker dan gedacht en de Staatsmijnen maakten inmiddels deel uit van het Nederlandse gasgebouw. De richting van andere ontwikkelingen was eveneens duidelijk, maar de beoordeling was onzeker. Nationale veiligheid stond steevast op de agenda bij discussies over energiepolitiek. Duidelijk was dat het Staatsmijnproject in dit opzicht was mislukt. Na 1945 dekte de binnenlandse winning niet meer de consumptie en het gat nam snel toe (zie ook grafiek 2). De echte vraag was wat nationale veiligheid mocht kosten. De bereidheid te betalen verschilde aanzienlijk van land tot land. Wel was het zo dat buitenlandse deskundigen Nederland al ruim voor 1960 plaatsten in het rijtje landen, die eerder voor lage kosten en vrijhandel zouden kiezen dan voor een dure verzekeringspremie.⁷⁵ Voor een groot deel bestond het debat

⁷² Messing, *Mijnsluiting*, 138, 217, 247-248, 270-272.

⁷³ K.R. Harrigan en M.E. Porter, 'Eindspelstrategieën voor bedrijfstakingen in verval' in: M.E. Porter, *Over concurrentie* (Amsterdam en Antwerpen 1999) 92-109.

⁷⁴ RAL, DSM, 17.26/33, F.516'1: nota inzake het toekomstig beleid met betrekking tot de mijnbedrijven. Ook: Messing, *Mijnsluiting*, 239-249.

⁷⁵ W. Diebold Jr., *The Schuman plan. A study in economic cooperation 1950-1959* (New York 1959) 701-702. Voor de ENCI had het argument van het strategisch belang van een eigen cementindustrie pas laat in de jaren 1980 geen waarde meer. A. Nieste, *Van mergel tot cement. 70 jaar EnCI 1926-1996* (Maastricht 1996) 63.

op de burelen in Heerlen uit zoeken naar wegmarkering in de mist. Op de steenkolen crisis van 1958-1959 was herstel gevolgd. Juist in 1962 en volgende jaren kwam de rationalisering van de evident oneconomische mijnen in de Borinage ver onder het in 1959 geplande niveau te liggen en in 1963 kondigde Brussel aan dat het grootst mogelijke aantal mijnen open zou blijven.⁷⁶

De onzekerheid wat de toekomst zou brengen, beïnvloedde het karakter van het Staatsmijndebat. Niet de aanpak -het (impliciete) model- en de cijfers waren van belang, maar de noties daarachter en de meningsvorming over de fundamentele, maar onzekere zaken. Volgens de berekeningen was sluiting duurder dan niet-sluiten, maar daar ging het niet over. Waarover dan wel? Bijvoorbeeld of je de mijnen moest plaatsen in een Nederlandse context of in een Europese. Want die context bepaalde vervolgens hoe zwaar moest worden getild aan de dreiging van gas en olie. Het ging over de vraag of de tot dan toe teleurstellende resultaten van de mechanisatie richtinggevend waren voor de toekomst of niet. Die vraag is een geschikte kwestie om de onzekerheid van het moment invoelbaar te maken.

De achterblijvende productiviteit was in de jaren 1950 draagbaar geweest door de lage arbeidskosten. De situatie was het spiegelbeeld van dat van de jaren 1930, toen een hoge productiviteit samenging met een vergelijkenderwijs hoog loon. De ervaring van de jaren 1950 was ook dat Limburg geen lagelonenstreek zou blijven. Een lage kinderbijslag en hoge sociale lasten zorgden ervoor dat vooral mijnwerkers met kinderen internationaal gezien een laag inkomen hadden en dat realiseerden zij zich. In de mijnindustrie namen de internationale verschillen af, waarbij de loonsverhogingen vooral in Nederland hoog waren. In 1963 lagen de arbeidskosten net onder die van de mijnen in het Ruhrgebied, maar omdat de productiviteit lager was -en de vaste kosten van de relatief grote Staatsmijnen zwaarder- waren de totale kosten aanzienlijk hoger.⁷⁷ De verdere productiviteitsontwikkeling was daarom cruciaal, nog meer dan de vraag hoe vrij de gemeenschappelijke markt zou zijn en hoe gecoördineerd de energiepolitiek.⁷⁸ In lijstjes werd Limburg gerangschikt onder de nieuwste mijnbouwgebieden. De niet-mijnbouwkundigen betwijfelden inmiddels of Limburg nog wel tot de betere helft hoorde en dus betwijfelden zij of een Europese niche reëel was zelfs in een vrije markt, die er nog niet was. De mijn-ingenieurs verwachtten daarentegen de productiviteit aanmerkelijk te kunnen verbeteren. De geringe toename tot 1960 was huns inziens een politiek fenomeen. Ir. A. Hellemans, de man van het rationalisatie- en mechanisatieproces ingezet in de jaren 1950, zag een oogstseizoen voor zich: '(Wij) beginnen... het vak van de

⁷⁶ D. Spierenburg, A. Poidevin, *The History of the High Authority of the European Coal and Steel Community* (London 1994) 498, 501, 601. Zie over het Ruhrgebied: W. Abelschauser, *Der Ruhrkohlenbergbau seit 1945. Wiederaufbau, Krise, Anpassung* (München 1984); V.R. Berghahn, *The Americanisation of West German Industry 1945-1973* (Cambridge ect. 1986) 285-287.

⁷⁷ Lister, *Coal and steel*, 387, 393; D. Collins, *The European communities. The social policy of the first phase. Volume I. The European Coal and Steel Community 1951-70* (London 1975) 79-81; RAL, DSM 17.26/18C 106.

⁷⁸ Protectionisme was endemisch, maar het is de vraag of het zo cruciaal was in de mijnsluiting als soms gesteld. Zie voor een evaluatie van de E.G.K.S.: A.S. Milward, *The Reconstruction of Western Europe 1945-51* (Londen 1984) 362-420; R.H. Lieshout, *De organisatie van de West-Europese samenwerking. Een voortdurende strijd om de macht* (Bussum 1997) 122-152.

mechanisatie -na een moeizaam begin- langzamerhand te kennen'.⁷⁹

Net als eerder is het mogelijk -en soms niet oninteressant- verwachtingen en uitkomsten naast elkaar te leggen. Het aandeel van steenkolen in de energievoorziening daalde in geheel Europa sterker dan verwacht. Echter de steenkoolwinning kwam na 1965 uit de rode cijfers, terwijl de hogere rendabiliteit van het chemisch bedrijf juist toen verdween (zie grafiek 5). Evenzo steeg de productiviteit ondergronds in Nederland meer dan gedacht. De voorspelde toename van de arbeidsproductiviteit met vijf procent is door Messing te gemakkelijk afgedaan als 'een redenering van Jan Kalebas', als grootspraak. Toch nam die over het hele decennium met, inderdaad, bijna vijf procent toe. Het was ironisch, dat in 1974, het laatste jaar, de productie per dienst ondergronds in Limburg gelijk was aan die in het Ruhrgebied. De voorstanders van mijnsluiting waren te pessimistisch over de mogelijkheden de arbeidsproductiviteit te vergroten. Erkend dient, dat bij een aangekondigde sluiting echte verbetering en 'kannibaliseren' moeilijk zijn te onderscheiden.

Dergelijke discrepanties tussen verwachtingen en realiteit laten zien, dat men rond 1960 te maken had met echte onzekerheid. Bogers, die de ambitie had 'zijn' afdeling statistiek te laten uitgroeien tot een centraal planbureau voor de Staatsmijnen en veel ammunitie leverde in het sluitingsdebat, legde later uit dat economen zoals hij het niet moesten hebben van ingewikkeld rekenen. Op bedrijfsniveau was techniek daarvoor te complex. Voorts moest een rekenaar gevoelig zijn voor het doorwerken van het verleden en van 'buiten-economische restricties'. De ondernemersproblematiek, de onzekere dynamiek van de toekomst, beide waren redenen om luchthartig om te gaan met rekenwerk. De toegevoegde waarde van een econoom bij de Staatsmijnen was een andere geweest. Bij de Staatsmijnen dwong een beperkt aantal mensen 'van het type econoom/ondernemer' sluiting van de mijnen af omdat 'het... niet hùn mijnen (waren), zij voelden zich niet de scheppers ervan, zij waren niet de ongekroonde koningen van grote en complexe bedrijven...'.⁸⁰

Afbreken is een type maakbaarheid, maar bij de mijnsluiting was een andere dimensie van maakbaarheid minstens zo belangrijk, zo niet meer. Het idee maakbaarheid maakte het gemakkelijker in een situatie van onzekerheid tot

⁷⁹ A. Hellemans, De sociale, technische en economische aspecten van de rationalisatie in het mijnbedrijf (Heerlen 1960) 11. Zie ook idem, 'Rationalisierungsmaßnahmen im Niederländischen Steinkohlenbergbau' in: *Rationalisierungsmaßnahmen im Steinkohlenbergbau* (Essen 1960) 67-69. Hellemans karakterisering 'politiek' was vooral een verwijzing naar de Nederlandse keuze in de jaren 1950 de minder rendabele dunne lagen te ontginnen en naar het gegeven, dat mijnen in het Ruhrgebied en elders vanaf 1958 grootscheeps negatieve rationalisering toepasten, concentratie op de meest voordelige lagen. Abelshausen, Ruhrkohlenbergbau, 151. De toenemende diepte van de winning, waarnaar toentertijd vaak werd verwezen, was van belang, maar met gemiddeld 550 meter rond 1960 was die in Nederland geringer dan de 700 meter in Duitsland of België. Wel was het Britse gemiddelde met 350 meter gunstig. H. le Clerq, 'Der Stand der Fordertechnik in den Niederlanden', *Geologie en Mijnbouw* 41(1962) 210-227, aldaar 210.

⁸⁰ W.A.J. Bogers, *Over de effectieve integratie van de wiskunde en de statistiek in de praktische bedrijfseconomie* (Tilburg 1957) 7, 11-12; idem, *Een terugblik: is de combinatie econoom/ondernemer een gelukkige formule?* (Tilburg 1984) 1, 18-19.

verandering te komen en wel tot een geaccepteerde verandering, simpelweg omdat maakbaarheid ook en misschien wel vooral een inspanningsverplichting was. Wezenlijk voor de discussie was de bedrijfseconomische benadering. Zonder vooruitzicht op winst was instandhouding niet verantwoord, ook al ging het om een staatsbedrijf. De 'maatschappelijke productiviteit', doorslaggevend geacht voor de betrokkenheid van de overheid, was uiteindelijk ook rentabiliteit. De economische analyse werd evenwel ingebed in een ruimer kader. Waaruit bleek dat?

Op de eerste plaats had de omschakeling een snelle liquidatie kunnen zijn. De top van de chemische sector binnen de Staatsmijnen pleitte ook daarvoor, ongeacht de sociale gevolgen.⁸¹ In het debat van 1964 betoogden evenwel de voorstanders van mijnsluiting, dat een 'uiterst sociaal beleid' in het welbegrepen eigen belang van de Staatsmijnen was en dat dit een spoedige, maar vooral 'planmatige' inkrimping vergde. De hoofddirectie sloot zich hierbij aan. Het prijskaartje dat de Staatsmijnen wilden betalen, kan op diverse manieren worden begroot. De Maurits drie jaar langer openhouden dan sluiten op de kortst mogelijke termijn, twee jaar, was acceptabel; vijf jaar extra niet. De onderneming was bereid (gedisconteerd) wel 35, maar niet 75 miljoen gulden extra te betalen voor 2.500 man die buiten de onderneming werk moesten zoeken.⁸²

Op de tweede plaats was sluiting een collectief proces. De start van de Limburgse mijnindustrie hadden sommigen het liefst als een strak geregisseerd collectief proces willen organiseren. Dat stuitte toen op contradicties in doelstellingen en beperkingen in beleidsinstrumenten. Daarentegen was het einde collectief, hoewel de mijnondernemingen zich in uiteenlopende omstandigheden bevonden. Wat was erop tegen het einde over te laten aan autonome bedrijven, zoals ook nog voorzien in de jaren 1950? De ratio was te voorkomen dat interactie het 'ontmaken' van de mijnindustrie tot een bij voorbaat onbeheersbaar proces maakte. Er leek al een internationale concurrentiestrijd in sluitingen op gang te komen. In België en Duitsland zouden tevens sluitingen van niet-marginale mijnen worden aangekondigd. In Limburg werd reeds in 1963 in principe gekozen voor een corporatistische benadering om zo de mijnsluiting als een alomvattend proces te organiseren.⁸³ Elders prefereerden particuliere ondernemingen dat de

⁸¹ Messing, *Mijnsluiting*, 248, 269.

⁸² Bij de berekening van de kosten van het openhouden van de Maurits is geen rekening gehouden met de kosten van afvloeiing. Messing, *Mijnsluiting*, 285.

⁸³ Messing, *Mijnsluiting*, 212, 296-300. Op het ministerie was later overeenstemming met de particuliere mijnen eveneens een punt van aandacht. J. Dirix, *Perspectief voor Limburg. Stappen en obstakels in het beleid rond de perspectievennota Zuid-Limburg, 1965-1990* (Leeuwarden en Maastricht 1990) 11. Uiteraard was er strategisch gedrag. Zo was tijdens de interne discussie van de Staatsmijnen van belang, dat rond 1975 sluitingsplannen van de particuliere mijnen waren te verwachten. Als ongecoördineerde sluitingen gingen samenvallen was politieke druk te verwachten voor overheveling van personeel van de particuliere naar de Staatsmijnen. Deze waren dus benauwd voor afwenteling. Wat betreft de internationale wedloop: in het Ruhrgebied werd in oktober 1964 het sluiten van 31 grote mijnzetels en twintig kleine aangekondigd. In België leidde eind 1965 de aankondiging dat vijf Waalse en een Vlaamse mijn dicht moesten tot het drama van Zwartberg. Ook uiteenlopende belangen van arbeiders konden voor zand in de machine zorgen. Zo protesteerden de werknemers in de chemische bedrijven in 1964 tegen het gebruik van overheidssteun voor loonsverbetering van de ondergronders, die mede door hen werden gefinancierd. Messing, *Mijnsluiting*, 270.

DAF vestigt zich in Born-Nieuwstadt

Tienduizend mensen moeten binnen nu en 1 jaar aan een nieuwe werkgelegenheid worden geholpen

Sluiting mijn Maurits 1966-1969, 'Wilhelmina' 1969-1972, Dommelaere of Willem-Sophie voor '70

Vonnis is geveld: 3 MIJNEN DICHT

LIMBURG-NOTA UITGEKOMEN

De Limburgse nota is uitgekomen. Het is de belangrijkste uitkomst van de Limburgse nota. De nota is uitgekomen. Het is de belangrijkste uitkomst van de Limburgse nota. De nota is uitgekomen. Het is de belangrijkste uitkomst van de Limburgse nota.

GRENSWIJZINGEN

De grenswijzingen zijn vastgesteld. Het is de belangrijkste uitkomst van de Limburgse nota. De nota is uitgekomen. Het is de belangrijkste uitkomst van de Limburgse nota.

'Nader onderzoek'

Er is behoefte aan nader onderzoek. Het is de belangrijkste uitkomst van de Limburgse nota. De nota is uitgekomen. Het is de belangrijkste uitkomst van de Limburgse nota.

Onbevestigde berichten

Onbevestigde berichten. Het is de belangrijkste uitkomst van de Limburgse nota. De nota is uitgekomen. Het is de belangrijkste uitkomst van de Limburgse nota.

VASTSTELLING VAN 250 MILJOEN

DAF-BORN: twee middenklas-typen

De DAF-BORN heeft twee middenklas-typen. Het is de belangrijkste uitkomst van de Limburgse nota. De nota is uitgekomen. Het is de belangrijkste uitkomst van de Limburgse nota.

PRODUCTIE EINDE 1967 OP GANG. Het is de belangrijkste uitkomst van de Limburgse nota. De nota is uitgekomen. Het is de belangrijkste uitkomst van de Limburgse nota.

Subsidies van I.L.A. te verwachten. Het is de belangrijkste uitkomst van de Limburgse nota. De nota is uitgekomen. Het is de belangrijkste uitkomst van de Limburgse nota.

K.A.P.-KAMERLEDEN MIJNEN EN VAN SON

Voldoening en opluchting

Limburgs Dagblad, 17 december 1965.

staat of een soort staatsbedrijf de verantwoordelijkheid voor het slot op zich nam.

Waarschijnlijk had niemand anders dan J. den Uyl de beslissing kunnen nemen om de Nederlandse mijnen te sluiten, juist omdat hij geloofde in maakbaarheid.⁸⁴ Zijn voorganger, J.E. Andriessen zat immers volstrekt niet op een lijn met de directie van de Staatsmijnen. Hij beschuldigde deze van defaitisme, achtte de mijnen in beginsel rendabel en zag een toekomst tot na 1975, ook voor de vetkolenmijnen.⁸⁵ Naderhand beklagde Andriessen zich over het verdwijnen van de nijverheidstraditie op Economische Zaken sedert het uit de mode raken van de industrialisatienota's. Het departement zag zelden een jaarverslag, laat staan dat men zoiets las. Eigenlijk hoefde de minister alleen het verslag van de Staatsmijnen te lezen. Dit was dan blijkbaar geen garantie voor een gedeeld mentaal kader.⁸⁶ Als we de stelling dat Den Uyl de mijnen dicht wilde omdat hij

⁸⁴ Getuige bijvoorbeeld het opstel uit 1961 met als ondertitel 'complexe wereld, complexe plannen' van J.M. den Uyl, 'Vijftientwintig jaar na het plan van de arbeid' in: idem, *Inzicht en uitzicht. Opstellen over economie en politiek* (Amsterdam 1978) 107-115.

⁸⁵ Messing, *Mijnsluiting*, 224-228, 233-235, 249-252, 279-284.

⁸⁶ J.E. Andriessen, 'Het economisch eldorado 1955-1965' in: Knoester, *Lessen uit het verleden*, 190, 196.

al sedert de jaren 1940 mijnarbeid mensenwaardig vond, laten voor wat zij is,⁸⁷ dan klemt gezien het optimisme van Economische Zaken tot zijn aantreden des te meer de vraag wat het maakbaarheidsgeloof van Den Uyl behelsde. In een debat over structuurbeleid -iets waarvan hij een voorstander was- merkte hij op, dat de mijnindustrie te maken had met een 'verschuiving van de vraag- en aanbodverhoudingen' van energiedragers. Dat maakte de 'operatie Limburg' zijns inziens onvermijdelijk en noodzakelijk. Maakbaarheid betekende dus niet het tegengaan van vraag- en aanbodveranderingen. Een structuurbeleid moest dergelijke veranderingen onderkennen, zo goed mogelijk anticiperen op ontwikkelingen en alternatieven bevorderen.⁸⁸

Mogelijk vertrouwde Den Uyl er te veel op dat door anticiperen het mogelijk was verlies van economische groei te voorkomen. Misschien was hij wat naïef over het verbinden van krimp en expansie in een gefragmenteerde economie. Ook in die tijd waren er schimpscheuten over investeringen die zich aan een touwtje moesten laten leiden naar de plek waar volgens een minister de hoogste opbrengsten waren te vinden. Toch was het belangrijk dat Den Uyl nogal onbepaald stimuleren stelde tegenover doelbewust inkrimpen. In wezen was structuurbeleid een belofte van betrokkenheid en hulp. Dus een psychologisch instrument.

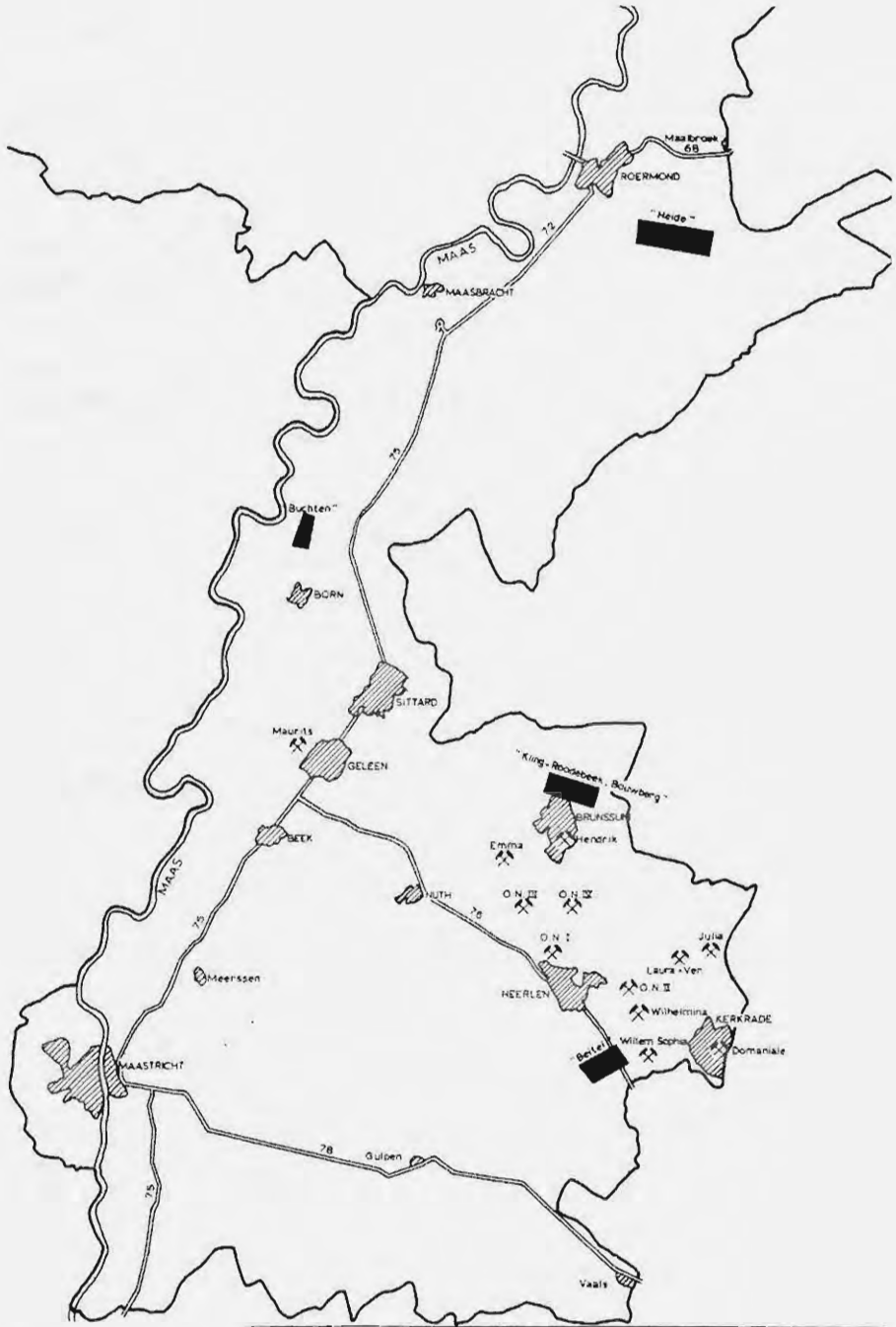
Aan Den Uyls mijnnota ging een plaatje van heden en toekomst vooraf. Iedereen had bij voorbaat geweten hoe problematisch de herstructurering zou worden, als die kaart met de twaalf klein getekende symbolen voor mijnzetels en de vier dikgestreepte industrieterreinen -elk ter grootte van de bebouwde kom van een mijnwerkersgemeente- een realistische weergave had moeten zijn van wat op stapel stond. Die industrieterreinen waren op dat ogenblik ongedekte cheques. De kaart symboliseerde echter maakbaarheid als een plechtige verzekering. Cruciaal voor de mijnsluitingen in Limburg was, dat men daartoe niet op een massieve manier werd gedwongen. Maar dat men, zo goed en kwaad als het kon, anticepeerde op verandering. Bij de mijnsluiting hadden de mijnwerkers een wereld te verliezen. De traditie van maakbaarheid, hoe zeer ook op drijfzand gebaseerd, betekende dat de muziek van de mijnnota niet schril klonk. Na de constatering dat de Nederlandse mijnindustrie in moeilijkheden verkeerde, zette Den Uyl snel de toon met de constatering, dat 'ingrijpende maatregelen in negatieve zin... niet verantwoord (waren), wanneer daaraan niet ingrijpende maatregelen in positieve zin (waren) gekoppeld'.⁸⁹

De sfeer in de stadsschouwburg in Heerlen waar Den Uyl zijn visie presenteerde was volgens getuigen euforisch. Dat is kras voor een bijeenkomst waar officieel werd, dat vijftigduizend banen bedreigd waren. Tenslotte maakte zich

⁸⁷ Op zich niet onbelangrijk, evenmin als de karaktereigenschappen: 'de zenuwen van een stierenwechter en... vitaliteit van een bordeelhoudster' - van topambtenaar en 'industriepaus' J. Molkenboer, die ook al vroeg voor inkrimping van de mijnindustrie was. Hier is dit evenwel niet relevant. *Volkskrant* 17.04.1999; *Messing, Mijnsluiting*, no.

⁸⁸ *Handelingen Tweede Kamer* 1965-1966, C 788, vaste commissie Economische Zaken, 25.01.1966.

⁸⁹ *Handelingen Tweede Kamer* 1965-1966, Bijlage 8424-2, 2.

...maakbaarheid als een plechtige verzekering...

Kaart van de Limburgse mijnzetels en industrieterreinen, behorend tot de Mijnnota van Loop den Uyl, 1965.

bijna twee jaar eerder eveneens euforie meester van de meer en minder notabele publieke opinie na een toespraak van J. Andriessen. Toen was de boodschap dat de mijnen een toekomst hadden.⁹⁰ Toch was er meer aan de hand. Frans Dohmen, de voorman van de katholieke mijnwerkersbond, heeft het vertrouwen in een goede afloop van de herstructurering ooit omschreven als 'grenzenloos, ja huiveringwekkend'.⁹¹ Dat er zulk vertrouwen was, sprak niet vanzelf, zoals een vergelijking leert met die Nederlandse mijn van over de grens, de Sophia-Jacoba, tot 1988 in eigendom van Robeco. Daar wist een 'Initiative betrofener Frauen und deren Familien' een imponerend verzet te mobiliseren.⁹² Zonder vertrouwen had de herstructurering van Zuid-Limburg er ongetwijfeld anders uitgezien.

Uiteraard was de wereld van de mijnbouw maakbaar, die wereld van de mensen die, in de poëtische omschrijving van W. Kusters, hun berg in de wereld legden (en weer weg haalden).⁹³ Alleen hebben wij er sedert de jaren 1960 moeite mee dat te geloven. Maakbaarheid als opgave, de 'Bildung' à la Poels en het geloof in de maakbare samenleving van Den Uyl, zijn wij kwijt, maar de maakbaarheidpretentie zelf is nog springlevend. We hebben alleen de gezagvoerder ingewisseld voor de automatische piloot. De consequenties van het idee dat maakbaarheid dan moeiteloos is, brengt treffend een 'counterfactual' tot uiting in een recent historisch boek over industriebeleid, dat duidelijk wil maken dat zoiets altijd al nadelig was. Bij wijze van gedachte-experiment wordt de vraag gesteld wat zonder staten en sturingsambities ware gebeurd in de steenkolenstreek van Ruhr tot Pas de Calais, de zwarte croissant of Austrasië.⁹⁴ Zonder grenzen, planning en beleid zou dit steenkolenland voor 1900 welvarender zijn geweest dan het in feite was, want zij hinderden de mobiliteit van arbeid en kapitaal. Later in de twintigste eeuw leidden de geremde mobiliteit van productiefactoren en het op de been houden van bedrijfstakken in verval tot welvaartsverlies.⁹⁵

De verborgen maakbaarheidpretentie wordt duidelijk als we ons realiseren wat de boodschap is. Namelijk dat wij nu gemiddeld beter af zouden zijn, als dankzij een ongeremde markt al die mijnstreken rond 1960 zo goed als ontvolkt waren geweest. Dus als de mensen maar tot vrijheid van totale flexibiliteit waren gedwongen. Maar waarom voelt dat als een absurde boodschap? Het is de vraag of vrije markten goed zijn in 'creatieve destructie' op zo'n schaal. De erva-

⁹⁰ Messing, *Mijnsluiting*, 230, 302.

⁹¹ F. Dohmen, *Memoires. Het gezicht van een tijdperk* (Hertogen 1986) 93.

⁹² De vraag is hoe lang de weerstand de sluiting heeft vertraagd. Robeco droeg de mijn in 1988 over aan de Ruhrkohle AG, waarna direct sprake was van sluiting, die dan ook in 1991 werd aangekondigd voor 1997.

⁹³ P. Pennings en W. Kusters, *De Berg* (Maastricht 1989).

⁹⁴ De naam Austrasië is voorgesteld door E.A. Wrigley, *Industrial growth and population change. A regional study of the coalfield areas of North-West Europe in the later nineteenth century* (Cambridge 1962) 4. De naam is ontleend aan de opdeling van het Karolingisch rijk, maar is -daarom?- niet aangeslagen.

⁹⁵ Foreman-Peck, Federico, *European industrial policy*, 426-428. Zij zien veel grenzen en dus een hoge geografische staat-intensiteit als een nadeel. In de 'public choice' school wordt ook het tegengestelde beweerd. Veel staten betekent bedrijfsconcurrentie en dat bevordert groei.

ring dat markten faalden bij grote onzekerheid en verstarde bij veroudering, was een belangrijke stimulans voor een economisch maakbaarheidstreven à la Den Uyl. Marginale mijnen en het te veel vastleggen van kapitaal -'overcommitment'- waren marktverschijnselen. De boodschap is vooral absurd vanwege de suggestie, dat verandering moeite- en pijnloos is. Maakbaarheid oude stijl betekende bovenal zich bewust zijn, dat echte verandering bestond uit het overschrijden van een drempel van zekere kosten en onzekere opbrengsten. Dat is moeilijk. Maakbaarheid was een middel om in zulke omstandigheden de coördinatie te vergemakkelijken en de last van onzekerheid te spreiden. Dat betekende niet dat groepsgrenzen en conflicten verdwenen, maar dat er anders over viel te praten. De president-directeur van de Staatsmijnen grapte in 1963 dat ondernemers soms geen heiligen waren, vakbondsleiders gewoonlijk niet en de hemelse status van de overheid liet hij diplomatiek onbesproken.⁹⁶ Zoals een heiligenleven was maakbaarheid misschien een sprookje, een 'verslaving aan de rede' in omstandigheden waarin rationele-keuze-theorie zou adviseren een munt op te werpen of te dobbelen.⁹⁷ Maar juist als een habitus van 'gewilde naïviteit' bemoedigde het mensen tot verandering en ontwikkeling.

⁹⁶ *Gouverneur van Limburg 1947/1963. Herinneringen bij het afscheid van Dr. F.J.M.A.H. Houben als Commissaris der Koningin in de provincie Limburg* (Maastricht 1963) 33-38.

⁹⁷ De behoefte om redenen aan te kunnen voeren, is door J. Elster als verslaving aan de rede gekarakteriseerd. In tegenstelling tot hier is zijn boodschap, dat loten soms beter is dan het zoeken naar redenen. J. Elster, 'Some unresolved problems in the theory of rational behavior', *Acta Sociologica* 36 (1979) 179-189, aldaar 182.

Jos Perry

Limburg kolenland. Een collage van oud en nieuw

Bouwstenen

Lang, heel lang geleden werkte er op de Staatsmijn Hendrik een stutter van Poolse komaf. Per dienst zette hij drie stutten, waarmee hij 20 gulden verdiende. Dat was heel wat meer dan andere stutters; die konden er in dezelfde tijd hooguit één zetten. Dus verlaagden ze zijn akkoord. Toen zette de Pool per dienst tien stutten, zodat hij nog meer verdiende dan daarvoor! Hoe speelde de 'duivelskerel' dit klaar? De opzichter en een schietmeester verscholen zich om erachter te komen. Maar onze stutter had het tweetal in de gaten en weigerde een poot uit te steken met pottenkijkers om zich heen. Na wéér een verlaging van zijn akkoord zette hij geen tien, maar twintig stutten! - De duivelskerel verdween tenslotte, misschien terug naar Polen, misschien wel regelrecht naar de hel, wie zal het zeggen? Hij moest weg zogenaamd 'omdat zijn papieren niet in orde waren'. Maar de plek waar hij werkte heet nog steeds 'in den duvel'.

Dit verhaal (hier ietwat ingekort) verscheen in de derde jaargang van *De Nedermaas* (1925-1926), samen met enkele soortgelijke verhalen. Ze werden opgetekend door Gerard Lemmens, onder de kop 'Limburgsche mijnwerkers-sagen'.¹ Het zijn bouwstenen van een Limburg dat in de maak was; een *nieuw* Limburg.

Lemmens voelt dat hij iets buitenissigs doet door over sagen te spreken met betrekking tot de Limburgse mijnen. Dat woord sage doet immers denken aan 'lang geleden', aan traditie, aan mondeling overgeleverde verhalen, verhalen die als bronwater opborrelen uit de eigen bodem, opborrelen uit het in die bodem wortelende boerenvolk. De wereld van de Limburgse mijnen in de jaren twintig roept echter precies tegenovergestelde associaties op: een kosmopolitische smeltkroes vol nieuwkomers, een wereld van kabaal, smerige lucht, vervuilde beken. Met zijn bijdrage, met de titel ervan alleen al, 'Limburgsche mijnwerkers-sagen', brengt Lemmens als het ware twee werelden bijeen die op het eerste gezicht niets met elkaar gemeen hebben. Hij realiseert zich dat ook en introduceert zijn mijnwerkerssagen op een haast verontschuldigende toon. Hoe kan een zo jonge, moderne industrie sagen opleveren? 'Modern' en 'sage' staan toch haaks op elkaar? Sagen waren voor de folkloristen van die dagen per definitie oud. Moesten dat ook zijn om eerbied, interesse, liefde, trots in te boezemen. De verschijningsvormen van de moderne grootindustrie deden dat per definitie niet. In elk geval nóg niet. Als er al zoiets bestond als trots op de mijn, dan was die er hooguit bij twee categorieën insiders: de vakman ondergronds en de inge-

¹ Gerard Lemmens, 'Limburgsche mijnwerkers-sagen', *De Nedermaas* 3 (1925-1926) 70-71. Vgl. M. Kemp (red.), *Limburg 1839-1939. Van ploeg tot afbouwhammer* (Maastricht z.j.) 72.

nieur. Niet bij de doorsnee Limburger en zeker niet de heemkundig geïnteresseerden.

Lemmens verenigt niet alleen het onverenigbare, hij doet dat bovendien om zo te zeggen in het hol van de leeuw. Het tijdschrift *De Nedermaas*, opgericht in 1922, was een heemkundig blad met veel aandacht voor historie, landschap en folklore. In de oprichting van het blad en in de inhoud manifesteert zich een nieuw bewustzijn van een eigen regionale identiteit, een bewustzijn dat sterk defensieve, af en toe xenofobe trekken vertoont. Diezelfde sfeer treffen we aan in de Limburgsche Liga (opgericht in 1925), in de vereniging Veldeke (1926), in de campagne tegen de vrijdenkersvereniging Dageraad.

De tekening die de eerste bladzijde van *De Nedermaas* in zijn eerste jaargang sierde, geeft nauwkeurig aan welk Limburg de samenstellers van dit blad beminden: het Limburg van de heuvels en dalen, de dorpjes en kastelen, de ruïnes en veldkruisen. Geen schoorsteen, geen fabriek, geen boortoren, geen schacht. In de tweede jaargang komt daar een wat modernere illustratie voor in de plaats van de hand van J.A. Postmes, maar de ingrediënten blijven ruwweg dezelfde. Dat Lemmens zijn stukken niettemin hier kwijt kan, wijst op een kentering. Al in de tweede jaargang van *De Nedermaas* (p. 133) signaleert de redactie zelf dat haar van vele zijden gevraagd is waarom de Limburgse industrie niet ruimer aandacht krijgt. Lemmens' bijdrage is daarop wellicht mede een antwoord.

Hoe wáár Lemmens' mijnwerkerssagen zijn, laat hij in het midden. Waar het hem om gaat is dat hij ze kon optekenen 'uit den mond van mijnwerkers zelve'. Hij is vooral blij dat dergelijke mondeling doorvertelde verhalen überhaupt bestáán. Hij ziet daarin een bewijs 'dat het Limburgsche volk de sage-dichting nog mint'. Veelzeggend is hier het woordje 'nog'.

Het Limburg van de heuvels en dalen, kerken en wegkruisen zonder industrie. Titelpagina van *De Nedermaas*, fig. 1 (1922-1923), afl. 3, september 1922.

Wie tussen de regels doorleest ontdekt trouwens dat hij ze wel degelijk serieus neemt. Hij koestert ze, zoals een natuurbeschermer de korenwolf koestert en de wilde orchidee. Hij legde het verhaal van de 'duivelskerel' voor aan twee opzichters van de Staatsmijn Hendrik, een Limburger en een 'Hollander'. De Limburger reageert met 'ja daar moet wel iets van aan zijn, daar heb ik vaker van gehoord!'. En wat zegt de Hollander? 'Ach wat! geloof dat gebazel niet'. Die twee zo verschillende reacties markeren de grens tussen Limburgers en Hollanders. En u kunt wel raden aan welke kant van die grens de sympathie van Lemmens ligt.

Lemmens liet het niet bij deze anderhalve bladzijde. In 1936 bundelde hij een reeks uit de mond van mijnwerkers opgetekende verhalen in een boekje getiteld *Mijnwerkersfolklore in Limburg*.² Lemmens was niet alleen een minnaar van folklore, hij was ook mijnbeambte. Hij wilde een brug slaan. Waar het hem om ging was het mijnbedrijf en het mijnwerkersleven te maken tot bouwstenen van een eigen Limburgse volkscultuur - en ze daarmee respectabel te maken; Limburg en de mijn met elkaar te verzoenen.

Collages van oud en nieuw

In dat streven stond hij niet alleen. Verzoening van Limburg met de mijn, met de moderne industriële wereld, is een belangrijk motief in het werk van een reeks publicisten en kunstenaars. Een van hen was Mathias Kemp, broer van Pierre, invloedrijk journalist, publicist en uitgever. Anderen waren de priester-dichter Jacques Schreurs, de neerlandicus Piet Maassen, samensteller van de bloemlezing *De muze van het zwarte goud*, Bertus Aafjes, Bèr Hollewijn en kunstenaars als Charles Eyck.

Wat Lemmens, Kemp en consorten in taal nastreefden, deed Eyck met verf. Eind jaren twintig was hij aan het werk in de kerk van het mijnwerkersdorp Rumpen. Achter het Jozef-altaar maakte hij een muurschildering. Jozef was de patroon van de werkman ('Voorbeeld der werklieden', staat op een van de banderollen te lezen). Eyck schilderde echter niet alleen de voor de hand liggende timmermanswerkplaats, maar ook ondergronds werkende mijnwerkers. In het landschap erboven toonde hij een mijncomplex met rokende schoorstenen. Niet lang daarna ging hij aan de slag in de kerk van Terwinselen. Hier schilderde hij de barmhartige Samaritaan die zich ontfermt over het slachtoffer van een overval. Een traditioneel tafereel, maar Eyck plaatste het bekende bijbelse gegeven opnieuw tegen een eigentijdse achtergrond: een mijnlandschap met koeltorens en schoorstenen (vermoedelijk gemodelleerd naar de Staatsmijn Wilhelmina bij Terwinselen), een liftschacht en een man met een stok die naar de mijn loopt.³

² Uitgever was Veldeke (Mathias Kemp). Ruim veertig jaar later - de Limburgse mijnen waren inmiddels gesloten - zou het worden herdrukt door uitgeverij Corrie Zelen, die daarmee inspeelde op een hernieuwde belangstelling voor volksverhalen en de geschiedenis van de gewone man en vrouw in de jaren zeventig.

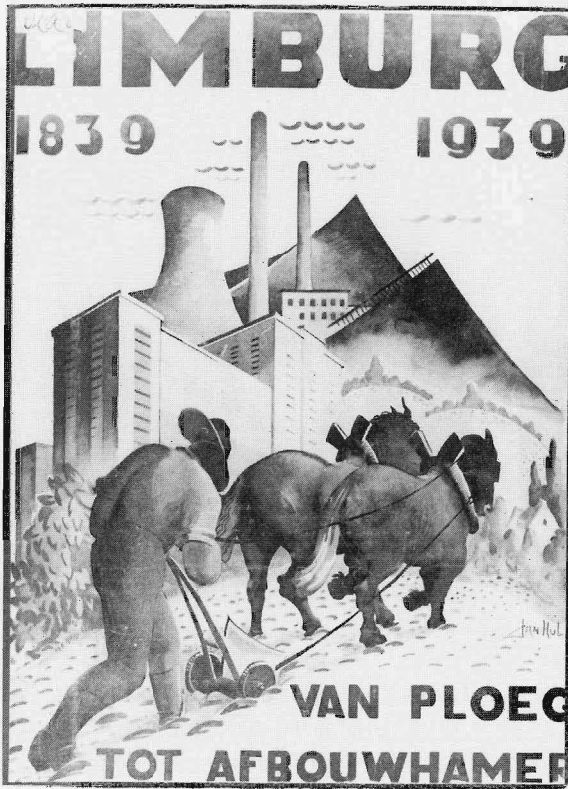
³ J. Pouls e.a., *Charles Eyck 1897-1983. Kunstenaar tussen vernieuwing en traditie* (Maastricht 1997) 128-132.

Charles Eyck maakte deze muurschildering achter het Sint-Josephaltaar in de katholieke kerk Vincentius à Paulo in het mijnwerkersdorp Rumpen in 1929. Foto 1997, studio Peter Bersch Cuijk.

Dergelijke collages treffen we keer op keer aan, niet alleen in de traditionele beeldende kunsten, maar ook in het werk van fotografen en filmmakers. Ze maken deel uit van het idioom van een generatie schrijvers en kunstenaars die, omstreeks 1900 geboren, in de jaren twintig en dertig aan de weg timmeren, zowel individueel als in groepsverband. Gezamenlijk vervullen zij de rol van wat men in de mentaliteitsgeschiedenis aanduidt als 'culturele tussenpersonen'. Zij vormen de schakels, de bemiddelaars tussen de elite en het gewone volk.⁴

⁴ Michel Vovelle, *Mentaliteitsgeschiedenis. Essays over leef- en beeldwereld* (Nijmegen 1985) 126-141. Vgl. P.J.A. Nissen, 'De ontplooiing van het regionaal zelfbewustzijn in de beide provincies Limburg na 1839' in: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen. Verslagbundel van het op 26 mei 1989 te Alden Biesen gehouden congres bij gelegenheid van de herdenking 150 jaar beide Limburgen* (Leeuwarden en Maastricht 1989) 181-212, aldaar 188.

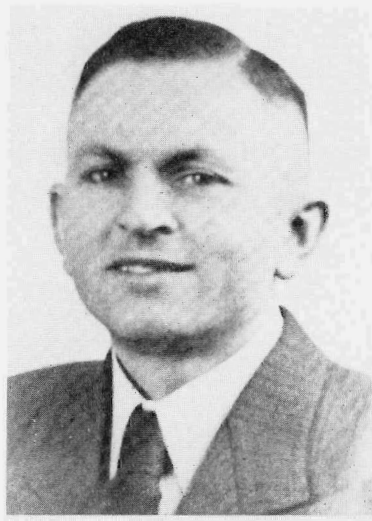
Van ploeg tot afbouwhamer. Kunstenaar Jan Hul ontwierp het omslag voor het gedenkboek Limburg 1839-1939. Van ploeg tot afbouwhamer onder red. van M. Kemp, Maastricht 1939.

Nieuw voor deze regio is dat die generatie culturele tussenpersonen overwegend bestaat uit leken, uit niet-geestelijken. Toch valt ook voor deze leken Limburg wel degelijk samen met het *katholieke* Limburg. Als zij ervoor pleiten dat Limburg Limburg blijft, dat het zijn eigenheid behoudt, dan bedoelen zij daarmee meteen ook dat Limburg zijn eigen godsdienstigheid moet behouden. Met andere woorden: Limburg moet katholiek blijven. En volgens hen zal dat nooit lukken als Limburg de wereld van de mijn (en daarbij denkt men vooral aan de Staatsmijnen) overlaat aan buitenstaanders: Hollanders, buitenlanders, protestanten, onkerkelijken, socialisten. Kortom: het mijnbedrijf moet worden verlimburgst.

Het Limburg dat Mathias Kemp en de zijnen voor ogen staat, zal een collage moeten worden van oud en nieuw. Illustratief is het omslag van het door Kemp samengestelde overzichtswerk *Limburg 1839-1939*. We zien een ploegende boer met twee paarden; daarachter het gebouwencomplex van een moderne mijn. De ondertitel luidt *Van ploeg tot afbouwhamer*. De boodschap is duidelijk: het is niet

Kerkraadsche mijnwerker, 41 j.
(Noordsch type)

Kerkraadsche mijnwerker, 37 j.
(Alpien type)

Twee 'Kerkraadsche mijnwerkers', uit: Dr Win. Roukens, *Limburg. Land, Volk en Kultuur, deel I, Lutterade 1941.*

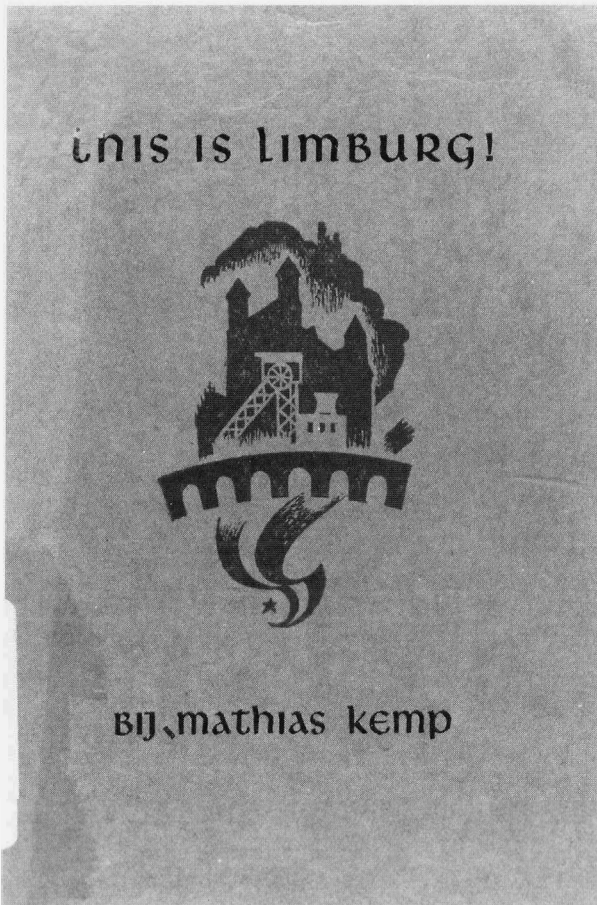
langer ploeg of afbouwamer, het is voortaan ploeg en afbouwamer. Niet alleen de boer is thuis in Limburg, de mijnwerker is dat ook. En om dat thuis-zijn te onderstrepen herinnert men er graag aan dat Limburg de 'oudste kolenmijn van Europa' binnen zijn grenzen heeft.⁵

De mijn verankeren in de eigen bodem: dat is het streven. Een bijzondere variant ervan treffen wij aan bij de volkskundige Winand Roukens. In zijn boekje *Limburg. Land, volk en kultuur* uit 1941 meet hij het Germaanse element in dit gewest breed uit. Roukens doet zijn best alle niet-Germaanse invloeden te bagatelliseren. De Limburgers gaan, zo betoogt hij, terug op 'waarschijnlijk zuiver, zoo goed als zeker overwegend Germaansche volksgroepen', de volksverhuizing heeft het Germaanse element versterkt en de immigratie van andere 'elementen', bijvoorbeeld die van Polen en Tsjechen in de mijnstreek 'is tengevolge van de geringe vermenging m.i. in deze niet van wezenlijke beteekenis'.⁶ (Gelukkig maar!, hoor je hem denken). Om zijn stellingen kracht bij te zetten neemt Roukens niet alleen afbeeldingen van schilderachtige Limburgse boeren op, maar ook foto's van 'Kerkraadsche mijnwerkers'. Volgens de onderschriften behoren ze respectievelijk tot het Noordsche en het Alpiene type, gekenmerkt door een lange en smalle, respectievelijk een korte en ronde schedel.⁷

⁵ Kemp, *Limburg 1839-1939*, 171, 172.

⁶ Win. Roukens, *Limburg. Land, volk en kultuur. Deel I* (Lutterade 1941) 21. Het boek was bedoeld als eerste deel van een tenminste acht delen omvattende serie rondom thema's als Limburgse volkskunde, volkstaal, volksaard, plaats- en familienamen.

⁷ Roukens, *Limburg*, 20. Foto's: tegenover pag. 19.

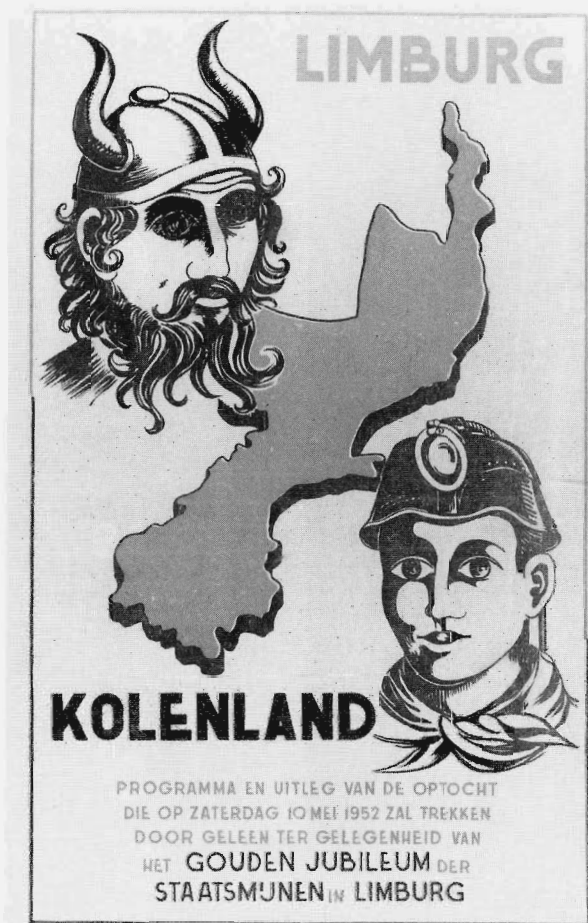

De Onze-Lieve-Vrouwekerk, de Sint-Servaasbrug en een mijnschachtbok in een collage. Omslag van This is Limburg! by Mathias Kemp, Maastricht 1945.

Roukens' belangstelling voor schedels en rassen mag bizar lijken, feitelijk past dit oorlogsproduct naadloos in de trend waar het hier om gaat. Ook Roukens mikt op een solide verankering - hier zelfs een genetische verankering - van de mijnwerker in het echte, oorspronkelijke, authentieke (wat hier neerkomt op Germaanse) Limburg.

Collages van oud en nieuw. Wanneer Mathias Kemp na de bevrijding een soort pocketeditie van zijn Limburg-boek in het Engels uitgeeft, kennelijk bedoeld als voorlichtingsmateriaal voor geallieerde militairen en getiteld *This is Limburg!*, zien wij op het omslag al weer zo'n collage, een innige verstrengeling van oud en nieuw. Centraal staat een schachtbok, maar dit symbool van de mijn wordt omgeven, om niet te zeggen omhelsd, door de vertrouwde silhouetten van de oude Maasbrug en de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek.

Limburg kolenland

Omslag van Limburg Kolenland.

Nooit is er met meer energie aan een mijntraditie gebouwd dan in de eerste tien naoorlogse jaren. Professionele voorlichters in dienst van de mijnbedrijven als Bernard Bekman en Paul Frische spelen daarin een belangrijke rol. Propaganda maken voor de mijn en voor het werken in de mijn is hun *beroep*; dat onderscheidt hen van de figuren die ik eerder noemde. Maar dat zij dat beroep met zoveel vrucht kunnen uitoefenen, heeft alles te maken met bijzondere omstandigheden van tijd en plaats: het klimaat van wederopbouw en klassensamenwerking aan de ene kant, de bereidwilligheid van zoveel literaire en artistieke talenten binnen en buiten het mijnbedrijf aan de andere kant.

Natuurlijk, een opdracht van een bedrijf betekent inkomsten en is daarom alleen al welkom. Maar dat vormt toch geen afdoende verklaring voor het

Kunstenaar Eugène Quanjel ontwierp monumentale decors voor de jubileummanifestatie in het centrum van Geleen ter gelegenheid van 50 jaar Staatsmijnen. Foto 1952, album no. 6 'Gouden Mijnen'. Flitsen uit de viering van het 50-jarig bestaan der Staatsmijnen in Limburg (coll. Gemeentearchief Geleen).

enthousiasme waarmee zovelen hun bijdrage leverden aan de imagoverbetering van de mijnwerker. Te denken valt aan al eerder genoemde publicisten als Mathias Kemp, Bertus Aafjes en Jacques Schreurs, aan de productieve en veelzijdige alleskunner Charles Eyck, maar ook aan kunstenaars als Hubert Levigne en Harrie Koolen, fotografen en filmmakers als Hub. Leufkens en Karel van Straaten, mijningenieurs met historische belangstelling als ir. Raedts en ir. Dinger en mijnbeambten als Mya Brennenraedts.

'Een eeuw van uitersten': als het gaat om de houding ten opzichte van de mijn is dat geen slechte typering. De hartgrondige afkeer die er minstens bij een deel van de bevolking zeker geweest is, werd een zeldzaamheid. De stemming sloeg om. Ten tijde van het gouden jubileum van de Staatsmijnen in mei 1952 is er zelfs sprake van een euforie.⁸ Het jubileum werd een feest van superlatieven. Het kon alleen slagen omdat dat project van verzoening waarover ik sprak - verzoening van Limburg met de mijn - kennelijk een breed draagvlak had gevonden. We hebben het nu niet meer over een handvol kunstenaars en schrijvers: heel Zuid-Limburg stond op zijn kop! Maar liefst vier optochten trokken door de mijnstreek. Boerenknechten waren met honderden hengsten en merries naar

⁸ Voor een uitvoeriger beschouwing: Jos Perry, 'Jubeljaren. Staatsmijnen weerspiegeld in vier jubilea' in: *Publications 1998/1999* (ter perse).

De monniken van Rolduc ontdekken de steenkool. Jubileumstoet 50 jaar Staatsmijnen, 10 mei 1952. Fotoalbum 'Gouden Mijnen' (coll. Gemeentearchief Geleen).

de mijncentra getrokken om deze optochten van de nodige paardenkrachten te voorzien. De kilometers lange optocht die onder het motto *Limburg Kolenland* door Geleen trok, gold als 'de grootste - en duurste - ooit in Nederland gehouden': 70 paarden, 2000 figuranten, 800 historische kostuums, 10 muziekkorpsen, 51 praalwagens, 20 jeeps, 8 tractoren en 1 locomotief (gratis uitgeleend door de Nederlandse Spoorwegen).

De optochten hadden feitelijk het karakter van een geschiedenisboek. Een journalist noemde het spektakel in Geleen 'de meest kleurrijke historie, welke we ooit zagen voorbijtrekken'. Herauten te paard, in middeleeuwse klederdacht, verzorgden met luid bazuïngeschal het voorwoord. Daarna volgden de hoofdstukken: wagens en groepen over onderwerpen als 'Limburg in de Oudheid', 'Komst van het Christendom', 'De ontdekking van de steenkool', 'Bokkenrijders'. Omvangrijk was natuurlijk het hoofdstuk over de staatsmijnbedrijven en hun producten. Daarna kwamen weer meer algemene thema's: 'De Bevrijding', 'Moderne strijdmacht', 'Limburg en Oranje'. Tenslotte de apotheose: een bloemenwagen als hulde aan Sint Barbara, de patrones van de mijnwerkers.

Veel aandacht in verschillende optochten kreeg de opleiding van toekomstige mijnwerkers. Vergeleken daarbij kwam de chemie - achteraf gezien de *werkelijke* toekomst van de Staatsmijnen! - er belkaaid af.

Continuïteit, een zinvol verband tussen verleden, heden en toekomst, was het *leitmotif* in alle vier de optochten. Continuïteit was ook de rode draad in het

De bokkenrijders ... de heks op haar bezem behoorde bij de bokkenrijders. Fotoalbum 'Gouden Mijnen' (coll. Gemeentearchief Geleen).

toneelstuk 'Barbara'. Regisseur van deze 'mijnwerkerslegende in vier bedrijven met proloog' was Joris Diels, auteur was ene Ed. Solinger. Achter dit pseudoniem gingen B. Bekman en P. Frische schuil, beide werkzaam bij de Voorlichtingsdienst van de Staatsmijnen. Dit is temeer curieus als we bedenken dat de voorstelling gepresenteerd werd als geschenk van de Culturele Raad Limburg aan het jubilerende bedrijf. Met deze voorstelling wilde de speelgroep Limburg 'een culturele uiting van eigen bodem' presenteren, een *modern* spel, met als thema 'de *oude* verbondenheid van ons Limburgse volk met het ambacht aan de "kool" [cursiv. JP].

Die verbondenheid kreeg op een andere manier gestalte in een tweede toneelvoorstelling: 'Mensen', geschreven en geredigeerd door de Maastrichtenaar Bèr Hollewijn. De oude boer in dit spel heeft moeite met de nieuwe tijd en de mijnen, maar 'terwille van het geluk zijner kinderen' *verzoent* hij zich er tenslotte mee. Het stuk wilde een hulde zijn aan de mannen van hoog tot laag 'die in 50 jaar van Limburg een der mooiste mijnbekkens van de wereld hebben gemaakt', zoals de programmatoelichting meldt.⁹

In een derde toneelstuk, 'Ik kies een mijnwerker', wordt de dochter van een gewezen zakenman verliefd op een mijnwerker. Het levert spanning op met

⁹ Hollewijn publiceerde in het jubileumjaar een historische roman met dezelfde strekking, getiteld *Brandende aarde*. Zie: J. Perry, 'De mijn als roman' in: Wiel Kusters en Jos Perry, *Versteende wouden. Mijnen en mijnwerkers in woord en beeld* (Amsterdam 1999) 35-50, aldaar 46-47.

Uitbeelding van de staatsmijn Maurits in de jubileumstoet 50 jaar Staatsmijnen in Limburg, 10 mei 1952. Fotoalbum 'Gouden Mijnen' (coll. Gemeentearchief Geleen).

haar vader, die een heel andere toekomst voor haar wenst. Toch krijgt alles een *happy end*, dankzij haar volharding in de liefde en hun Godsvertrouwen.¹⁰

Verzoening en harmonie bepalen ook de sfeer in twee andere producten van het jubileum: de documentaire film 'De zwarte stroom' en het KRO-hoorspel 'Zij kennen dag noch uur'.¹¹ Het hoorspel speelt zich af, jawel, in het gezin van een Limburgse mijnwerker, Kusters genaamd. Weer is de apotheose een *bekering*: nu niet van de vader (zoals in het stuk van Hollewijn), maar van de zoon. Na de oorlog is hij vertrokken naar het buitenland. De berichten over de jubileumfeesten brengen hem weer thuis, letterlijk en figuurlijk. Aan het eind van het hoorspel bekent de zoon: 'Ik heb de koel verraden, toen ik er vandoor ging (...) Je maakt je niet ongestraft los van de plek, waar je geboren bent (...) Ik heb ze weer gezien, de Emma, de Oranje Nassau III en daarachter de Hendrik (...) de huizen van hen, die een etmaal verdelen in drie sichten en daarop hun leven instellen, dat God eens zal afsluiten op Zijn dag en uur. En die weten, dat 't zo alleen goed kan zijn'.

Teksten als deze vervullen ons een halve eeuw later met gemengde gevoelens. Dit is natuurlijk nooit de taal en de stemming van de doorsnee mijnwer-

¹⁰ Van dit door Emm. Franck geschreven stuk vond ik wel een programmaboekje, maar geen recensies. De voorstelling maakte geen deel uit van het officiële jubileumprogramma.

¹¹ Auteur was Tom Bouws, de regie voerde Willem Tollenaar. Het hoorspel werd uitgezonden op vrijdagavond 9 mei 1952.

kers geweest - zelfs niet in mei 1952. Toch waren de euforie, de trots en het zelfbewustzijn die zich in die weken manifesteerden, realiteit.

Slechts een enkeling toonde reserves. Interessant in zijn ambivalentie is de houding van de dichter-publicist Paul Haimon. Hij was zelf om zo te zeggen medeplichtig aan het feestgedruis; voor een galaconcert door het Muziekcorps van de Staatsmijn Maurits met groot koor leverde hij zelf teksten voor variaties op Verdi's Triomfmars en het Glückauflied. Intussen moet diezelfde Haimon ietwat overvoerd zijn geraakt door het oorverdovende gejubel. In zijn bespreking van Hollewijns toneelstuk *Mensen* signaleerde hij een merkwaardige omkering in de beeldvorming. Inderdaad: van het ene uiterste naar het andere. De éne overdrijving - die van de tegenstanders van de mijnbouw - had plaats gemaakt voor de andere: die van wat Haimon noemde 'de pro-lieden'. Van pro naar propaganda was het maar een kleine stap. Zó ver gingen de pro-lieden in hun lofzangen op de mijn, dat ze een verkapt soort ronselaars leken.¹²

Vast staat dat de 'pro-lieden' in 1952 talrijk waren, en kritische geluiden schaars. *De Waarheid* hekelde nog maar weer eens het jaagsysteem van de jaren dertig. En pater Jacobs ergerde zich omdat in het jubileumboek de naam van Doctor Poels niet voorkwam.¹³ Maar dit gemopper was zeker niet representatief. In feite leek het ideaal van consensus dichter bij verwezenlijking dan ooit.

Slot

Deze beschouwing handelde over het bouwen aan een mijntraditie. Over de mensen die dat deden, hun motieven, hun methodes. Rest de vraag of deze propagandisten van de mijn - van de *Limburgse* mijn - succes boekten.

Tot op zekere hoogte boekten zij dat inderdaad - voor zo ver en voor zo lang hun streven spoorde met de carrière van de steenkool als brandstof, en met de wisselvalligheden van de arbeidsmarkt. Inderdaad raakten Limburg en de mijn met elkaar verzoend. Sterker nog, ze raakten hoteldebotel op elkaar, zoals het gouden jubileum van Staatsmijnen in 1952 laat zien.

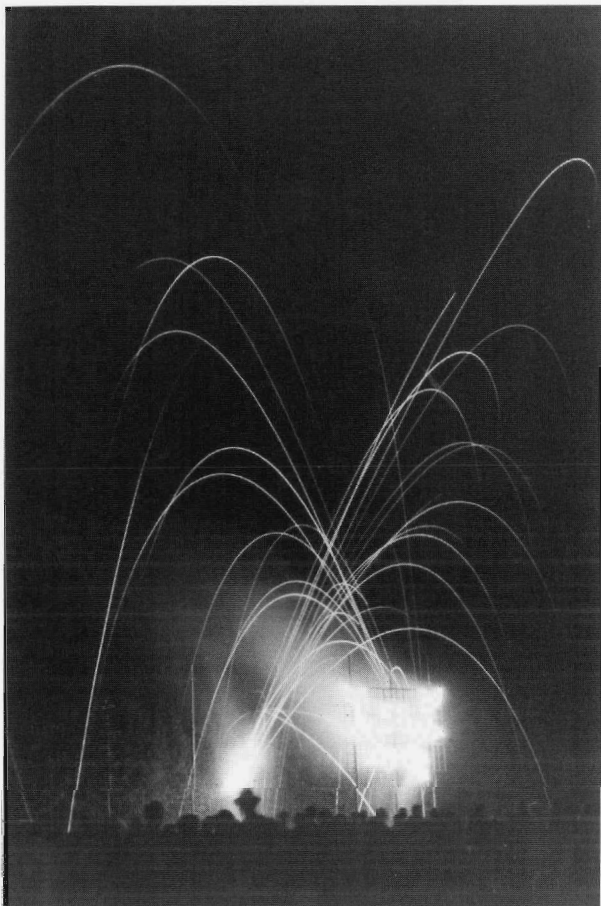
Maar verliefdheid duurt meestal niet lang. Dat geldt ook hier. Deze gelieven gingen al snel vreemd, allebei. Het prestige van het mijnwerkersberoep mocht dan gestegen zijn, feit blijft dat te weinig mijnwerkerszonen in de voetsporen van hun vaders stapten. Niet de minst belangrijke factor die het enthousiasme voor de mijn afremde was de vrouw.¹⁴

In de jaren zestig was het verloop onder jonge arbeidskrachten groot. Geen wonder: de toekomst van de steenkool leek wankel, de arbeidsmarkt was krap, elders viel ook een behoorlijk loon te verdienen. De ondergrondse vakscholen

¹² *Limburgs Dagblad* 10-5-1952.

¹³ Aldus pater Jac. Jacobs MSC (zelf een van Poels' naaste medewerkers) in een overigens positieve recensie in *De Linie* 9-5-1952.

¹⁴ Aldus H. Wandschneider (Nationale Publiciteits Onderneming NV, Den Haag) in een brief aan P. Frische (voorlichtingsdienst Staatsmijnen in Limburg), 20-12-1956 (RAL 17:26/42, Centraal Archief DSM, inv.nr. 1). Vgl. J. Perry, 'Van vader op zoon' in: Kusters en Perry, *Versteende wouden*, 83-96.

Vuurwerk bij het slotfeest ... 'zilver spuitende fonteinen rond 50 gouden jaren', 10 mei 1952. Fotoalbum 'Gouden Mijnen' (coll. Gemeentearchief Geleen).

liepen leeg. Daarmee verdween min of meer geruisloos een van de belangrijkste 'intermédiaires culturels', culturele schakels, die de traditie moesten vestigen.

Allebei gingen ze vreemd. Het bedrijf dat jarenlang nadrukkelijk Staatsmijnen in Limburg had geheten, verplaatste zijn activiteiten niet alleen naar nieuwe productiesectoren maar ook, deels, naar andere landen. Na de mijnsluiting werden de fysieke resten van de steenkoolontginning in korte tijd opgeruimd. In plaats daarvan kwam er een mijnmuseum in Rolduc. Dat is intussen ook al weer verdwenen, opgegaan in een algemener industriemuseum. Wat wel nog steeds bezocht kan worden is de modelmijn in Valkenburg. Deze mijn is namaak - maar de oud-mijnwerkers die de rondleidingen verzorgen zijn echt. Als men hun ernaar vraagt, zullen zij vertellen dat de modelmijn redelijk veel bezoekers trekt - maar vooral van buiten Limburg.

Peter Nissen

Constructie en deconstructie van het katholieke Limburg

Nog vóór het Fries erkenning kreeg als taal en lange tijd voor het Limburgs in het kader van het Europese Handvest voor Streek- en Minderheidstalen erkend werd als streektaal, was Nederland toch feitelijk meertalig. Die meertaligheid manifesteerde zich echter grotendeels in één provincie: Limburg. Daar werden namelijk, buiten het dialect, waarvan het gebruik zich vooral tot het informele circuit beperkte, tot in het begin van de twintigste eeuw in meer formele situaties zeker drie talen gebezigd. Niet alleen werd in oostelijk Zuid-Limburg in verschillende kerken tot in het begin van de twintigste eeuw in het Duits gepreekt en gezongen, maar ook werd nog lange tijd in bepaalde toch als semi-openbaar te beschouwen circuits in Limburg als officiële voertaal het Frans gebruikt in plaats van het Nederlands. Een van die circuits was het middelbaar onderwijs van katholieke signatuur. Tot in het begin van de twintigste eeuw was het in de bisschoppelijke colleges en in het gymnasium te Rolduc verboden zich in het openbaar te bedienen van de volkstaal, of dat nu het dialect of het Nederlands was. Frans was de voertaal in deze klerikale onderwijsinrichtingen. Wie betrappt werd op het gebruik van de volkstaal, bijvoorbeeld tijdens de pauzes op de cour, kreeg een merkteken omgehangen, het *signum*, dat hij moest blijven dragen tot hij op zijn beurt een ander had kunnen betrappen.¹ Het was de latere bisschop van Roermond, Laurentius Schrijnen (1861-1932), die als directeur van Rolduc in 1911 het verplichte gebruik van het Frans als voertaal en het vernederende *signum* afschafte. Aan het Bisschoppelijk College te Roermond, waar hij voor zijn Rolducse periode, namelijk tussen 1897 en 1909 directeur was, werd door zijn toedoen het *signum* al in 1903 afgeschaft en waarschijnlijk ook het gebruik van het Frans, al gebeurde dat laatste meer stilzwijgend en volgens de mondelinge overlevering omdat Schrijnen zich zelf niet zo gemakkelijk in het Frans uitte.²

Schrijnen was een modern mens. Zijn voorganger als bisschop van Roermond, Joseph Hubertus Drehmanns, had zich bijvoorbeeld nog fel gekeerd tegen het gebruik van de fiets door de heren geestelijken van zijn bisdom. Het berijden van een rijwiel was volgens Drehmanns volstrekt in strijd met de klerikale waardigheid, en jonge kapelaans die op een stalen ros betrappt werden, konden rekenen op strenge maatregelen. Nog in zijn vastenbrief van 1912, gewijd aan de 'Verslapping van het Katholieke leven', memoreerde Drehmanns het gebruik van het rijwiel in algemene zin als uiting en instrument van ernsti-

¹ Peter Nissen, *De akkoorden van het gemoed. Het literaire leven in Roermond in de negentiende eeuw* (Roermond en Zutphen 1986) 44.

² Nissen, *Akkoorden van het gemoed*, 65 (noot 118); H. van Nispen tot Pannerden, 'Schrijnen, Laurent Joseph Antoine Hubert', *Biografisch Woordenboek van Nederland 1* ('s-Gravenhage 1979) 541; idem, 'Laurent J.A.H. Schrijnen, de zesde directeur van het bisschoppelijk college van Roermond (1897-1909)', *Lustrumboek 1977-1981 Bisschoppelijk College Schöndeln* (Roermond 1981): 51-64, met name 60-61.

*Mgr Laurentius Schrijnen (Venlo 30 juli 1861/Roermond 26 maart 1932).
Tot bisschop gewijd op 28 maart 1914 (coll. Bisschoppelijk Archief
Roermond).*

ge zedenverwildering.³ Toen Schrijnen hem twee jaar later, in 1914, als bisschop van Roermond opvolgde, schafte hij meteen het verbod op het fietsen voor de clerus af en zweeg verder over de vermeende relatie tussen het rijwiel en de zedelijke toestand van de mensheid.

Schrijnens houding met betrekking tot het gebruik van het Frans zal met hetzelfde streven naar geleidelijke - dus gecontroleerde en gereguleerde - modernisering te maken hebben waardoor zijn opheffing van het fietsverbod was inge-

³ J.H. Drehmanns, *De vasten-mandementen en andere publicaties, uitgegeven bij gelegenheid van zijn 70sten verjaardag, voor een liefdadig doel* (Leiden 1913) 103-112, met name 110: 'Wat moet er terechtkomen van de zedelijkheid en den ernst van jongelingen, die op ieder vrij oogenblik en vooral op Zondag, somtijds met verwaarlozing hunner godsdienstplichten, verre van het wakend oog van ouders en bekenden, de omliggende of verafgelegen plaatsen per rijwiel afjagen (...)'.

geven. Maar zij had zeker ook te maken met zijn streven Limburg, en daarmee ook de katholieke kerk in die provincie, te integreren in het vaderland. Het gebruik van het Frans was immers een anomalie geworden, of liever een anachronisme. Het herinnerde aan een voorbije fase in de geschiedenis van Limburg, en de cultivering ervan remde de integratie van Limburg in de Nederlandse samenleving. En daar wilden sommigen, onder wie bisschop Schrijnen, een einde aan maken. Limburgers werden Nederlanders, en Limburgse katholieken werden Nederlandse katholieken. Het was een moeizaam proces, en men kan zich afvragen of het tot op de dag van vandaag niet een onvoltooid proces is gebleven.⁴

Doorheen de Limburgse geschiedenis van de laatste twee eeuwen, ook doorheen de kerkgeschiedenis van dit gewest, loopt namelijk een rode draad van particularisme. Deze rode draad heeft niet alleen het culturele identiteitsbesef van vele inwoners van Limburg getekend, hij loopt ook bijna als een constante door het weefsel van het kerkelijk beleid in het bisdom Roermond. Dat particularisme heeft in kerkelijk opzicht zonder twijfel te maken met de voorgeschiedenis van het bisdom Roermond. Evenals de beide Brabantse vicariaten - en vanaf 1853 bisdommen - Breda en 's-Hertogenbosch werd het vicariaat Limburg, later bisdom Roermond, in de negentiende eeuw in de Noord-Nederlandse kerkelijke organisatie ingevoegd. Tijdens het Ancien Régime waren de gebieden ten zuiden van de grote rivieren vanaf 1559/1561 kerkelijk gezien onderdeel geweest van de kerkprovincie Mechelen: 's-Hertogenbosch en Roermond als bisdommen ('s-Hertogenbosch vanaf de veroveringen van Frederik Hendrik in de zeventiende eeuw als vicariaat) en het latere Bredase gebied als noordelijke dekenaten van het bisdom Antwerpen. Het oude bisdom Roermond omvatte bovendien slechts ongeveer eenderde van het gebied van het huidige bisdom met die naam. Grote delen van Limburg bleven behoren tot het bisdom Luik. Alleen reeds het Luikse dekenaat Maastricht was ongeveer even groot en telde - op zes na - even veel parochies als het oude bisdom Roermond. In kerkelijk beleid, verkondiging, priesteropleiding enzovoorts waren de Brabantse en Limburgse gebieden dus eeuwenlang op het zuiden gericht geweest.

In de negentiende eeuw veranderde dit in de Brabantse bisdommen Breda en 's-Hertogenbosch in snel tempo. Een grote rol speelde daarin de houding van de bisschoppen van die beide diocesen. Voor de integratie van het bisdom 's-Hertogenbosch in het Nederlandse kerkelijke bestel was het bijvoorbeeld van grote betekenis dat Joannes Zwijsen, die vanaf 1851 tot zijn overlijden in 1877 dit bisdom bestuurde, tussen 1853 en 1868 tevens aartsbisschop van Utrecht en daarmee 'leider van de Nederlandse kerk' was.⁵ Ook de bisschoppen van Breda bevorderden de invoeging van hun diocees in het noordelijke bestel. En ook daar speelden persoonlijke banden met het noorden een grote rol. Zo was Henricus

4 P. Orbons en L. Spronck, 'Limburgers worden Nederlanders. Een moeizaam integratieproces', *PSHAL* 102 (1966) 31-53.

5 J.W.M. Peijnenburg, *Joannes Zwijsen, bisschop, 1794-1877* (Tilburg 1996).

Mgr Joannes Augustinus Paredis (Bree 28 augustus 1795/Roermond 18 juni 1886). Tot bisschop gewijd op 4 maart 1853 (coll. Bisschoppelijk Archief Roermond).

van Beek, bisschop van Breda tussen 1874 en 1885, een geboren Amsterdammer, die voordien vicaris-generaal van het bisdom Haarlem was geweest.⁶

Dergelijke personele banden met de Noord-Nederlandse kerk kende het vicariaat en later bisdom Roermond in de negentiende eeuw niet. Het werd gedurende de gehele negentiende én twintigste eeuw bestuurd door geboren, of zoals in het geval van de in Noord-Brabant geboren bisschop Gijsen, minstens getogen Limburgers. In de negentiende eeuw stond maar liefst 45 jaar lang de in het Belgisch-Limburgse Bree geboren Joannes Augustinus Paredis aan het hoofd van de Limburgse kerk.⁷ Hij werd in 1886 opgevolgd door de uit Venlo afkomstige

⁶ P.J.A. Nissen, 'Het katholicisme van restauratie en emancipatie' in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt (red.), *Geschiedenis van Noord-Brabant, I. Traditie en modernisering 1796-1890* (Amsterdam en Meppel 1996) 337-359, met name 356.

⁷ J.M. Gijsen, *Joannes Augustinus Paredis 1795-1886, bisschop van Roermond, en het Limburg van zijn tijd* (Assen 1968).

ge, inmiddels zeventigjarige Frans Boermans, ooit zijn secretaris en later deken van Weert en Roermond.⁸

Over continuïteit viel in het kerkelijk beleid in Limburg in de negentiende eeuw derhalve niet te klagen. Dat beleid stond sterk in het teken van de afscherming van het Roermondse diocees ten opzichte van de rest van Nederland. Zowel Paredis als Boermans cultiveerden in hun kerkelijk beleid een onmiskenbaar Limburgs particularisme.⁹ Dat particularisme kwam ten tijde van Paredis bijvoorbeeld tot uiting in het onderwijsbeleid. De bisschoppen in het noorden van het land streefden naar de vorming van een eigen, vrij stelsel van katholiek onderwijs, een stelsel dus van bijzondere scholen zonder directe overheidsbemoeienis. Daarin zagen zij de beste waarborg om binnen de context van het confessioneel pluralisme waardoor de Noord-Nederlandse samenleving gekenmerkt werd, goed katholiek onderwijs voor hun eigen achterban te kunnen realiseren. Paredis wenste die beleidskoers in zijn eigen diocees echter niet te volgen. Hij was van mening dat het openbaar onderwijs in Limburg zonder veel problemen een katholiek karakter kon krijgen of behouden. Zeker op het platteland, zo oordeelt Paredis' biograaf en latere opvolger Gijsen, 'was de invloed van de geestelijkheid zó groot, dat de scholen zonder meer "katholiek" genoemd konden worden'. Paredis kon, aldus Gijsen, profiteren van 'de homogeniteit van zijn katholieke gewest. Dit heeft hem ongetwijfeld ook te weinig oog doen hebben voor de bijzondere problemen van het levensbeschouwelijk-divergente noorden van het land'.¹⁰ In elk geval verschilde Paredis met zijn collegae van mening over de vraag welke invloed dit divergente karakter van de Nederlandse samenleving op het eigen kerkelijk beleid mocht hebben. Zelfs in zijn Brabantse ambtgenoot Zwijsen, die door Gijsen dan ook nogal streng als 'meer Noordeling dan Brabander' wordt betiteld,¹¹ vond Paredis geen medestander.

De levensbeschouwelijke homogeniteit plaatste Limburg inderdaad gedurende de negentiende en twintigste eeuw in een uitzonderlijke positie, die als verklaring of minstens als verzachtende omstandigheid voor het kerkelijk particularisme kan dienen. Bij de volkstelling van 1899, dus aan de vooravond van de twintigste eeuw, stond de bevolking van de provincie Limburg voor 98,1 procent als rooms-katholiek te boek, een getal dat niet veel afweek van de 98,26 procent die de religietelling van de Franse prefect van het Departement van de Nedermaas in 1809 te zien gaf.¹² In 1899 gaf geen enkele andere Nederlandse provincie eenzelfde levensbeschouwelijke homogeniteit te zien, ook niet het

⁸ H.H. Knippenberg, 'Boermans, Mgr. Franciscus Antonius Hubertus', *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* 4 (Leiden 1918) 184-185.

⁹ L.J. Rogier, *Katholieke herleving. Geschiedenis van katholiek Nederland sinds 1853* ('s-Gravenhage 1956) 209.

¹⁰ Gijsen, *Joannes Augustinus Paredis*, 250-251.

¹¹ Gijsen, *Joannes Augustinus Paredis*, 295.

¹² H. Knippenberg, *De religieuze kaart van Nederland. Omvang en geografische spreiding van de godsdienstige gezindten vanaf de Reformatie tot heden* (Assen en Maastricht 1992) 174; J.A. de Kok, *Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie. Numerieke aspecten van Protestantisering en Katholieke Herleving in de Noordelijke Nederlanden 1580-1880* (Assen 1964) 71.

eveneens als uitgesproken katholiek bekendstaande Noord-Brabant. Daar was bij die volkstelling immers 'slechts' 87,9 procent van de bevolking rooms-katholiek.¹³

De kerkelijke homogeniteit is voor de constructie van de Limburgse identiteit dan ook van groot belang geweest.¹⁴ Toen de provincie Limburg in de negentiende eeuw uit een conglomeraat van territoria tot stand kwam, was er weinig dat de inwoners van de nieuwe staatkundige eenheid met elkaar verbond. Op staatkundig, economisch, sociaal en cultureel gebied waren de inwoners van de provincie in de voorbije eeuwen eerder verbonden geweest met gewesten buiten de huidige lands- en provinciegrenzen dan met elkaar. Slechts op één punt was er sprake van een vrij grote uniformiteit: de confessie. In het proces van identiteitsvorming in de provincie Limburg speelde deze confessie, het rooms-katholicisme, dan ook een dominante rol. Het beeld van het 'katholieke Limburg' kon opgang maken. Daar kwam nog eens bij dat het bisdom Roermond lange tijd het enige bisdom in Nederland was waarvan de grenzen precies samenvielen met die van één provincie, namelijk Limburg. Pas in 1955 kwam daar verandering in. Toen werd namelijk het bisdom Haarlem opgesplitst door de vorming van het nieuwe bisdom Rotterdam. Voortaan vielen de grenzen van het eerste bisdom samen met die van de provincie Noord-Holland en die van het nieuwe dioceses met de grenzen van de provincie Zuid-Holland. Maar in geen van beide provincies was het katholicisme numeriek zo sterk aanwezig dat het op de beeldvorming rond de identiteit van de gewesten enige invloed kon uitoefenen. De positie van Limburg als meest katholieke provincie van Nederland bleef onaangetast, met Noord-Brabant als goede tweede.¹⁵

Voor de pastorale verzorging van dit katholieke gewest konden de bisschoppen van Roermond tot halverwege de twintigste eeuw rekenen op een omvangrijke diocesane clerus. Het aantal priesterstudenten per duizend katholieke inwoners lag in Limburg in 1940 boven het landelijk gemiddelde. Van de elf provincies nam Limburg de vierde plaats in.¹⁶ Opmerkelijk is daarbij echter het grote aandeel in Limburg van de diocesane geestelijkheid. Ruim éénderde van de Limburgse priesterkandidaten (34,8 procent) koos niet voor een of andere orde of congregatie, maar voor de seculiere geestelijkheid van het bisdom. Op Drenthe na was dat aandeel in Limburg het grootste van alle Nederlandse provincies, maar in Drenthe ging het in absolute getallen uitgedrukt om een verwaarloosbaar aantal.¹⁷ We mogen dus gerust zeggen dat Limburg van alle Nederlandse provincies die was waar de aantrekkingskracht van de diocesane

¹³ Knippenberg, *Religieuze kaart*, 174.

¹⁴ Peter J.A. Nissen, 'Religie aan de grens. Het onderzoek naar kerk- en religiegeschiedenis in Limburg' in: R.M. de La Haye e.a. (red.), *Religie aan de grens. Aspecten van de Limburgse kerkgeschiedenis* (Delft 1997) 19-36, met name 19-23.

¹⁵ Ter vergelijking: bij de volkstelling van 1947 was in Noord-Holland 29,3% katholiek en in Zuid-Holland 24,5%, in Limburg 94,5% en in Noord-Brabant 89,4%. Knippenberg, *Religieuze kaart*, 174.

¹⁶ J.J. Dellepoort, *De priesterroepingen in Nederland. Proeve van een statistisch-sociografische analyse* ('s-Gravenhage 1955) 175.

¹⁷ Dellepoort, *Priesterroepingen, 176-177*: in Drenthe zorgden 17 priesterstudenten voor een percentage van 35,4.

Priesterwijding (coll. Bisschoppelijk Archief Roermond).

clerus op nieuwe priesterkandidaten het grootste was. In Noord-Brabant bijvoorbeeld bleek de zuigkracht van de missiecongregaties veel sterker te zijn.¹⁸ Limburg was niet de provincie met verhoudingsgewijs de meeste roepingen, maar wel de provincie waar het grootste deel van de geroepenen geen pater maar wereldheer werd.

Het bisdom Roermond kon dus rekenen op een getalsmatig sterk corps van diocesane priesters. Dat bleef tot halverwege de eeuw ook flink in omvang. Het aantal wijdingen groeide gestaag, met een hoogtepunt in de jaren dertig, toen het bisdom Roermond met een totaal van 236 wijdingen zelfs het veel grotere aartsbisdom Utrecht en het dito bisdom 's-Hertogenbosch overtrof.¹⁹ Het topjaar

¹⁸ P.J.A. Nissen, 'Het rijke Roomse leven' in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt (red.), *Geschiedenis van Noord-Brabant II. Emancipatie en industrialisering 1890-1945* (Amsterdam en Meppel 1996) 317-333, met name 329.

¹⁹ Dellepoort, *Priesterroepingen*, 45 en tabel I.

was 1932, met een oogst van 31 wijdelingen. Na 1940 begon een geleidelijke terugloop, die echter pas vanaf 1950 van enige betekenis werd.²⁰

Al deze heren moesten uiteraard iets te doen hebben. De grote omvang van de diocesane clerus stelde het bisdom Roermond in staat op vele terreinen van het maatschappelijk leven present te zijn. Uiteraard was een belangrijk contingent priesters nodig voor de gewone parochiële zielzorg, en die behoefte groeide in de eerste helft van de twintigste eeuw door de aanleg van nieuwbouwwijken en de uitbreiding van het aantal parochies. Alleen reeds tijdens het episcopaat van Schrijnen, dat van 1914 tot 1932 duurde, dus bijna twee decennia, werden in Limburg vijftig nieuwe parochies en rectoraten gesticht.²¹ Voor deze nieuwe zielzorgeenheden waren uiteraard priesters nodig, maar de bisschoppen hoefden daarvoor niet uitsluitend uit hun eigen voorraad te putten. In heel wat nieuwe rectoraten bijvoorbeeld namen priesterleden van ordes en congregaties een pastorale taak op zich. Zo werkten in de Mijnstreek vooral franciscanen en conventuelen, terwijl elders leden van de missionarissen van het Heilig Hart en paters van de Heilige Harten in de parochiële zielzorg bij sprongen.

Het betrekkelijk rijke priesterbestand stelde de bisschoppen van Roermond in staat om iedere parochie van een of meer kapelaans te voorzien, die de pastoor bijstonden. In sommige stadsparochies waren wel vier of vijf kapelaans werkzaam. Volgens de *Pius-almanak* van 1934 bijvoorbeeld telde in Maastricht de Sint-Servaasparochie naast de pastoor-deken vijf kapelaans, twee rectoren en een aalmoezenier, terwijl in de parochies van Sint-Matthijs, van Onze-Lieve-Vrouw (Sterre der Zee) en van Sint-Lambertus elk vier kapelaans de pastoor terzijde stonden.²² Deze kapelaans konden grotendeels vrijgesteld worden voor een werkzaamheid in het verenigingsleven of in maatschappelijke organisaties. Die werkzaamheid kon onder uiteenlopende titels plaatsvinden: aalmoezenier, geestelijk adviseur, moderator, rector of directeur. In 1902 werd in Limburg voor het eerst een priester geheel vrijgesteld voor sociaal werk. Het was de Maastrichtse kapelaan J.M. Souren, die al eerder, als kapelaan in Swalmen, ervaring had opgedaan met het organiseren van coöperaties. Hij werd de eerste aalmoezenier van sociale werken in het bisdom Roermond, al heette hij aanvankelijk, naar Belgisch voorbeeld, nog 'aalmoezenier der werklieden'.²³ Souren kreeg later onder meer gezelschap van de uit Washington teruggekeerde bijbelwetenschapper dr. Henri Poels, die in 1910 naast rector te Welten tevens aalmoezenier van sociale werken in de oostelijke Mijnstreek werd. In 1915 werd Poels tot hoofd-aalmoezenier gepromoveerd en kreeg hij drie priesters als assistenten.²⁴ Op ver-

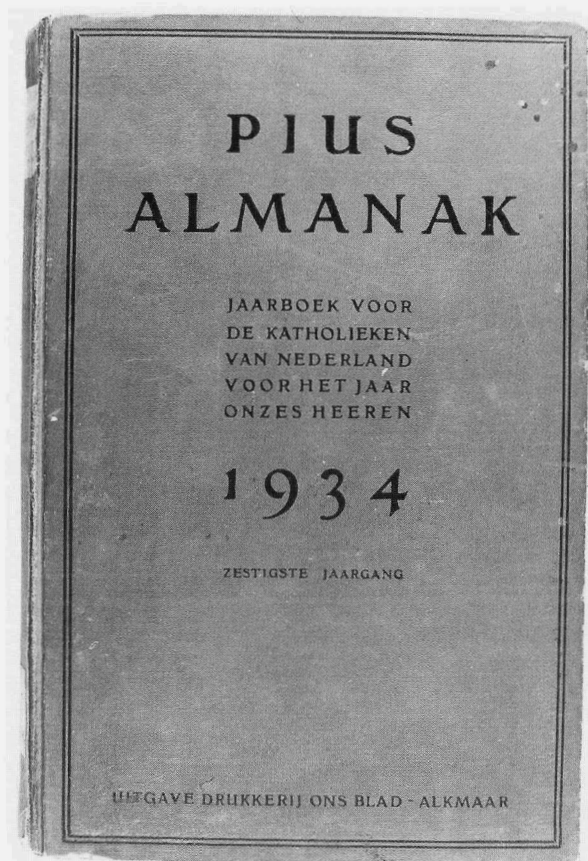
²⁰ Dellepoort, *Priesterroepingen*, 48.

²¹ Van Nispen tot Pannerden, 'Schrijnen', 541.

²² *Pius-almanak. Jaarboek voor de katholieken van Nederland voor het jaar onzes Heeren 1934* (Alkmaar 1933) 180-182.

²³ H. van Nispen tot Pannerden, 'Drehmanns, Joseph Hubertus', *Biografisch woordenboek van Nederland 1* ('s-Gravenhage 1979) 151-152; Jos Perry, *Roomsche kinine tegen roode koorts. Arbeidersbeweging en katholieke kerk in Maastricht 1880-1920* (Amsterdam 1983) 153-156 en passim. De Belgische betiteling was 'aumônier du travail'.

²⁴ J. Colsen, *Poels* (Roermond en Maaseik 1955) passim, vooral 277-286.

Omslag van de Pius Almanak 1934.

schillende terreinen oefenden Poels en zijn ambtsbroeders een belangrijke invloed uit. Deze werd niet door allen positief beoordeeld. De nadrukkelijke aanwezigheid van de heren geestelijken in het maatschappelijk leven in Limburg is wel als 'clerocratie' betiteld.

De grote omvang van de diocesane clerus maakte de kracht van het bisdom Roermond in de Limburgse samenleving uit. De eensgezindheid in de beoordeling van het maatschappelijke moderniseringsproces bleek echter de achilleshiel van de Roermondse clerus en daarmee van het katholieke Limburg te zijn. Tot het midden van de twintigste eeuw blijkt in die beoordeling nog grote uniformiteit te bestaan: de modernisering werd gezien als een bedreiging, die bestreden moest worden. Alleen zo zou namelijk het katholieke Limburg behouden kunnen blijven. Onenigheid was er eigenlijk alleen over de methodes waarmee de modernisering te lijf gegaan moest worden. Lang niet alle priesters waren er bijvoorbeeld van overtuigd dat het nodig was daarvoor aalmoezeniers van sociale werken vrij te stellen, en ook de eigenzinnige werkwijze van Poels

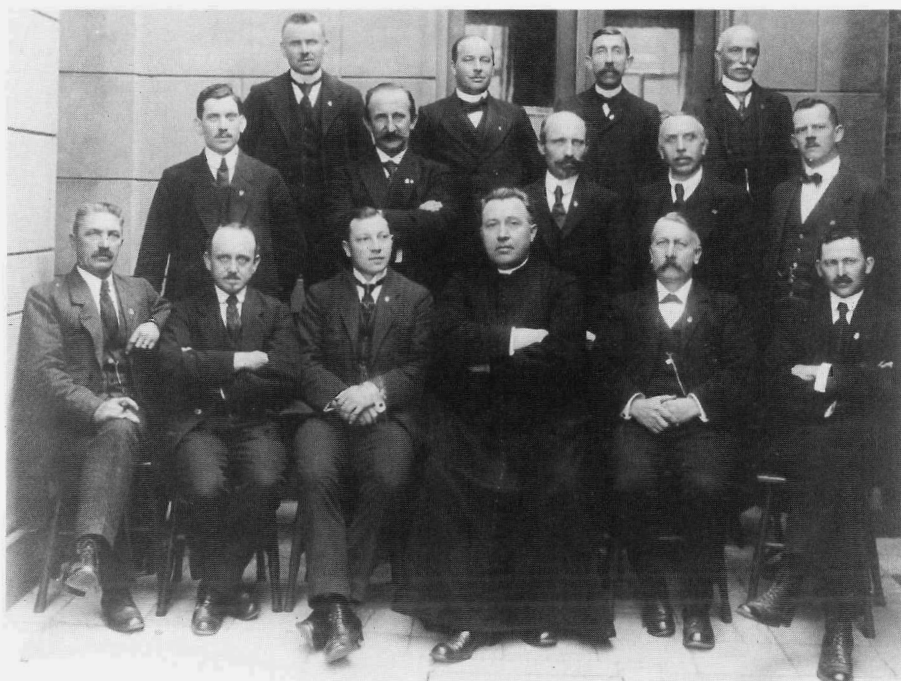
Deken J. M. SOUREN
Eerste Aalmoezenier in Limburg
Overleden 1951

Deken J.M. Souren, eerste aalmoezenier in Limburg (coll. SHCL).

kon niet op algemene bijval rekenen. In de vuistdikke biografie die Colsen over Poels schreef, komt dit nauwelijks ter sprake: 'onze tegenstanders' zijn daar eigenlijk alleen de socialisten en in mindere mate de Hollanders.²⁵ Slechts af en toe is er in Poels' mémoires verhuld sprake van tegenstand in eigen kring: 'de vreigeleers, die alles afbreken'.²⁶ Deze zwijgzaamheid laat zich overigens genoegzaam verklaren uit de hagiografische intentie van Colsens biografie en

²⁵ Colsen, *Poels*, 486-494 en 504-509; ten aanzien van de Hollanders was Poels veel genuanceerder dan bijvoorbeeld de oprichters van de Limburgsche Liga.

²⁶ Colsen, *Poels*, 509-510. De geciteerde aanduiding gebruikte Poels overigens in een openbare rede voor de Sittardse Werkliedenvereniging in 1916.

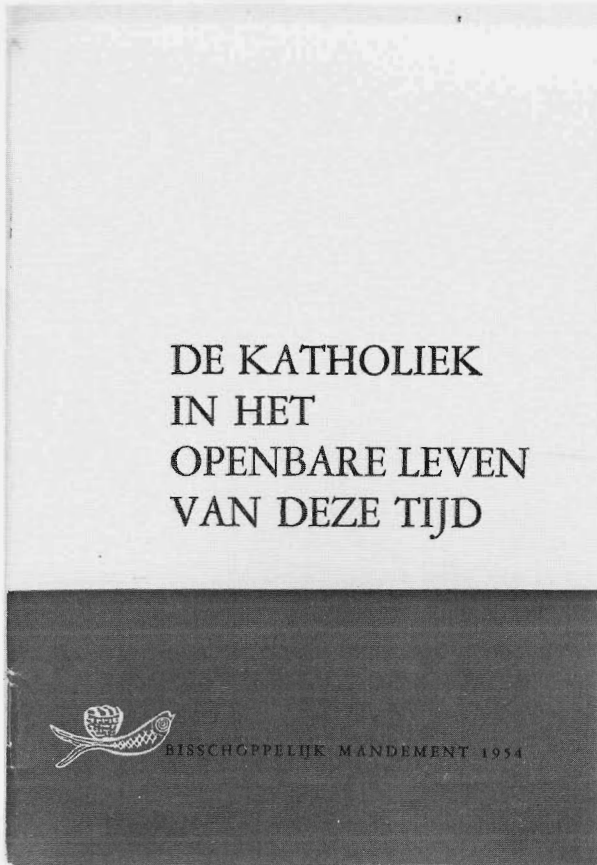
Sociaal aalmoezenier dr Henri Poels temidden van vertegenwoordigers van de Katholieke Arbeiders Beweging (coll. SHCL).

uit het gebrek aan afstand tot de beschrevene, hetgeen door L.J. Rogier al bij verschijnen werd geconstateerd.²⁷

Eensgezindheid was er, zoals gezegd, onder de Limburgse clerus over de noodzaak het katholieke Limburg te behouden. Wat er gedaan moet worden om te zorgen dat Limburg 'Ons Limburg' blijft, aldus Poels in een artikel uit 1912, is 'houden wat we hebben: ons nog katholieke volk, katholiek houden'.²⁸ Dat immers het katholieke Limburg in zijn voortbestaan bedreigd werd, voelde men reeds in de eerste decennia van de twintigste eeuw. De reeds eerder geciteerde vastenbrief van bisschop Drehmanns uit 1912 legt er duidelijk getuigenis van af. 'Het is U allen voldoende bekend, dat de huidige samenleving in een overgangstijdperk verkeert, waarin tal van factoren op het persoonlijk, huiselijk en maatschappelijk leven eenen overmachtigen invloed uitoefenen, die beslissend zal zijn voor de toekomst van het menschdom in het algemeen en voor ons land in het bijzonder', aldus Drehmanns, die vervolgt: 'Geldt dit laatste voor de beschaafde landen in het algemeen, meer bijzonder is dat het geval voor ons gewest, in hetwelk in de laatste jaren een verandering en vooruitgang op stofelijk gebied heeft plaats gegrepen, die niet zonder invloed zal blijven op het

²⁷ L.J. Rogier, 'Poels, de sociale pionier', *De Tijd*, 4 januari 1956.

²⁸ Colsen, *Poels*, 496.

Omslag van het Mandement van de Nederlandse bisschoppen uit 1954.

maatschappelijk, huiselijk, godsdienstig en zedelijk leven van het meerendeel der bevolking'.²⁹ De veranderingen werden ook benoemd door de bisschop: toenemende mobiliteit en migratie, de modernisering van de landbouw, maar toch vooral de opkomst van de mijnindustrie, die leidde tot de vestiging van arbeiders uit andere streken en met andere opvattingen. Deze veranderingen leidden tot een aantal bedreigingen - slechte lectuur, 'het al te gemeenzame verkeer met andersdenkenden', neutraal onderwijs - , die Drehmanns deden uitroepen: 'Zie daar dan de kwalen, Beminde Geloovigen, die tengevolge der huidige omstandigheden ons katholiek Limburg bedreigen en ons terecht voor zijne toekomst bezorgd maken'.³⁰ In de jaren twintig verwoordde Poels' biograaf en medewerker pater Colsen het tijdens een toespraak als volgt: 'Er komen nieuwe verhoudingen. Limburg wordt aan de tand gevoeld. De kennis van goed en kwaad

²⁹ Drehmanns, *Vasten-mandementen*, 103.

³⁰ Drehmanns, *Vasten-mandementen*, 111.

wordt vager, zeldzamer: er ontstaat aarzeling. En hoe reageert de bevolking op dit alles? Het proces is in volle werking. Hoopen scherven liggen er al en men kan het niet ontkennen: Limburg gaat op godsdienstig gebied elke dag achteruit'.³¹

Het maatschappelijke moderniseringsproces bleek echter zeker na de Tweede Wereldoorlog onstuitbaar. In de jaren vijftig deed de diocesane leiding van het bisdom Roermond wel nog enkele grootse en tegelijk groteske pogingen om dit proces te keren. Het ene is het beroemde *Mandement* van de Nederlandse bisschoppen uit 1954: *De katholiek in het openbare leven van deze tijd*, waarvan inmiddels genoegzaam bekend is dat het uit een Limburgse koker komt, namelijk die van de Roermondse hulpbisschop Hanssen en de vicaris-generaal Féron. Matthieu Spiertz, die een drietal belangrijke studies aan de voorgeschiedenis van het *Mandement* heeft gewijd, constateert in die voorgeschiedenis een onmiskenbare richtingenstrijd tussen de 'Roermondse richting' en 'een meer nationaal geënte richting van overwegend boven-Moerdijkse katholieken (geestelijken en leken)'.³² De Roermondse richting zegevierde in de eindtekst van het *Mandement*, maar die zege was van korte duur: nog voor het *Mandement* verscheen, was het door de maatschappelijke werkelijkheid al achterhaald.

De tweede groteske poging om de moderne bedreiging van het katholieke Limburg af te weren, was de rondreis die bisschop Guillaume Lemmens tussen 1950 en 1955 met het Maastrichtse beeld van de Sterre der Zee, of liever een kopie van dat beeld - maar dat wist toen niemand -, door Limburg maakte. In vijf jaar tijd bezocht hij alle parochies van Limburg om ze aan Maria toe te wijden en daarmee af te schermen voor geloofsafval. Lemmens probeerde de mantel van Maria als een schutsmantel over Limburg heen te leggen. Maar het mocht niet baten.³³

De reacties van een aantal vooral jonge priesters in het bisdom Roermond op Lemmens' onderneming legden de eerder genoemde achilleshiel in de diocesane eensegezindheid bloot. Zij spraken namelijk spottend over de rondreis als over een 'vliegende missie', en drukten daarmee hun twijfel aan de zin van de rituele onderneming uit. Deze spot onthult een kritische onderstroom die in de Limburgse clerus gegroeid was. Niet iedereen was er meer van overtuigd dat afscherming en behoud de beste remedies tegen het moderniseringsproces waren. Niet iedereen geloofde nog in het Limburgse particularisme, dat in het *Mandement* van 1954 voor korte tijd exportartikel leek te zijn geworden. Er groei-

³¹ Aangehaald door M. Molenaar, 'Geestelike ervaringen. 't Katholicisme in Limburg', *Roeping* 5 (1926-1927) 199-200, citaat 199.

³² M.G. Spiertz, 'De aartsbisschop-coadjutor B.J. Alfrink voor een dilemma. Het moeizaam ontstaan van het Mandement van 1954', *Trajecta* 5 (1996) 243-274, citaat 273. De twee eerdere studies verschenen in *Trajecta* 3 (1994) 347-368 en 4 (1995) 316-341.

³³ Peter J.A. Nissen, 'Confessionele identiteit en regionale eigenheid. De pastorale instrumentalisering van regionale tradities in de vormgeving van de religieuze beleving' in: Carlo van der Borgt, Amanda Hermans en Hugo Jacobs (red.), *Constructie van het eigene. Culturele vormen van regionale identiteit in Nederland* (Amsterdam 1996) 155-172, met name 169.

Het genadebeeld van Onze-Lieve-Vrouw 'Sterre der Zee' op tournee door Limburg. Foto ca. 1955 (coll. Bisschoppelijk Archief Roermond).

de een besef, vooral onder enkele theologisch geschoolde jonge priesters, dat de toekomst van kerk en samenleving in Limburg erom vroegen het moderniseringsproces open en opbouwend tegemoet te treden. In 1958, dus slechts vier jaar na het *Mandement* en drie jaar na de afsluiting van Lemmens' 'vliegende missie', publiceerde de kerkhistoricus en bisdompriester dr Piet van den Baar een beschouwing over 'Christendom en cultuur in Limburg', waarin hij het 'cultuur-isolement' aanklaagde waarin Limburg te lang verkeerd had.³⁴ Eveneens in 1958 en in 1959 verrichtte de priester J.H. Huijts in opdracht van het bisdom Roermond een opinieonderzoek onder de bovenlaag van de Limburgse samen-

³⁴ P.A. van den Baar, 'Christendom en cultuur in Limburg', *Analecta voor het bisdom Roermond* 39 (1958): 87-92, overgenomen uit *De Bronk* van januari 1958.

leving omtrent de kerkelijke en godsdienstige situatie.³⁵ Het onderzoek leidde, kort gezegd, tot een deconstructie van het katholieke Limburg: het ideaalbeeld van de harmonische katholieke samenleving bleek in Limburg niet meer aan de werkelijkheid te beantwoorden. Het katholieke Limburg leek tot het verleden te gaan behoren.

Toen in 1959 Piet Moors als nieuwe bisschop van Roermond aantrad, kregen de inzichten van de eerder aangehaalde jonge critici van het katholieke Limburg ruim baan. In snel tempo werd een pastoraal beleid in gang gezet, dat gericht was op een aanpassing van het kerkelijk leven aan de modernisering van de samenleving.³⁶ Dat beleid kon echter niet langer rekenen op de onvoorwaardelijke steun van de gehele diocesane clerus. Zoals het katholieke Limburg tot het verleden behoorde, zo behoorde ook de eensgezindheid van de geestelijkheid tot het verleden. Er groeide ontevredenheid, er vormden zich groepjes van critici en malcontenten, er trad partijvorming op onder de clerici. Naast bewegingen en tijdschriften als *Confrontatie* (1964), 'Voor Paus en Kerk' en 'Waarheid en Leven' werd in 1968 op initiatief van J. Bemelmans, de oud-deken van Heerlen, een 'Priestergroep Limburg' gevormd, waarbij ongeveer tien procent van de Limburgse clerus aansluiting zocht. In 1970 gaf deze groep een brochure over *De priester en de crisis in de kerk* uit van de jonge kerkhistoricus en priester dr Jo Gijsen.

De verdeeldheid in het Limburgse bisdom groeide, en daarmee de voortgaande deconstructie van de idylle van het katholieke Limburg. Het product van de gegroeide verdeeldheid was de bisschopsbenoeming in 1972 van de reeds genoemde Jo Gijsen. Gedurende zijn episcopaat, dat ruim twee decennia, van 1972 tot zijn terugtreden in januari 1993, duurde, werd weer teruggegrepen naar de strategie van het Limburgs particularisme. Op tal van beleidsterreinen ging het bisdom Roermond opnieuw een andere koers varen dan de overige Nederlandse bisdommen.³⁷ Het koos in 1974 door de opening van een seminarie te Rolduc voor een eigen weg in de priesteropleiding, het scheidde zich in 1978 af van de landelijke missieorganisaties en -acties, zoals de Bisschoppelijke Vastenactie en de Week voor de Nederlandse Missionaris, en het stelde in 1987 een eigen, van het landelijke afwijkend 'Algemeen reglement voor het katholiek onderwijs' samen. Bisschop Gijsen verwees ter verantwoording van deze eigen koers graag naar het beeld van het katholieke Limburg. In zijn vastenbrief van 1988 schreef hij: 'In verband met de (her-)evangelisatiecampagne hebben enkele kranten geschreven: 'De bisschop wil Limburg weer katholiek maken'. Inderdaad, dat wil ik ook'.³⁸ Dit katholieke Limburg werd enkele decennia lang

³⁵ J.H. Huijts, *Geloof en leven in de kerk. Beschouwingen over de godsdienstige situatie onder de katholieken in Limburg, naar aanleiding van een meningen-onderzoek* (Hilversum 1960).

³⁶ Voor een beschrijving van dit beleid, zie P.J.A. Nissen, 'Godsdienst en Kerk in ontwikkeling' in: J. Soeters, H. Spooormans en R. Welten (red.), *Het nieuwe Limburg. Herstructurering en ontwikkeling* (Maastricht 1990) 297-325, met name 301-309.

³⁷ Nissen, 'Godsdienst en Kerk in beweging', 309-319.

³⁸ Nissen, 'Confessionele identiteit', 156-157.

*Mgr Johannes Gijsen, bisschop van Roermond van 1972 tot 1993.
Foto ca. 1975 (coll. Bisschoppelijk Archief Roermond).*

wereldnieuws en het bisdom Roermond werd, zoals Gijsens perschef het uitdrukte, 'brandpunt van een woelige kerk'.³⁹

Het échec van onder meer het onderwijsreglement, dat uiteindelijk nauwelijks door enige school in Limburg werd overgenomen, luidde het vertrek van bisschop Gijsen in. Het beleid van zijn opvolger, de huidige bisschop Frans Wiertz, lijkt de opgelopen schade van de afgelopen decennia te willen herstellen. De betrekkingen met de landelijke katholieke organisaties en interdiocesane verbanden worden langzaam maar zeker hersteld. Er wordt aangesloten bij het onderwijsreglement van de Nederlandse Katholieke Schoolraad. Zelfs een bisschoppelijke aanstelling van niet-gewijde pastoraal werkenden, een kwart eeuw lang taboe in het bisdom Roermond, is inmiddels bespreekbaar geworden.

³⁹ Jan Spanjaard, *Roermond, brandpunt van een woelige kerk* (Venlo en Antwerpen 1994).

Wat de afgelopen decennia wel onmiskenbaar duidelijk hebben gemaakt, is het failliet van de idylle van het katholieke Limburg. De verleiding van de idylle duikt af en toe wel weer op. Toen onlangs uit een landelijk onderzoek gebleken zou zijn dat in Limburg nog ongeveer negentig procent van de ondervraagden zich katholiek noemde,⁴⁰ liet bisschop Wiertz zich op een door het bisdom betaalde pagina in een aantal Limburgse huis-aan-huisbladen verleiden tot voorzichtige beschouwingen over de eigen aard van Limburg ten opzichte van de rest van Nederland.⁴¹ Oud-deken Piet van der Bruggen vroeg zich echter in zijn column in het weekblad *HN* (voorheen: *Hervormd Nederland*) van 2 oktober 1999 af: 'Fijn voor de bisschop, (...) maar laat hij zich niet blij maken met een dode mus?'.⁴² De vraag lijkt mij terecht, niet alleen omdat het resultaat van het onderzoek moeilijk te rijmen is met die van een drietal onderzoeken uit de jaren tachtig,⁴³ maar vooral omdat het weinig zegt over de feitelijke geloofspraktijk in Limburg. Die is inmiddels immers niet veel anders dan in de rest van Nederland, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de cijfers van het zondagse kerkbezoek.⁴⁴ Er valt niet aan te ontkomen: het katholieke Limburg bestaat niet meer, en wat er over is van de idylle is een pijnlijk verdeelde rest.

⁴⁰ *Dagblad De Limburger*, 10 september 1999.

⁴¹ Frans Wiertz, 'Katholiek', *Keerpunt* 4, nr. 17 (onder meer in *Maas- en Roerpost* van 23 september 1999).

⁴² Piet van der Bruggen, 'Choc des opinions', *HN* 2 oktober 1999, 29.

⁴³ Het resultaat van de enquête lijkt moeilijk te rijmen met onderzoeken uit 1985, 1986 en 1989, die het aantal katholieken in Limburg bepaalden op 78%, 72,1% en 72,8%; Nissen, 'Godsdienst en Kerk in beweging', 298-299 en Knippenberg, *Religieuze kaart*, 174.

⁴⁴ In maart 1998 bezocht in het bisdom Roermond nog slechts 11,5% van alle geregistreerde rooms-katholieken van zeven jaar en ouder de weekendmis. Dat cijfer ligt iets boven het landelijke gemiddelde van 10,2%, maar ligt beneden de percentages van het bisdom Groningen (14,0%) en het aartsbisdom Utrecht (11,9%). 'KASKI, Kerncijfers uit de kerkelijke statistiek over het jaar 1998 van het R.-K. Kerkgenootschap in Nederland', *Pius Jaarboek. Almanak Katholiek Nederland 2000* (Houten 1999) 491-507.

De jonge dr. Jean -Sjeng- Tans (1912-1993) als docent Nederlands. Foto ca. 1952 (coll. IISG Amsterdam).

Annemieke Klijn

De doorbraak van Sjeng Tans

'De doorbraak is een historisch verschijnsel van vernieuwing en zuivering. De doorbraak is daardoor inderdaad onweerstaanbaar. Ook met middelen die door het doel moeten worden geheiligd, kan men een historische ontwikkeling niet tegenhouden.'¹

Jean Guillaume Hubert ofwel Sjeng Tans (1912-1993) was ongetwijfeld één van de meest prominente Limburgse politici uit de twintigste eeuw die hun stempel op 'Maakbaar Limburg' drukten; niet alleen wegens zijn concrete inzet bij de oprichting van de Rijksuniversiteit Limburg, later Universiteit Maastricht geheten, maar vooral ook om zijn bijdrage aan het openbreken van het gesloten Limburgse katholieke bolwerk, waar men zich tot in de jaren zestig als vanzelfsprekend schikte in gehoorzaamheid en volgzaamheid ten aanzien van de katholieke autoriteiten. Als katholieke doorbraaksocialist wilde hij aan dit zijns inziens verstikkende culturele klimaat van de jaren vijftig ontkomen: Limburg moest zijn horizon verbreden en zich zelfbewust open stellen voor de ontwikkelingen in de rest van de wereld!

De politieke carrière van Tans had een bijzonder verloop. Afkomstig uit een Maastrichts katholiek middenstandsmilieu sloot hij zich direct bij de in 1946 opgerichte Partij van de Arbeid aan. Hij slaagde erin om vanuit de - Limburgse - periferie tot het centrum van de landelijke politiek door te dringen. In 1965 werd hij zelfs partijvoorzitter. Een groots moment in het leven van deze Limburgse katholiek! Die memorabele gebeurtenis viel dan ook samen, aldus Tans, met een 'breukpunt in de geschiedenis', met het werkelijke begin van de twintigste eeuw. Afzondering, bescherming en isolement waren, volgens Tans, wezensvreemd aan deze nieuwe tijd, waarin alles op drift was en in verandering, op zoek naar nieuwe normen en samenwerkingsvormen.²

Dat Tans buiten Limburg een betrekkelijk onbekende politicus in de toch wel omvangrijke historiografie over het Nederlands socialisme is gebleven, is opmerkelijk te noemen. Hij was immers een belangrijke exponent van de doorbraak, het principiële uitgangspunt van de PvdA. Wellicht heeft dit te maken met het feit dat doorgaans met een licht gevoel van gêne over de doorbraak wordt gesproken. Zo werd de ideologie van de doorbraak, het uit Frankrijk afkomstige personalisme, waarin ethische waarden als persoonlijke verantwoordelijkheid, gemeenschapszin en gerechtigheid voorop staan, in een jubileumboek van de PvdA als een vaag studeerkamerproduct afgedaan.³

¹ J.G.H. Tans], *De katholieke en zijn partij* (Amsterdam 1956) 53.

² J.G.H. Tans, "Installatierede" in: *Verslagen van de PvdA 1964-1966* (Amsterdam z.j.) 61; J.G.H. Tans, 'Congres', *Socialisme en Democratie* 25 (1968) 23.

³ A. Bleich, *Een partij in de tijd. Veertig jaar Partij van de Arbeid 1946-1986* (Amsterdam 1986) 24.

Uit: Socialistisch Commentaar, januari 1957.

Het verhaal van de doorbraak eindigt meestal met de wat trieste conclusie, dat dit ideaal, deze strategie vol goede bedoelingen als een roze droom in de loop van de jaren vijftig op de politieke werkelijkheid stukliep.⁴

Inderdaad was en werd de PvdA niet wat zij oorspronkelijk wilde zijn: een brede socialistische volkspartij, een bundeling van alle progressieve krachten, ongeacht levens- of geloofsovertuiging. De doorbraak bleek niet, zoals Tans hoopte, als een koevoet onder de bestaande partijpolitieke constellatie te fungeren.⁵ De vernieuwing, dat wil zeggen de tweedeling in de Nederlandse politiek tussen vooruitstrevend en behoudend, bleef daarom uit. De doorbraakstrategie van de PvdA wordt meestal geassocieerd met een ruk naar rechts, richting het midden van het politieke spectrum in de hoop potentiële 'uitbraak' katholieken te paaien. Deze associatie is op zich niet onjuist, maar vertroebelt het zicht op twee andere aspecten van de doorbraak, die óók belangrijk waren.⁶

In de eerste plaats betekende de doorbraakstrategie van de PvdA vanuit Limburgs perspectief een 'aanslag' op het sterk gesloten karakter van het traditionele cultuurpatroon, dat toch al onder druk stond van de ingrijpende sociaal-

4 P. de Rooy e.a., *De rode droom. Een eeuw sociaal-democratie in Nederland* (Nijmegen 1995) 51. Zo schrijft De Rooy over het doorbraaksocialisme van de PvdA: 'Noch wat het programma, noch wat betreft politieke strategie kwam er veel uit voort'. Verder: D.F.J. Bosscher, 'Veertig jaar Partij van de Arbeid. Dromen van een doorbraak', *Socialisme en Democratie* 43 (1986) 8-12.

5 J.G.H. Tans, 'Om de grondslagen der partijvorming', *De katholiek in de Partij van de Arbeid* 10 (1956) afl. 5, 7.

6 Zie: A. Klijn, "'Een kruistocht voor het socialisme". Sjeng Tans en de doorbraakverkiezingen van 1956' in *Jaarboek 1996 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 1997) 87-108.

Uit: Socialistisch Commentaar, juli 1956.

economische veranderingen ten gevolge van de industrialisatiegolf na 1950. Dit bracht in deze regio een - vanuit nationaal oogpunt - ongekende, zo niet onbegrijpelijk polarisatie van de politieke verhoudingen met zich mee. In de tweede plaats werkte de doorbraakgedachte als politieke onderstroom nog duidelijk door tot aan het einde van de jaren zestig. De aanhangers van de doorbraak verwierven in de jaren vijftig mogelijk meer invloed dan concrete politieke macht. Doorbraakfiguren als Tans hamerden - het marxisme kruipt, lijkt wel, daar waar het niet gaan kan - voortdurend op de doorbraak als een onstuitbare, onvermijdelijke historische ontwikkeling.⁷ Zoals ook historicus James Kennedy in zijn nog vrij recente boek *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* betoogde, wezen zij kennelijk met zo veel overtuiging op het anachronistische politieke en sociale systeem, waaronder de Nederlanders leefden, dat de politie-

⁷ [Tans], *De katholieke en zijn partij*, 53.

ke elite mede daarom weinig of geen weerstand bood op het moment dat de verzuilde politiek en maatschappij aan het wankelen gingen.⁸ Tans kan in die zin als wegbereider van de omvangrijke culturele veranderingen in de jaren zestig worden gezien. Het hoeft daarom niet te verbazen, dat hij als partijvoorzitter van de PvdA tussen 1965 en 1969 open stond voor de roep om politieke vernieuwing onder een zich luid manifesterende 'nieuwe' en 'jonge' generatie, die zich tegen het establishment afzette.

Het zijn juist deze twee laatste facetten van de doorbraak die in de handel en wandel van Tans goed tot uiting komen. In deze bijdrage ligt het accent daarom op Tans' politieke avonturen in het Limburg van de jaren vijftig en op zijn lotgevallen als voorzitter van de PvdA in de woelige jaren zestig. Welke positie nam hij in en welke keuzes maakte hij steeds vanuit zijn doorbraakidealen? Maar allereerst: hoe kwam een katholiek uit een Maastrichts middenstandsgezin ertoe om lid te worden van de Partij van de Arbeid?

Het waren bij Tans niet allereerst filosofische bespiegelingen over het personalisme geweest die hem tot de PvdA hadden gebracht. Zijn keuze voor het socialisme was vooral een kwestie van temperament en emotie. Tans groeide tijdens de economische crisis op in de Maastrichtse arbeiderswijk, het Boschstraatkwartier met zijn ten hemel schreiende ellende van werkloosheid, alcoholisme en woonkazernes vol slecht gevoede en slecht geklede kinderen, die - op voorwaarde dat zij zondags naar de mis gingen - af en toe iets van de Vincentiusvereniging kregen toegestopt. Hoewel hij het als kind niet zó slecht had als de omwonende al dan niet werkloze arbeiders, werd ook hijzelf met grote armoede geconfronteerd. Het was alleen dankzij financiële steun van familie aan moederszijde dat hij Nederlands kon studeren aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. De teleurstelling was echter groot, toen hem na zijn promotie slechts werkloosheid én het sanatorium wachtte, waar hij besmet met tbc een deel van de bezettingsjaren moest doorbrengen.

Na de bevrijding gloorde de hoop op een betere toekomst. Tans, ondertussen leraar Nederlands aan een katholieke school voor middelbaar onderwijs te Maastricht, behoorde tot een gemêleerde groep vernieuwingsgezinden die hun hoop vestigden op een politieke doorbraak. Hij was ervan overtuigd dat hij toen temidden van een 'wereldschokkende omwenteling' leefde die een nieuw tijdperk zou inluiden. Hij was er ook van overtuigd dat de Nederlandse bevolking als 'geestelijk herboren' en bezield door een vernieuwd nationaal besef en een diep eenheidsverlangen, op 'revolutionaire wijze de maatschappelijke reconstructie' ter hand zou nemen.⁹ De oude verzuilde scheidslijnen van voor de oorlog hadden een adequate oplossing van de economische crisis en het opkomend fascisme immers in de weg gestaan! Hij ging ervan uit dat de politieke ver-

⁸ J.C. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam en Meppel 1985) 30 e.v.

⁹ J. Tans, 'Vreemdelingen in Jerusaleem?', *Je Maintiendrai* (editie Maastricht), 5e jaargang (25 november 1944).

*Een goede bekende van vele
Limburgers: dr. J. Tans
te Maastricht, lid van de
Kath. Werkgemeenschap, lid
van de Tweede Kamer.
Zorg, dat dr. Tans weer een
plaats krijgt in de Kamer!
Stem lijst 2!*

Uit: Pamflet PvdA, Kamerverkiezingen 1956.

nieuwing - de doorbraak - de meeste kans van slagen had in, en via de Partij van de Arbeid.¹⁰

Daarbij zag hij in deze partij de beste verwerkelijking van zijn katholieke beginselen, van zijn katholieke normen. Als personalist meende Tans dat de katholiek midden in de wereld moest staan om daar de Blijde Boodschap te verkondigen. De kerk moest zich niet verstrikken, maar zich juist zien te bevrijden van allerlei zogenaamd katholieke organisaties. In het voetspoor van de Franse filosoof en personalist Jacques Maritain zag hij politieke verscheidenheid tussen katholieken als een vanzelfsprekende zaak; het forceren van de katholieke eenheid was 'gevaarlijk en tegennatuurlijk' en zeker niet in het belang van de kerk.¹¹ Groot was daarom zijn teleurstelling, toen de invloedrijke hoofdaalmoe-

¹⁰ *Het nieuwe begin. Verslag van het stichtingscongres van de Partij van de Arbeid, Amsterdam 9 februari 1946* (Amsterdam 1946) 5-16.

¹¹ Gemeentearchief Maastricht, Handelingen gemeenteraad Maastricht, 9 en 10 januari 1956.

zenier van sociale werken Poels, die 'infame leugenaar en onruststoker', aldus Tans, het socialisme van de PvdA onaanvaardbaar voor katholieken achtte en op herstel van de katholieke vakbonden aandrong; volgens Tans verwarde Poels hiermee godsdienst en politiek - ten detrimente van de kerk.¹²

Tans bleef als Limburgse katholieke socialist een relatieve eenling in de politiek; hij vond steun bij twee naaste collega's die zich ook als katholieken bij de PvdA aansloten. Maar verreweg de meeste katholieken traden toe tot de Katholieke Volkspartij. Dat Tans die positie van relatieve politieke buitenstaander aankon en zelfs opzocht, kwam omdat hij een eigenzinnig en gedreven man was, een idealist met een vechtersmentaliteit en een rotsvaste overtuiging. Hij zag het als zijn roeping om zich voor de emancipatie van Limburg in te zetten: deze provincie moest zich, in Tans' woorden, verheffen 'uit het geestelijk pauperisme waarin de generaliteitsstatus' haar had doen wegzinken.¹³ Daarbij bezat hij een voor sociaal-democraten typerend optimisme. Hij ging er steeds van uit dat de tijd als het ware aan zijn zijde stond: de doorbraak was een onstuitbare historische ontwikkeling.

Het mag zo zijn dat rond het personalisme een wat zweverige sfeer hangt, maar in de Limburgse politiek moest Tans met beide benen stevig op de grond staan. Terwijl de PvdA en de KVP elkaar op nationaal niveau als onmisbare coalitiepartners bij de wederopbouw van Nederland beschouwden, zagen de Limburgse KVP'ers de PvdA met haar doorbraakaspiraties als een 'brutale' concurrent. Voor de PvdA betekende Tans als belijdend katholiek en als lid op de kandidatenlijst voor de Tweede Kamer van de PvdA - zij het op een onverkiesbare plaats - een belangrijke troef. Leek de doorbraak direct na de bevrijding mislukt, in 1952 behaalden de socialisten in Limburg bij de Tweede Kamerverkiezingen een vrij behoorlijke winst (met bijna 13 procent van de stemmen). De KVP bombardeerde Limburg tot frontgebied: de PvdA'ers werden in de meest schrille kleuren afgeschilderd als onchristelijk, on-Limburgs en dus als amoreel. Tans werd het *bête noire* in de kudde van overwegend volgzaam katholieken. Dit waren voor hem, onder wiens 'pantser' een kwetsbare en nerveuze man schuil ging, moeilijke jaren. Trouwens ook voor zijn gezin; Tans was inmiddels getrouwd en vader van vijf zonen. In het najaar van 1953 werd hij op het matje geroepen bij bisschop-coadjutor Monseigneur Hanssen. Die ontmoeting liep uit op een traumatische ervaring voor Tans. In een lange monoloog maande Hanssen hem terug te keren binnen de 'eigen rijke Roomse vormgeving'. Over Tans' positie als leraar aan een katholieke school was de Monseigneur kort: die was in de gegeven omstandigheden onduelbaar. Hij moest zijn PvdA-activiteiten staken of anders dreigden strafmaatregelen, wellicht ontslag. Waarom vertrok hij eigenlijk niet naar Amsterdam? vroeg Hanssen tenslotte. Daar kon hij prachtig apostolaat uitoefenen!¹⁴

¹² Rijksarchief Noord-Brabant, archief J. Willems; Brief van J.G.H. Tans aan J. Willems, 14 februari 1946.

¹³ Interview met J.G.H. Tans in: *Het Vrije Volk*, 26 november 1956.

¹⁴ Gesprek met mevrouw C. Tans-Drughorn, 1 april 1996.

conclusie dat een bisschoppelijk advies niet gelijk stond aan een gebod. Tans bleef zich inzetten voor de PvdA.¹⁶

Het bleef niet bij een gewetensconflict. Het schoolbestuur zette Tans onder druk. Eén van zijn collega's liet hem in verbijstering achter met de mededeling: 'Tans, ik bestrijd alles wat je zegt. Ik kan je verzekeren, als Christus nu op aarde zou zijn dan zou hij ongetwijfeld KVP stemmen'.¹⁷

Tans kreeg een verkapt dreigement met ontslag. Hij besloot daarop zijn baan op te zeggen en een opengevallen plaats in Tweede Kamer te aanvaarden. Als fulltime professioneel politicus had hij nu zijn handen vrij om zich volledig in de politiek te storten. Op een gegeven moment zat hij - meestal als voorzitter - in zo'n beetje alle PvdA-commissies en besturen, als ook in de Maastrichtse gemeenteraad en de Provinciale Staten. De PvdA verspreidde haar politieke boodschap in een door Tans geredigeerd huis-aan-huisblaadje *Socialistisch Commentaar*; de regionale pers negeerde deze partij namelijk zo veel mogelijk.

Of het nu om verkiezingen voor de Tweede Kamer, de gemeenteraad of de Provinciale Staten ging, de strijd was in Limburg tijdens de jaren vijftig steeds buitengewoon fel. Het kwam hier herhaaldelijk tot incidenten, die in de landelijke politiek bij vriend en vijand verbazing en verontwaardiging wekten, omdat de politieke fatsoensnormen werden overschreden.¹⁸ Vooral de verkiezingen van 1956 zijn in dit opzicht legendarisch. De PvdA wist toen met 17,5 procent van de stemmen definitief een politieke factor van betekenis te worden in Limburg. Tans werd de eerste districtsvertegenwoordiger van de PvdA die de Limburgse kiezers naar de Tweede Kamer zonden! Het was echter nog maar zeer de vraag in hoeverre deze winst te danken - of te wijten - was aan een bewuste doorbraak of aan de voortgaande ontkerkelijking. Hoe dit ook zij, voor Tans betekende de doorbraak meer dan een politiek fenomeen. Hij hield er een nogal rekkelijke interpretatie op na: de doorbraak zag hij als een aspect van een moderne samenleving op weg naar meer openheid, democratisering, met meer ruimte voor politieke bewustwording, kritische zin en individuele vrijheid.¹⁹ Zo beschouwd hield deze ontwikkeling inderdaad geen halt aan de voet van het Limburgse heuvel-land.

Niet alleen Tans, maar ook monseigneur Hanssen leefde in en vanuit de overtuiging dat de Limburgse samenleving in beweging was. Begin 1958 sprak de bisschop de 'vurige hoop' uit dat 'Limburg Limburg zou blijven'. Hij riep de 'bemінде gelovigen' op zich in gehoorzaamheid rond hun bisschop te scharen,

¹⁶ Rijksarchief Noord-Brabant, archief J. Willems, inv.nr. 103. Beraadslaging van 17 KWG-leden over de situatie na het verschijnen van het mandement.

¹⁷ *De Limburger*, 2 april 1983.

¹⁸ De socialistische krant *Het Vrije Volk* besteedde aan het begin van de jaren vijftig weinig aandacht aan de felle bestrijding van socialistische door KVP'ers in Limburg om de verhouding tussen de PvdA en de KVP op nationaal niveau niet te belasten. Zie: Klijn, 'Een kruistocht voor het socialisme', 91.

¹⁹ J.G.H. Tans, 'Bij ons in Limburg', *Het Vrije Volk*, 26 november 1956.

Sjeng Tans op verkiezingscampagne in Roermond 1956. Foto 1956 (coll. IISG Amsterdam).

die het bisdom op weg naar een 'nieuwe tijd' zou leiden.²⁰ Inderdaad brak een 'nieuwe tijd' aan, zij het op een andere manier dan deze bisschop wilde. Er woei een 'frisse wind' door het Limburgse politieke, of breder, culturele klimaat.²¹ Vanaf het moment dat de PvdA electoraal in het slop raakte, de rooms-rode coalitie in december 1958 uiteenviel, de PvdA in de oppositiebanken terechtkwam en de doorbraakstrategie als politiek item op de achtergrond verdween, klaarde de lucht tussen de Limburgse KVP'ers en PvdA'ers op. Het Limburgse katholieke bolwerk stortte in hoog tempo in elkaar. Volgens Tans was dit dan ook al sinds jaren slechts een façade geweest: voor vele katholieken betekende het geloof niet veel meer dan een oefening in plichtsbetrachting en volgzzaamheid in plaats van een diepgewortelde innerlijke overtuiging.²²

De begin 1959 nieuw aantredende bisschop van Roermond, Moors, bleek voorstander van een open en vernieuwingsgezind katholicisme dat in de loop van de jaren zestig de wind in de zeilen kreeg. Anders dan zijn voorganger stond hij open voor dialoog. Moors trachtte de Limburgse kerk zonder al te grote schokken aan te passen aan de nieuwe constellatie van een meer pluralistische en democratische samenleving.²³ Dit betekende dat de Limburgse politieke mores steeds meer op

²⁰ J.Y.H.A. Jacobs, 'Jaren van broei en bewustwording: de clerus van het bisdom Roermond in de periode 1954-1965' in: E. Henau, en T. van den Hoogen (ed.), *Van katholiek Limburg naar katholieken in Limburg* (Heerlen 1988) 94.

²¹ *De frisse wind* is een titel van een PvdA-blaadje dat in de jaren vijftig onregelmatig in Limburg werd verspreid.

²² Handelingen gemeenteraad Maastricht, 9 en 10 januari 1956.

²³ E. Lamberts e.a., 'De invloed van het katholicisme op het maatschappelijk leven in de beide Limburgen (1839-1989)' in: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen*. Maaslandse Monografieën 47 (Leeuwarden 1989) 150.

die in de rest van Nederland gingen lijken. Zo besloot de Limburgse KVP, zij het onder druk van de landelijke KVP-top, in 1965 een representant van de PvdA op te nemen in het College van Gedeputeerde Staten, dat tot dan toe uitsluitend uit KVP'ers had bestaan.

Tans had zich ondertussen als Tweede-Kamerlid tot één van de meer prominente onderwijspecialisten ontwikkeld. Het hoeft geen verbazing te wekken dat hij zich tot de onderwijspolitiek voelde aangetrokken: de personalisten hechtten veel waarde aan culturele verheffing en volksopvoeding in de overtuiging dat geestelijke vernieuwing aan welke maatschappelijk vernieuwing dan ook vooraf ging. Als personalist ging Tans er ook van uit dat een persoon pas in verantwoordelijkheid en dienstbaarheid aan de gemeenschap tot ontplooiing kon komen. Hij werd een gezaghebbend woordvoerder op het gebied van het voortgezet onderwijs en het wetenschappelijk onderwijs en drukte mede zijn stempel op de Wet op het Wetenschappelijk Onderwijs (1960) en de mammoetwet (1963). In 1963 kwam hij in het partijbestuur. Met het aantreden van het kabinet - Cals - de PvdA kon na zeven jaar oppositie weer meeregeren met onder andere de KVP - schoof hij op van vice-voorzitter tot partijvoorzitter.

Was Tans in de jaren vijftig toch wel een buitenbeentje in de Limburgse politiek, hij was dit, zij het op andere wijze, óók in het politieke circuit van de Randstad. Dat de PvdA een katholieke voorzitter uit Limburg niet 'normaal' vond, blijkt wel uit het feit dat zij hiermee naar buiten toe koketteerde door de uitgave van een speciale brochure, *Onze man uit Maastricht*, waarin Tans als 'doorbraakheld' naar voren werd geschoven.²⁴ Ook de kop in een PvdA-ledenblaadje 'Sjeng Tans: wat is dat voor een Chinees?' geeft aan, dat een Limburgse katholieke voorzitter - 'een mannetje uit de provincie' - als een curiosum werd beschouwd.²⁵ Er wachtte Tans, die zich overigens vanaf begin jaren zestig ook bewust als 'Sjeng' ging presenteren, een buitengewoon moeilijke taak. In 1965 leed de PvdA al sinds enkele jaren electorale verliezen. Zij bleek vooral op de in demografisch opzicht juist belangrijke jonge generatie weinig vat te hebben. In dit tijdperk van het 'einde van de ideologie' worstelde de PvdA met ideologische verwarving en strategiediscussies.²⁶ Tans werd geconfronteerd met rellen, zoals die van de provo's rond 'Het Huwelijk' van de kroonprinses, nerveus reagerende gezagsdragers, onrust op de universiteiten, protestbewegingen en demonstraties tegen de Vietnam-oorlog. Met hun weergalozes economische groei vormden de jaren zestig een 'breukpunt in de geschiedenis', meende Tans: op alle fronten in de samenleving bespeurde hij een sterke, onstuitbare, manifeste vernieuwingsdrang, een zich losmaken van de negentiende-eeuwse traditionele denkschema's. Grenzen hadden hun betekenis verloren nu mechanisatie en automatisering het arbeidsproces gingen beheersen en de invloed van communicatie-

²⁴ *Onze man uit Maastricht* (Amsterdam 1965).

²⁵ G. Brautigam, 'Sjeng Tans: wat is dat voor 'n Chinees?', *Opinie*, 1e jaargang (25 juni 1965).

²⁶ D. Bell, *The end of ideology. On the exhaustion of political ideas in the fifties* (New York en Londen 1966).

Zie ook: P. van Praag, *Strategie en illusie. Elf jaar intern debat in de PvdA 1966-1977* (Amsterdam 1990).

Sjeng Tans was van 1965 tot 1969 voorzitter van de Partij van de Arbeid (coll. A. Klijn Maastricht).

media hand over hand toenam en ongeken­de vormen aannam.²⁷ Tot zijn verba­zing profiteerde de PvdA echter niet direct van de snelle ontzuiling. Er versche­nen nieuwe sterren aan het politieke firmament als de Boerenpartij, D'66 en de Politieke Partij Radicalen. Toch hoopte Tans dat de doorbraakbeweging van kort na de bevrijding, die hij nu als een 'stille omwenteling' interpreteerde, alsnog tij­dens de politieke crisis van de jaren zestig in een modern jasje kans van slagen zou krijgen.²⁸

In de PvdA was Tans zeker niet de enige die meende dat de partij aan ver­nieuwing en verjonging toe was. Ook Nieuw Links was die mening toegedaan. Tans trad die club van overwegend jonge socialisten, die de PvdA van binnenuit wilden radicaliseren, opvallend open tegemoet. Nieuw Links bepleitte onder meer inkomensnivellering en verwierp het koude-oorlogsdnken in de buiten­landse politiek. Verder kenmerkte zij zich door een hang naar polarisatie met een afkeer van het sluiten van compromissen. Eén van de belangrijkste doel­stellingen van Nieuw Links was wellicht nog aflossing van de wacht. Om dit te bereiken werden allerlei tactische manoeuvres - en niet altijd de meest elegan­te - gebruikt. Het was dit aspect van Nieuw Links dat Tans onderschatte - daar­voor was hij als politicus kennelijk niet schurkachtig genoeg. Terwijl zijn gene­ratiegenoot en fractieleider Joop den Uyl de politieke discussie met Nieuw Links

²⁷ Tans, 'Installatierede', 61; Tans, 'Congres', 23.

²⁸ J.G.H. Tans, 'Socialistisch Bestek', *Socialisme en Democratie* 23 (1966) 846-856.

**KVP speelt in Limburg niet
alleen maar thuiswedstrijden**

TANS: ZE NEMEN HET ME TENMINSTE NIET MEER KWALIJK

LIJST 2 rijdt lawaaiig door Limburg. „Op wielen”, zoals de opschriften veelal in ouderwets socialistisch rood verduidelijken. Ook op rolletjes?

PvdA-voorzitter dr. J. G. H. Tans zegt: „Er is een enorm verschil met vroeger. De mentaliteit is duidelijk veranderd. In 1956 sneden ze in Roermond de elektriciteitskabels nog door toen Drees kwam spreken,

van, en ze namen me het kwalijk. Dat is veranderd. Ze begrijpen het nu vaak ook nog niet, maar het wordt me niet meer kwalijk genomen”. Maar het zoeken naar openheid binnen de katholieke kring, en ook wel daarbuiten, heeft er ook in Limburg toe geleid dat toch het licht mag bli-ven branden. Het licht dat in deze dagen contouren moet geven aan figuren als Den

stel van de belastingverlaging oplevert alleen gereserveerd mochten worden voor het scheppen van aanvullende werkgelegenheid. Dat is door ons inderijd duidelijk gesteld. Waarom wordt dat bedrag niet besteed? Met name voor de woningbouw? Dan snijdt het mes aan twee kanten. Werkloze bouwvakkers kunnen aan de slag, en de mensen worden aan meer huizen geholpen. De gemeentebesturen en de vakverenigingen zullen dat wel met me eens zijn.

Uit: *De Nieuwe Limburger*, 28 januari 1967.

als het ware tot op het bot toe wilde uitvechten, gaf Tans mede vanuit zijn achtergrond als katholieke doorbraaksocialist Nieuw Links vanaf het begin ruim baan. Hij meende in deze beweging een aspect van een 'historische ontwikkeling' in de richting van meer democratie te zien: tegenstribbelen had dus weinig zin.²⁹

Zoals Tans pluriformiteit in de kerk voorstond, zo promoveerde hij nu een pluriforme partij met ruimte voor open discussie: de PvdA moest verzamelpunt zijn voor alle linkse en rechtse, oude en jonge socialisten. Hoewel hij het niet met de opvattingen van Nieuw Links omtrent de buitenlandse politiek eens was, voelde hij zich wel door haar radicale mentaliteit aangesproken.³⁰ Hij kwam daardoor in de knel. Enerzijds vond de rechtervleugel van de Tweede-Kamerfractie Tans veel te zachtvaardig en zij verweet hem slap en ontactisch optreden ten aanzien van die linkse jongeren. Anderzijds vond Nieuw Links Tans niet radicaal genoeg, ook al had zij absoluut waardering voor zijn communicatiebereidheid.³¹ Van alle kanten kreeg hij het verwijt te horen 'onduidelijk' te zijn. En inderdaad leek het Tans in de gegeven omstandigheden het beste - en dat was het waarschijnlijk ook wilde de partij niet uit elkaar vallen - om zich mee te laten voeren op de politieke vernieuwingsgolven. Hij nam bewust niet het voortouw om de

²⁹ Interview met J.G.H. Tans in: *Accent*, 2e jaargang (8 maart 1969).

³⁰ Interview met J.G.H. Tans in: *Vrij Nederland*, 18 november 1967.

³¹ Gesprek met A. van der Louw, 11 november 1997.

PvdA dwingend een bepaalde richting in te duwen. Wel was hij na de beruchte 'nacht van Schmelzer' (14 oktober 1966), die het einde van de rooms-rode samenwerking bezegelde, er meer dan ooit van overtuigd dat vernieuwing van de partijpolitieke constellatie - een tweedeling - noodzakelijk was: 'De centrum-leer in de politiek is een onding. Of liever: een fictie. Er is een progressieve en een conservatieve politiek. Geen centrum-politiek'.³² In de brochure *Tans of nooit* riep hij de PvdA op alles op alles te zetten om de kern van een vooruitstrevende meerderheidspartij te worden. Er kwam zelfs overleg op gang met andere politieke partijen, maar er bleek binnen de PvdA en tussen de diverse partijen te weinig consensus te bestaan over hoe aan die progressieve concentratie gestalte moest worden gegeven.

Nieuw Links zocht de confrontatie en slaagde erin om strategische posities te verwerven. De generatie doorbraaksocialisten werd aan de kant gezet; Tans was nog de laatste 'doorbraakexponent' in het Partijbestuur. De tegenstellingen verscherpten zich. Met de grootst mogelijke moeite wist Tans - tactisch of ontactisch - de partij zonder al te veel kleerscheuren door deze veelbewogen jaren te loodsen, zodat de PvdA verjongd en versterkt de jaren zeventig in kon gaan. Vanuit Nieuw Links kwam kritiek op het feit dat Tans het partijvoorzitterschap met het Tweede-Kamerlidmaatschap combineerde en te vaak in Limburg zat. Hijzelf vond het allemaal genoeg. Het voorzitterschap was op een slijtageslag uitgelopen. Tans verklaarde 'uit eigen lijfsbehoud' niet op zijn zetel te plakken.³³ Zijn werk, het scheppen van voorwaarden voor vernieuwing, zat erop. Daarbij trok zijn hart inderdaad naar Limburg, dat op dit moment redelijke kansen maakte in de wedren om een Achtste Medische Faculteit. In juni 1969 had hij de Tweede-Kamerfractie van de PvdA op politieke gronden weten te overtuigen om als eerste politieke partij en bloc achter de kandidatuur van Maastricht te gaan staan. Het was dankzij zijn landelijke contacten, dat hij nu een rol kon gaan spelen in de constructie van het 'nieuwe Limburg', dat zich opmaakte voor het naar eenheid strevende Europa.³⁴

³² Tans, 'Socialistisch Bestek', 849.

³³ Interview met J.G.H. Tans in: *Vrij Nederland*, 22 februari 1969.

³⁴ De auteur werkt momenteel aan een biografie over Sjeng Tans die begin 2001 zal worden gepubliceerd.

© Uitg. Van der Meulen

Carla Wijers

'In één hand de rozenkrans, in de andere hand een glas bier' *De Limburgse identiteit onder de loep*

Inleiding

Onder het kopje 'Die moeilijke identiteit' schreef de Roermondenaar Jan Laugs in het boek *Bekijk het zuiden eens anders*:

'...Men zou dus kunnen zeggen, dat er meer dan een miljoen Limburgers zijn en als het samen wonen binnen de grenzen van een provincie daartoe de enige norm is, dan klopt het ook aardig. Wie echter uitgaat van de veronderstelling, dat een miljoen Limburgers in de beleving van een unieke eigenheid, die op tal van pijlers steunt, - vaak pijlers van vergelijkbare aard en kwaliteit -, samen van Eijsden tot Mook één onwrikbaar en gelijk Limburgs volk zijn, vergist zich niet zo zuinig. Hij vergist zich echter niet minder, dan wie beweert dat er geen Limburgs volk bestaat en dat zelfs de Limburger niet bestaat. De Limburger bestaat wís en waarachtig. Maar men moet wel ver van het moederland gaan om hem te vinden. ...Het is vreemd maar waar, maar de meeste personen van beiderlei kunne, geboren of getogen en in elk geval woonachtig in een gemeente, gelegen in de provincie Limburg, voelen zich eerst echt en oprecht Limburger zodra zij de provincie voor kortere of langere tijd verlaten hebben...'¹

Het prikkelende van bovenstaand citaat zit in de constatering dat een Limburgs volk dat één is in de beleving van een unieke eigenheid niet bestaat, maar dat de Limburger wel bestaat mits hij geconfronteerd wordt met een vreemde omgeving. Deze door Laugs geformuleerde schijnbare tegenstelling vormt de kern van mijn betoog.

In deze bijdrage wil ik u meenemen in het labyrint van de Limburgse identiteit, in de gevarezone van discussies over het al dan niet bestaan van een Limburgse eigenheid. Deze discussies worden vaak zeer emotioneel gevoerd en zij die het bestaan van een Limburgse identiteit ontkennen, lopen het gevaar als landverrader te worden gebrandmerkt.

Om meer grip te krijgen op termen als de 'Limburger' en de 'Limburgse identiteit' zullen eerst deze begrippen nader onder de loep worden genomen. Vervolgens zal dieper worden ingegaan op de vormgeving, de invulling van de Limburgse identiteit. Tot slot zal aan de hand van een concreet voorbeeld, de ontwikkeling van het carnaval van een in Limburg gevierd feest naar een Limburgs feest, de dynamische betekenis van het identiteitsbegrip worden geïllustreerd.

¹ Jan Laugs, 'Limburg, waar Nederland ophoudt en het buitenland begint' in: Jan Laugs et al., *Bekijk het zuiden eens anders* (Leeuwarden z.j. (1979)) 210-211. Schrijver-journalist G.J.M. Laugs (Roermond 1928) was hoofdredacteur van het maandblad *Limburg Vandaag* dat verscheen van 1969 - 1979.

© EJA Cards Spaubeek.

De begrippen 'Limburger' en 'Limburgse identiteit'

De laatste decennia wordt vanuit verschillende invalshoeken een toenemende belangstelling gesignaleerd voor de eigen cultuur, meer in het bijzonder voor de lokale en regionale cultuur. Deze belangstelling voor de eigen regionale cultuur uit zich in de heropleving van een breed scala van als tradities en verschijningsvormen van de 'eigen' cultuur geduide fenomenen. Het behoud van het 'culturele erfgoed' van de eigen woon- en leefomgeving wordt actief ter hand genomen, variërend van de restauratie van in verval geraakte dorpsputten, wegkruisen en boerderijen, het hergebruik van klederdrachten, dialecten en verloren gegane gebruiken tot een snelle groei van het aantal cultuurhistorische musea en de lokale en regionale heemkundeverenigingen vanaf de jaren zeventig.

In dit artikel wordt de groeiende belangstelling voor de eigen cultuur in direct verband gebracht met de toenemende behoefte aan de profilering van een identiteit op regionaal niveau. Vanuit verschillende wetenschappelijke disciplines wordt deze behoefte geduid als een reactie op een ontwikkeling naar een steeds hechtere eenwording van Nederland op tal van terreinen. Zo vervaagen religieuze scheidingslijnen als gevolg van de ontzuiling en deconfessionalisering van de samenleving. Door de schaalvergroting en groeiende mobiliteit raken centrum en periferie steeds meer op elkaar betrokken. Op cultureel terrein krijgt deze gesignaleerde eenwording gestalte in ófwel het verdwijnen van elementen van regionale culturen ófwel hun opname in de nationale cultuur. Als voorbeeld van de laatste variant kan verwezen worden naar de ontwikkeling van het carnaval.² Tegelijkertijd is er sprake van een hausse in uitingen van regionale cultuurverschijnselen en van een dialectgolf. Groepen die niet wensen op te gaan in de grote massa, herontdekken een eigen, regionale cultuur en ontwikkelen zodoende een groepsidentiteit.

De parallelle ontwikkelingen van enerzijds een steeds verder doorgevoerde nationalisering van de cultuur en anderzijds een groeiende interesse voor regionale cultuurverschijnselen resulteren in de profilering van een regionale identiteit in een nationale context. De functie en betekenis van begrippen als de 'Limburger' en de 'Limburgse identiteit' worden in onderstaand betoog in deze context geanalyseerd.

De begrippen 'Limburger' en 'Limburgse identiteit' worden vaak gehanteerd met een vanzelfsprekendheid van: wij weten waar wij het over hebben. Wanneer men echter probeert om deze begrippen handen en voeten te geven, maakt de vanzelfsprekendheid vaak plaats voor verwarring. Wanneer is iemand een Limburger? Zijn Limburgers alle mensen die in Limburg wonen, inclusief de Rotterdammer die een jaar geleden in deze provincie is komen wonen? Is een Limburger iemand die in Limburg is geboren, ongeacht het feit dat hij of zij wellicht een groter deel van zijn of haar leven in Utrecht woont? Zijn Limburgers inwoners van deze provincie die het plaatselijke dialect spreken, inclusief diegenen die een dialectcursus hebben gevolgd na verhuizing naar deze regio? Of kan een omschrijving van Limburgers volstaan met de constatering van individuen dat men zich Limburger voelt?

En om het nog gecompliceerder te maken: kan er wel gesproken worden van Limburgers, opgevat als een bepaalde groep die in staat is zichzelf op culturele en taalkundige gronden van anderen te onderscheiden? De territoriale versplintering, de opeenvolgende grenscorrecties en de verschuivingen in de soevereiniteitsrechten zijn kenmerkend voor de geschiedenis van de gebieden die thans de Nederlandse provincie Limburg vormen. Welke gevolgen heeft de politiek-bestuurlijke opdeling van Limburg tot in het midden van de negentiende eeuw gehad voor de ontwikkeling van een provinciaal gemeenschapsgevoel?

² H. Knippenberg en B. de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen 1988).

De Limburgse bevolking kan noch staatkundig noch cultureel bogen op een lange gemeenschappelijke traditie. Daarbij is Limburg gecentreerd rondom een lengteas, die het onmogelijk maakt het noorden en het zuiden zomaar onder één gemeenschappelijke culturele noemer te scharen. Regionale banden worden vaak sterker gevoeld dan provinciale. Tot op de dag van vandaag bestaat de provincie Limburg in de perceptie van menig Limburger uit drie regio's: zuid, midden en noord. Een andere complicerende factor is de van oudsher bestaande migratie in Limburg waardoor er een continue wisselwerking tussen allochtone en autochtone cultuurpatronen heeft plaatsgevonden.³

In een poging om het Limburger-zijn concreet vorm te geven, wordt nogal eens ingezoomd op het bestaan van een eigen levensbeschouwing, een eigen mentaliteit. Over Limburgers en hun zogenaemde volkskarakter is sinds de staatkundige eenwording van de provincie veel geschreven, zowel in wetenschappelijke als in populaire boeken. Recentelijk verscheen nog een boekje van de hand van Jo Bertram, getiteld *Dat zijn nou typisch Limburgers*.⁴ In de meeste literatuur wordt met name het verschil tussen Noord- en Zuidlimburgers breed uitgemeten. De Noordlimburger, afkomstig van arme grond, wordt getypeerd als spaarzaam, vasthoudend, bedachtzaam, een doorzetter en een goed organisator. De Zuidlimburger daarentegen, afkomstig van de rijke lössgrond, is grilliger, impulsiever en mondainer, meer toneelspeler dan ondernemer, een levenskunstenaar.⁵ Tot op de dag van vandaag is in de perceptie van menig Limburger de culturele afstand tussen Venlo en Maastricht nagenoeg onoverbrugbaar.

De Limburgse identiteit is zo mogelijk nog moeilijker te definiëren. Hoe groot de spraakverwarring kan zijn, kwam op illustratieve wijze naar voren in de Limburgse pers in maart 1999. Daar ontspon zich een discussie rondom het bestaan van een eigen Limburgse volkscultuur, waarin de eigen provinciale identiteit tot uiting zou komen. Aanzet tot deze discussie vormde een interview in het *Dagblad De Limburger* met Kitty Jansen, de conservator van het Limburgs Museum voor Historie en Volkskunde in Venlo. In een poging tot ontmythologisering van een gedeelde Limburgse identiteit benadrukte zij in het bewuste artikel dat al die cultuurverschijnselen die als typisch Limburgs naar voren worden geschoven, niet exclusief tot het Limburgse cultuurgoed kunnen worden gerekend. Volksculturele thema's als voeding, kleding en feesten hebben in hun verschijningsvorm veel gelijkenis met aangrenzende regio's in Duitsland en België: 'Neem de Limburgse kleding. Je ziet dat hier door de jaren heen kleding gedra-

3 J. Soeters en A.J.A. Felling, 'Het eigene van Limburg' in: J. Soeters, H. Spoormans en R. Welten (ed.), *Het nieuwe Limburg. Herstructurering en ontwikkeling* (Landgraaf en Dordrecht 1990) 277-296.

4 J. Bertram, *Dat zijn nou typisch Limburgers* (Leiden 1999).

5 Zie o.a.: J.M. Gijsen, *Joannes Augustinus Paredis (1795-1886), bisschop van Roermond, en het Limburg van zijn tijd*. Maaslandse Monografieën 8 (Assen 1968); A. Chorus, *De Nederlander innerlijk en uiterlijk, een karakteristiek* (Leiden 1964). De sociologen J. Soeters en A.J.A. Felling publiceerden een artikel in het boek *Het nieuwe Limburg* uit 1985, waarin aan de hand van onderzoeksresultaten uit een grootschalig landelijk onderzoek de verschillende typering van de Noord- en de Zuidlimburgers op enkele deelterreinen empirisch wordt onderbouwd. Soeters en Felling, 'Het eigene van Limburg', 277-296.

gen wordt, die je nooit ten noorden van de Peel zult tegenkomen maar die wel verwantschap heeft met klederdrachten in de Eifel, Luxemburg en België. ...Zijn we exclusief in ons eten? Welnee, onze menu's vind je in de hele Euregio. Ons carnaval lijkt veel op dat van de Nederrijn, onze schutterijen zie je ook in België en Duitsland. Wie de zaken zo bekijkt - en zo móet je het wetenschappelijk natuurlijk bekijken - ziet de Blut- und Boden-theorie in diggelen vallen. Dan blijkt dat er niets exclusief voor Limburg is, dat Limburgers niets kunnen claimen dat alleen 'van ons is'. Een gemeenschappelijke identiteit in Limburg bestaat volgens de conservator dan ook niet.⁶ Onder de kop 'Limburg laat zich geen identiteitscrisis aanpraten. Het failliet van de Limburgse cultuur?' verscheen een reactie op deze uitspraken in het huis-aan-huisblad *De Trompetter*. Centrale stelling in deze reactie was dat cultuur niet zozeer te maken heeft met originaliteit, geïnstitutionaliseerde talen of feitelijke zaken, maar met een gevoel: 'Kijk dus niet naar wat er werkelijk voor typisch Limburgse dingen bestaan maar naar wat mensen denken dat typisch Limburgs is. Voelt de Limburger, hoe eng dit ook mag klinken, zich meer Limburgs tijdens het Oud-Limburgs Schuttersfeest, de vastelaovend, het eten van asperges of het luisteren naar Lei Meisen op de radio, dan zijn dat blijkbaar typisch Limburgse zaken. Zij vormen de Limburgse cultuur'. Aan deze stelling wordt toegevoegd dat iets niet uitsluitend in Limburg hoeft te bestaan om typerend voor Limburg te zijn.⁷

Interessant aan bovenbeschreven discussie in de media is, dat verschillende betekenissen van identiteit worden gehanteerd: een descriptieve en een expressieve/impressieve.⁸ Beide debatterende partijen staan dicht bij elkaar dan ze wellicht zelf gedacht hebben. De conservator van het Limburgs Museum benadert identiteit als een begrip dat niet objectief kan worden gefundeerd. Met andere woorden, het heeft geen cognitief-descriptieve inhoud die ook in processen van verandering onveranderd blijft.⁹ De culturele verschijningsvormen in een samenleving zoals feesten, rituelen, taal en ook waarden en normen zijn niet statisch en onveranderbaar. Bij deze stelling sluit ik me aan. Het is de betekenis die een groep mensen aan deze verschijningsvormen geeft, die bepaalt of zij onderdeel uitmaken van een groepsidentiteit. Met andere woorden, regionale identiteit is geen etiket dat een onderzoeker op basis van waargenomen gemeenschappelijke cultuurelementen aan een groep 'van buitenaf' kan toeschrijven. Het is de groep zelf die de cultuurelementen als kenmerkend en afbakenend voor het saamhorigheidsgevoel moet herkennen en beleven. In de profilering van een bepaalde groep ten opzichte van 'anderen' wordt dan op

⁶ 'Wat is dat dan, de Limburgse volkscultuur?', *Dagblad de Limburger*. Scala-bijlage 16-3-1999.

⁷ 'Limburg laat zich geen identiteitscrisis aanpraten. Het failliet van de Limburgse cultuur?', *De Trompetter* 24-3-1999.

⁸ S. Ossowski, *Die Besonderheiten der Sozialwissenschaften* (Frankfurt 1973) 206 e.v.; L. Laeyendecker, *Identiteit in discussie*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de algemene sociologie aan de Rijksuniversiteit te Leiden (Leiden 1974).

⁹ De socioloog L. Laeyendecker wees in zijn inaugurele rede uit 1974 al op de vele haken en ogen die aan een dergelijk gebruik van het begrip identiteit kleven.

culturele wijze vorm gegeven aan een bepaald zelfbewustzijn. En daarmee kom ik bij de impliciete betekenis die de schrijver van het artikel in *De Trompetter* hanteert. Identiteit heeft een expressieve en impressieve betekenis. Dat wil zeggen dat hij gevoelens, verlangens, behoeften kan uitdrukken én de intentie kan hebben bepaalde reacties op te roepen, tot bepaalde vormen van handelen aan te sporen. Uitgaande van een expressieve en een impressieve betekenis van de term identiteit staan dus gevoelsuitdrukkingen en de functie van het gebruik van de term identiteit centraal. Richtinggevende onderzoeksvragen zijn dan onder meer: aan welke verlangens en behoeften beantwoordt het gebruik van de term; is het een individuele behoefte aan houvast of is het ook een functionele behoefte van sociale systemen; met welke bedoelingen wordt de term gebruikt: wil men anderen overtuigen, voor eigen doeleinden inschakelen, tot eenheid oproepen of in eenheid bewaren; wat is het werkelijke effect van deze intenties, welke factoren zijn daarop van invloed; hoe komen binnen groepen identiteitsbepalingen tot stand of langs welke weg probeert men ze tot stand te brengen; welke regels worden daarbij gehanteerd: worden die eenzijdig opgelegd, in open discussie aan de orde gesteld of resulteren zij uit de alledaagse interactie?¹⁰

Een gevolgtrekking van bovenstaande overwegingen is dat de Limburgse identiteit niet kan worden gedefinieerd aan de hand van van buitenaf waargenomen gemeenschappelijke cultuurelementen als taal, feesten en rituelen of van zeer algemeen geformuleerde collectieve opvattingen. Het eigene en onderscheidende van een groep, de identiteit, staat of valt als attenderend begrip met de notie van zelf-definitie en zelfbewustzijn. Uitgaande van het belang van zelf-definitie en zelfbewustzijn zijn zelfbeelden die door groepen Limburgers gedeeld worden meer ter zake doende dan het wegen van het identiteitsgehalte van culturele verschijningsvormen of abstract geformuleerde waarden. Waar het om gaat is inzicht te krijgen in de verbeelding van eigenschappen en attributen van een groep, die vervolgens worden benoemd als zijnde onderdeel van een groeps-identiteit en als zodanig door een meerderheid van die groep herkend worden als een zinvolle voorstelling van de wij-groep.¹¹ In deze context wordt gesproken van de constructie van een regionale identiteit door de groep zelf. Willen we meer grip krijgen op dat diffuse begrip Limburgse identiteit dan lijkt een onderzoek naar zelfbeelden een vruchtbare exercitie.

De vormgeving van de eigen identiteit

Bij de constructie van een regionale identiteit gaat het om een voortdurend proces waarbij telkens een bepaalde groep cultuurdragers zich ten opzichte van 'anderen' profileert. Bij dit markeren en afbakenen van grenzen worden door-

¹⁰ Ibidem, 28.

¹¹ W. Frijhoff, 'Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning' in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* CVII.4 (1992) 614-634.

© Uitg. Van der Meulen Sneek BV.

gaans wij-zij-perspectieven gehanteerd. Met andere woorden, de verbeelding van de eigenheid van de wij-groep wordt beïnvloed door de gedefinieerde 'anderen', de zij-groep. Met betrekking tot de Limburgse identiteit zijn de 'anderen' meestal de westerlingen, de Hollanders in de volksmond. In het vertoog over het (zelf)beeld van de Limburgers tegenover de Hollanders spelen twee tegenstellingen een belangrijke rol: de tegenstelling noord-zuid en de tegenstelling centrum-periferie.

Noord versus Zuid

Een eerste voorbeeld waarin de tegenstelling noord-zuid centraal staat betreft een passage uit het boek *Nederlandsche Volkskunde* (1915) van de volkskundige en Limburger Jos Schrijnen.¹² Hij geeft een beschrijving van de zuiderlingen die tot op de dag van vandaag herkenbaar is. Schrijnen zet primair Noord tegenover Zuid, waarbij Zuid bij hem staat voor de zuidelijke gedeelten van Nederland: Brabant en Limburg (inclusief België). Het wij-zij-perspectief krijgt bij Schrijnen vorm in de Noord-Nederlanders tegenover de Zuid-Nederlanders of, zoals hij het zelf formuleerde: 'De hoofdscheidslijn in karakter en volksaard ligt tusschen Noord en Zuid'. De Noord-Nederlanders typeert hij onder meer als: 'bedachtzaam, zelden gehaast, meer man van ernst dan van fantasie; tot doortastende maatregelen is hij niet dan in den uitersten nood bereid. Het kost hem moeite

¹² Prof. dr J.K.F.H. Schrijnen (1869-1938), eerste rector magnificus van de KU Nijmegen.

Prof. dr J.C.F.H. Schrijnen. Schilderij door P. Windhausen, 1938.
Foto M. Koch (coll. KDC Nijmegen).

zich over partikularisme en provincialisme heen te zetten. Ondernemingsgeest is hem niet vreemd - de geschiedenis getuigt het - maar hij gaat niet graag over ijs van één nacht: van grootsche plannen is hij huiverig, en volgen is hem liever dan voorgaan. In alles toont hij nuchterheid, zuinigheid en overleg; en dit bezadigd overleg, deze koele berekening, al voert zij somwijlen tot trekschuitsympathieën, geeft hem doorgaans taaie vasthoudendheid en vooral zelfvertrouwen en zelfstandigheid...'. Hij schetst het volgende beeld van de zuiderlingen: 'In het Zuiden vindt men meer geestdrift en bezieling, meer durf en ondernemingsgeest, maar ook meer vermetelheid, wispelturigheid en ras getogen zelfvergenoegdheid. Het leven is er meer expansief, de gastvrijheid ruimer, het verkeer gemoedelijker, de toon inniger, de vreugde luidruchtiger, niet zelden leidend tot uitgelatenheid en buitensporig genot'. Schrijnen ziet een soort van glijdende schaal bij dit zuidelijke karakter dat zijn culminatiepunt vindt bij de Limburgers. 'De Limburgers,' zo schreef hij, 'zoowel Zuid als Noord, West als Oost, zijn de Italianen van ons land. Juist als hun oude stamgenooten bij Keulen aan den Rijn, zijn zij lichthartiger en vroolijker, veel beweeglijker, veel veranderlijker, maar ook veel rijker van geest dan de Hollanders niet alleen, maar dan de

© Fruithal Fleuren Swalmen.

Noord-Brabanders, Vlamingen en Antwerpenaren bovendien...'¹³

In een tweede voorbeeld komen Limburgse carnavalsvierders aan het woord, die ik tien jaar geleden interviewde. Het Limburgerbeeld dat zij schetsten, sluit naadloos aan bij Schrijnens verbeelding van de zuiderlingen in het eerste kwart van de twintigste eeuw. Om het anders-zijn van Limburgers te omschrijven, wordt door hen een wij-zij-dichotomie gecreëerd tussen noord en zuid, tussen Limburgers en Hollanders. Een paar geïnterviewden typeerden Brabanders als 'overgangstypen' tussen noord en zuid. Over Limburgers wordt gesproken in termen van gezellige, huiselijke typen die wel in zijn voor een feest; zij zijn Bourgondisch, gemoedelijk, ongedwongen en zachtmoedig. Een jonge vrouw stelde: 'Volgens mij zijn Limburgers veel losser, veel gekker dan allemaal die stijve mensen. Zo zie ik ze hoor. Daar zullen ook wel lollige mensen zijn, maar volgens mij zijn Limburgers gewoon hele andere mensen dan de mensen boven Limburg'. Eén geïnterviewde omschreef het door haar geconstateerde verschil in leefwijze tussen Limburgers en Hollanders als volgt: 'Ja, om nou een voorbeeld te noemen: mijn broer heeft een hele tijd bij Amsterdam gewerkt, en als daar iemand jarig was, nou dan was het misschien één gebakje of zo, maar dan was het ook op. Hier komen ze bij de eerste de beste gelegenheid met vlaaien aandragen, dat is heel gewoon. Ik bedoel, op zondag gaan hier veel mensen kaarten, drinken een pilsje en 's middags lekker op de bank liggen televisie kijken, echt

¹³ J. Schrijnen, *Nederlandsche Volkskunde* (2 dln., 2e druk; Zutphen 1930-1933 (1e druk 1915-1917)) deel I, 69-74.

rustig aan. En als je dan hoort van daarboven, tenminste wat ik dan van mijn broer hoor, van die echte calvinisten, die mochten niks'.¹⁴

Centrum versus periferie

De tegenstelling centrum-periferie krijgt vorm in karakteristieken als cultuur versus natuur, vooruitgang versus traditie, individualisme versus saamhorigheid. Een goede illustratie hiervan is terug te vinden in de provinciale VVV-brochure uit 1996 waarin de provincie Limburg wordt gepresenteerd als 'dé recreatieprovincie van Nederland': 'Maar als natuurgebied bij uitstek realiseert Limburg zich goed dat natuur en landschap een uniek erfgoed vertegenwoordigen dat men gerust de bakermat van de Limburgse identiteit mag noemen. In Limburg staan mens en natuur nog dicht bij elkaar. Waar rust en ruimte elders louter herinneringen zijn, behoren zij in Limburg tot de levende werkelijkheid van alles wat een verblijf hier zo aantrekkelijk maakt'.¹⁵ De glorie van de veldkapelletjes en de vakwerkhuisjes getuigen van het feit, dat Limburg Limburg is gebleven, zo vermeldt de brochure. De streek straalt gemoedelijkheid uit, kleinschaligheid is er troef. 'Dat verleent Limburg het terechte imago van een gebied waar het leven nog zijn eigen tempo heeft'.¹⁶

Wat de Limburgse bevolking betreft wordt in de brochure regelmatig melding gemaakt van het bestaan van een lange gastvrijheidstraditie, van een groot gevoel van trots op de eigen provincie en van levensgenieters, ook op culinair gebied. De trots gaat hand in hand met de gastvrijheid, in navolging van 'het Limburgse volksgezegde dat je er nooit armer van wordt wanneer je het goede met anderen deelt'.¹⁷

Kortom, vanuit de toeristische bedrijfstak in Limburg legt men de nadruk op eigenschappen als: rust en ruimte in de natuur, gemoedelijkheid en kleinschaligheid, gastvrijheid, vaderlandsliefde en (culinaire) levensgenieters.

De hier geformuleerde verbeelding van eigenschappen van Limburg en de Limburgers blijken bij nadere beschouwing te kunnen worden teruggevoerd op verschillende patronen, die de imagologie hierin heeft ontdekt. Met betrekking tot de tegenstelling noord-zuid, ongeacht of het over Noord-Nederland tegenover Zuid-Nederland, Noord-Frankrijk tegenover Zuid-Frankrijk, Noord-Italië tegenover Zuid-Italië of Noord-Europa tegenover Zuid-Europa gaat, wordt het noorden stereotiep beschreven als saai, rationeel en betrouwbaar; het zuiden staat voor romantisch, gevoelvol en onbetrouwbaar. Op dezelfde wijze worden standaardpatronen beschreven in de tegenstelling tussen centrum en periferie. Het stereotiepe beeld van het centrum wordt beschreven in termen als modern,

¹⁴ Diepte-interviews afgenomen in 1991 in het kader van mijn promotie-onderzoek naar het carnaval in Nederlands Limburg, Meertens Instituut Amsterdam. Zie ook: C. Wijers, *Prinsen en Clowns in het Limburgse Narrenrijk. Het carnaval in Simpelveld en Roermond 1945-1992*. Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut 22 (Amsterdam 1995) 342-348.

¹⁵ Limburg. *Gids voor vakantie & vrije tijd*. Uitgave van de provinciale VVV (Valkenburg 1996) 6.

¹⁶ *Ibidem*, 5.

¹⁷ *Ibidem*, 5.

De Limburgse troubadour Jo Erens (coll. Dagblad De Limburger Maastricht).

geciviliseerd, cultureel vernieuwend en vooruitgang. De periferie daarentegen staat voor achtergebleven, cultureel geworteld in tradities, hechte kleine gemeenschappen waarin gemoedelijkheid, saamhorigheid en gastvrijheid voortleven. De verbeelde, nog bestaande directe relatie tussen mens en natuur wordt breed uitgemeten evenals het rustigere tempo waarin het dagelijks leven van de mensen zich afspeelt. De tijd lijkt stil te staan in de perifere gebieden waardoor men daar nog kan genieten van alle goeds uit voorbije tijden. Joep Leerssen spreekt in dit verband van de creatie van iets exotisch: in de periferie kan men vakantie nemen van het heden en van de vooruitgang.¹⁸ Leerssen gaat nog een stap verder in zijn constatering dat dit beeld van de regionale cultuur niet slechts van

¹⁸ J. Leerssen, 'De canonisering van het typische; tradities, culturen en de cultivering van tradities', C. v.d. Borgt, A. Hermans en H. Jacobs (ed.), *Constructie van het eigene. Culturele vormen van regionale identiteit in Nederland*. Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut 25 (Amsterdam 1996) 46.

buitenaf door de zij-groep, maar vooral ook van binnenuit, door de wij-groep wordt geconstrueerd. Toegespitst op Limburg betekent dit, dat het Limburg-beeld en de eigen identiteit door Limburgers zelf als anders, als afwijkend wordt gewaardeerd. Leerssen spreekt van 'geïnternaliseerd exotisme': de eigen identiteit is niet het vanzelfsprekende uitgangspunt vanwaar men de wereld overziet, maar wordt als iets vreemds gewaardeerd.¹⁹ Met andere woorden: de cultuur van het westen, van de Randstad, van Holland wordt als de norm beschouwd waar men de laatste decennia met regionale trots de afwijking tegenover stelt. In het voor veel Limburgers bekende lied van de in 1955 gestorven Limburgse troubadour Jo Erens komt dit geïnternaliseerde exotisme tot uitdrukking: 'Al is hie gein zee, gein duun enn gein sjtrandj, Toch haut ich van dich, mie Limburg mie Landj'.²⁰

Zelfbeelden

Na al deze ontmythologiserende taal over de onmogelijkheid om de Limburgse identiteit objectief te funderen en de constatering dat er stereotiepe noord-zuid en centrum-periferie-verbeeldingen zijn, blijft er toch iets knagen. En dat is het warme gevoel dat een Limburger kan krijgen bij het horen van het brons schoon eikenhout of bij de eerste tonen van 'Van Eysden tot de Mookerhei', een gevoel dat 'Bij ons in de Jordaan' of 'Er staat een paard in de gang' niet oproept. Met de constatering dat identiteit een culturele constructie is, is het verhaal niet af maar begint het pas. Deze culturele constructies blijken als mentale realiteiten namelijk van invloed te zijn op het gedrag van mensen. Waar het om gaat is om inzicht te krijgen in de wijze waarop groepen mensen vorm geven aan hun behoefte aan identiteit, hoe zij eigenschappen van Limburgers verbeelden, die vervolgens door grote groepen worden herkend als een zinvolle verbeelding van de wij-groep.

Om meer inzicht te krijgen in zelfbeelden die door groepen Limburgers gedeeld worden, zijn er in 1996 van een zeer specifieke groep Limburgers gegevens verzameld aan de hand van een vragenlijst.²¹ De groep kan worden omschreven als de 'grand cru' van volkscultureel Limburg, als cultuurdragers. Driekwart (73%) van de respondenten is actief op terreinen als Veldeke, carnavalsorganisatie, schutterij en heemkundevereniging. Alle respondenten spreken een Limburgs dialect. Het ging mij niet zo zeer om de mate van representativiteit van het door deze groep gevormde zelfbeeld. In een eerste, empirisch

¹⁹ Leerssen, 'De canonisering van het typische', 56.

²⁰ 'Al is hier geen zee, geen duin en geen strand, Toch hou ik van jou, mijn Limburg mijn Land'.

²¹ Het gaat om de Meertens-vragenlijst 'Regionale cultuur en identiteit' (1996), die gestuurd is naar de Limburgse medewerkers van het op het Meertens Instituut aanwezige correspondentennetwerk. Het betrof in Limburg wonende en/of in deze provincie geboren correspondenten. 34 mensen reageerden op deze vragenlijst, waarvan 82 procent in Limburg woont en 18 procent buiten Limburg. De vragen die aan hen gesteld werden waren gericht op hun beleving van het Limburger-zijn ofwel hun Limburgergevoel en op het bestaan van Limburgse waarden en normen, een Limburgse mentaliteit. Meertens Instituut Amsterdam, Dossier vragenlijsten.

onderbouwd zelfbeeld verwachtte ik van deze groep de scherpste contouren te krijgen. Vervolgonderzoek bij andere sociale groepen in Limburg zal dit beeld moeten nuanceren.

De vragenlijstgegevens schetsen een relatief eenduidig beeld van Limburgers en hun Limburgergevoel. Een Limburger is toch vooral een in Limburg geboren en getogen mens, die zijn jeugd in deze provincie heeft doorgebracht en is opgevoed in bepaalde waarden en normen. Het Limburgergevoel wordt primair gevoed door het veilige gevoel van bekendheid, vertrouwdheid en eigenheid. In Limburg spelen de belevenissen, herinneringen en ervaringen uit de jeugd jaren zich af. Hier voelt men zich thuis.

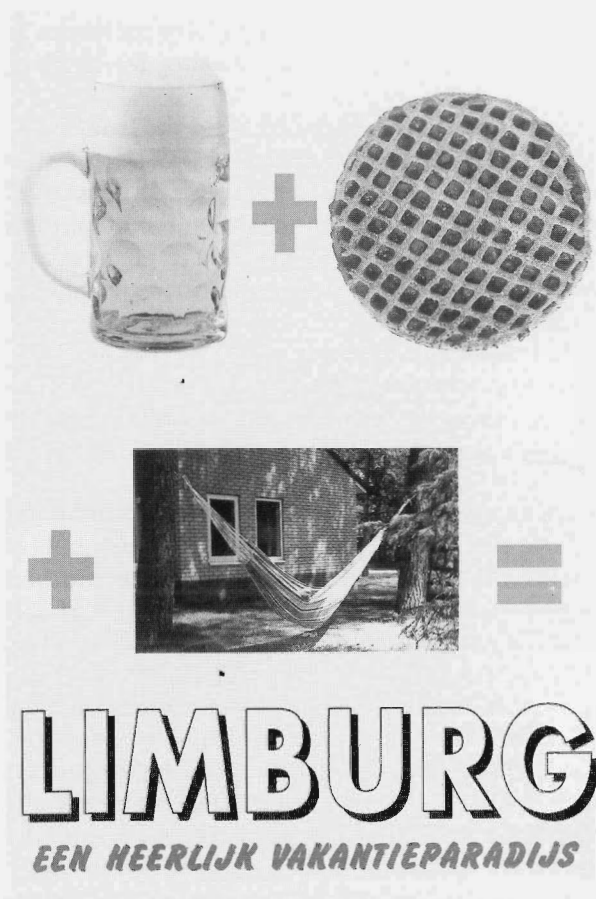
Een respondent omschreef het zich thuis voelen als 'een gevoel van op elkaar lijken'. De vraag dringt zich dan meteen op: waarin lijken Limburgers volgens deze groep respondenten dan op elkaar? En in het verlengde daarvan: zijn de waarden en normen waarin Limburgers zijn opgevoed volgens hen afwijkend van die in andere regio's?

Voor de ondervraagde groep mensen blijken het dialect en de Limburgse mentaliteit de meest invloedrijke elementen in hun beleving van het Limburgerschap te zijn. De centrale plaats die het dialect inneemt, is uiteraard niet verwonderlijk bij een groep mensen die zonder uitzondering dialect spreekt. Dat een overgrote meerderheid het dialect duidt als de belangrijkste factor in hun beleving van het Limburgerschap, kan daarmee echter niet als een soort van zichzelf bevestigende empirie aan de kant worden geschoven. De conclusie die uit deze gegevens kan worden getrokken is, dat deze volkscultureel geïnteresseerde mensen het dialect niet slechts instrumenteel gebruiken als de eigen taal waarin men zich het best kan uitdrukken, maar dat zij er een identiteitsgehalte in leggen. Of, zoals Bertha Paulissen (de stuwende kracht achter de organisatie van het eerste Limburgse Vastelaovesleedjes Konkoeer in 1976) het verwoordde: 'Iemand die aan het dialect van Limburg komt, raakt de Limburgse cultuur in de ziel'.²²

Het bestaan van een eigen Limburgse mentaliteit scoort ook erg hoog bij de vragenlijstdeelnemers. Op drie uitzonderingen na vinden zij dat Limburgers anders zijn dan andere Nederlanders. Dat geldt op de eerste plaats voor de manier waarop Limburgers in het leven staan. Er bestaat grote eenstemmigheid over het beeld van Limburgers als gemoedelijke, gezellige levensgenieters. 'In één hand de rozenkrans, in de andere hand 'n glas bier', is een tot de verbeelding sprekende opmerking in dit verband. Limburgers zijn gemeenschapsmensen, wat zich onder meer uit in een bloeiend verenigingsleven. Ze leggen een grote liefde aan de dag voor hun streek met zijn gebruiken. Ze zijn gastvrij, open en hulpbereid en, zeker in contacten met hun 'meerderen', meer gericht op consensus dan op conflict. Wat dat laatste betreft, verwijst een respondent naar een Limburgs gezegde: 'Du mos inne voeës in de tesj make'.²³

²² Interview met Bertha Paulissen (Geleën 25 februari 1993), Meertens Instituut Amsterdam.

²³ 'Je moet een vuist in je broekzak maken'. Vragenlijst 'Regionale cultuur en identiteit' (Meertens Instituut Amsterdam, 1996), Q 028 -29- .

© Uitg. Van der Meulen Sneek BV.

Een opvallende uitkomst van de vragenlijstgegevens is de lagere score op het rooms katholieke geloof, de Limburgse geschiedenis en feesten in Limburg. Het gedeelde rooms katholieke verleden, carnaval en schutterijfeesten, het aan deze cultuurelementen toegekende identiteitsgehalte bleek minder prominent te zijn. Hier kan echter een plausibele verklaring voor worden gegeven. De als Limburgs geduide mentaliteit, waar hoog op wordt gescoord, heeft zich ontwikkeld op twee pijlers: het rooms katholicisme en het Limburgse verleden. Zo vertoont de beschrijving van de manier waarop Limburgers in het leven staan, 'In één hand de rozenkrans, in de andere hand 'n glas bier', veel parallellie met de in schriftelijke bronnen geformuleerde roomse levenshouding van blijmoedigheid, zorgeloosheid en genietend van de goede dingen van het leven. De Limburger als verenigingsmens krijgt concreet vorm in een feest als het carnaval en in de schutterijfeesten, feesten die voor velen een vast moment op de jaarkalender vormen. En de neiging tot consensus in tegenstelling tot conflict kan

voor een deel worden teruggevoerd op zowel de Limburgse geschiedenis als de alleenheerschappij van de rooms katholieke kerk in de tijd van de verzuiling. Een aantal respondenten verwijst daar ook expliciet naar, getuige het volgende citaat: 'Hij (de Limburger, CW) heeft het gevoel dat hij door de overheid (lees: Den Haag, CW) uitgebuit wordt! Hij is misbruikt door buitenstaanders. Altijd zijn er legers doorheen getrokken. Daarbij komt nog de macht van de RK Kerk en de alleenheerschappij van de KVP ... De Limburger is achterdochtig, zal bijna nooit zeggen hoe hij erover denkt, verwacht niets van de gezagsdragers'.²⁴

Een voorlopige conclusie die op basis van bovenstaande getrokken kan worden is, dat de eigen Limburgse mentaliteit voor een belangrijk deel is gevormd door de monopoliepositie van de RK Kerk en de vele grenscorrecties uit het Limburgse verleden.

De vastelaovend heurt bie Limburg: de ontwikkeling van het carnaval van een in Limburg gevierd feest naar een Limburgs feest

Aan de hand van de ontwikkeling van het carnaval van een in Limburg gevierd feest naar een Limburgs feest kan het proces, waarin een cultuurverschijnsel wordt toegeëigend als een onderdeel van de Limburgse identiteit en de factoren die daarop van invloed zijn, worden geconcretiseerd. Het eerder in dit artikel geformuleerde uitgangspunt dat identiteit niet objectief kan worden benaderd maar wel in termen van betekenisgeving en toeëigening door een wij-groep tegenover de 'anderen', wordt zodoende geïllustreerd.

Het carnaval neemt een centrale plaats in de verbeelde eigenheid van Limburgers in. De in de vorige paragraaf besproken invloedrijke elementen in de beleving van het Limburgerschap hebben alle een plaats in het feest. Zo wordt de Limburgse mentaliteit, die sterk beïnvloed is door een rooms katholieke levenshouding van blijmoedigheid, zorgeloosheid en genietend van de goede dingen van het leven, geduid als een garantie voor de goede voedingsbodem van het carnaval in Limburg. De geboren en getogen Limburger zit het carnaval in het bloed en het carnaval vieren is hem met de paplepel ingegeven, zo wordt beweerd. Door de typering van het carnaval als een echt volksfeest waaraan alle lagen van de bevolking deelnemen, wordt een beroep gedaan op het saamhorigheidsgevoel van de Limburgse feestvierders. Dit gemeenschapsgevoel komt concreet tot uiting in het dialectgebruik, dat hoogtij viert tijdens de carnavalsdagen.

De liefde voor de eigen streek c.q. de eigen leefomgeving krijgt op vele manieren vorm in de odes aan de eigen regio in het algemeen en de eigen woonplaats in het bijzonder. En last but not least vervult het carnaval als 'die umgekehrte Welt' een ontspannende functie in een leefomgeving waarin gezagsgetrouwheid en consensus gerespecteerde waarden zijn. Eénmaal per jaar is de ondergeschikte de meerdere en wordt het conflict met autoriteiten aangegaan in de carnavalshumor.

²⁴ *Ibidem*.

Een Sittardse prins carnaval. Foto 1928 (coll. Wilms, Gemeentearchief Sittard).

De naoorlogse ontwikkeling

Het carnaval is één van de meest succesvolle openbare feesten van de naoorlogse Nederlandse samenleving. In een vergelijking tussen de jaren vijftig en de jaren negentig van de twintigste eeuw treedt de groeiende populariteit van het feest duidelijk aan het licht.

In de jaren vijftig werd het carnaval in Nederland vrijwel uitsluitend gevierd in de zuidelijke provincies, Limburg en Noord-Brabant, waar het merendeel van de bevolking katholiek was. In de daarop volgende decennia sloeg het feest aan in de provincies boven 'de grote rivieren'. Hollandse artiesten componeerden carnavalsliedjes, vóór de carnavalsdagen waren in de winkels van Amsterdam, Rotterdam en Utrecht ook de fraaiste carnavalskostuums te koop en tijdens de

carnavalsdagen trok ook hier een optocht door de straten. Het carnavalsfeest overschreed, onder invloed van maatschappelijke processen als schaalvergroting, deconfessionalisering en groeiende mobiliteit, de grenzen van de regio. In Limburg, een provincie die zich sinds haar opname in het Koninkrijk der Nederlanden in 1839 achtergesteld voelt ten opzichte van het protestantse westen, werd deze ontwikkeling met argusogen bekeken. Er moest iets gebeuren om te voorkomen dat de Hollandse variant van het feest zich tot de dominante verschijningsvorm zou ontwikkelen en Limburg ook op dit terrein een achtergestelde positie zou innemen.

De naoorlogse verspreiding van het carnaval over Nederland versterkte een provinciaal gemeenschapsgevoel in Limburg. Carnavalsprominenten benadrukken vanaf de jaren zestig het Limburgse carnaval steeds explicieter als een in het culturele leven van deze regio geworteld feest. Daartegenover wordt het moderne Hollandse carnaval geplaatst. De controversie spitst zich toe op de tegenstellingen: Limburger versus westerling, traditionele vastenavond versus modern carnaval, authentiek versus imitatie en katholiek versus calvinistisch. In het wordingsproces van de provincie Limburg als eenheid is het gezamenlijk afzetten tegen 'buitenstaanders', in casu 'de Hollanders', een bindend element. Vanaf het einde van de jaren zestig neemt het carnaval een plaats in deze context in. In de Limburgse media verschijnt een groeiend aantal artikelen, waarin een dreigende 'verhollandsing' van het Limburgse carnaval wordt gesignaleerd. Hollandse artiesten overspoelen met hun carnavalshits via de radio de Limburgse carnavalsmarkt. De Limburgse carnavalshumor van spot en zelfspot dreigt te verdwijnen ten gunste van moppentapperij en 'platte' humor. De oprukkende commercialisering verdringt de individuele creativiteit van de carnavalsvierder naar de achtergrond omdat alles te koop is, variërend van carnavalskostuums tot carnavalsvermaak. En de beeldvorming van het feest als een ongeremd zuip- en seksfestijn lijkt de overhand te krijgen.

Deze gesignaleerde ontwikkelingen in het Limburgse carnaval versterkten de provinciale groepsidentificatie door het gezamenlijk aanwijzen van de schulden: de Hollanders. De aanwezigheid van carnavalstoeristen van buiten de provinciegrenzen kwam onder invloed van deze ontwikkelingen in een ander daglicht te staan. In de jaren vijftig en zestig werden deze 'buitenstaanders' nog afgeschilderd als niet-begrijpende, te serieuze 'Hollanders' of 'westerlingen', die als toerist misbruik maakten van de vermeende afwezigheid van vrijheidsbeperkende gedragsregels tijdens de carnavalsdagen. In de jaren zeventig nam het aantal negatieve geluiden over de niet-Limburgers toe en het verwijt dat hen gemaakt werd, was zwaarder: zij ondermijnden het traditionele carnaval, de Limburgse vastenavond. Illustratief voor de marginalisering van 'de anderen' in het Limburgse carnaval is een artikel uit 1972 in het *Dagblad van Noord-Limburg*, waarin de schrijver het carnavalstoerisme beschrijft als een infiltratie van de 'westerlingen' in de Limburgse carnavalssteden, waar hun invloed volgens hem goed merkbaar is: 'Wat eens als een onderonsje van godvrezende zuiderlingen was opgezet, verwaterde steeds meer tot een openbare hos- en zuippartij voor

Het bestuur van de Maastrichtse sociëteit 'Momus' (coll. SHCL).

Jan en Alleman, die tegen aswoensdag de Moerdijkbrug overwipten'.²⁵

Tegenover wat men zag als de 'dreigende verhollandsing' van het Limburgse carnaval ontwikkelde het 'Limburgs eigene' van het feest zich tot een expliciet geformuleerd zwaartepunt.

De vastelaovend heurt bie Limburg

Tot in de jaren vijftig van de twintigste eeuw was de carnavalsviering geen identiteitsbepalende factor in de provincie Limburg. Integendeel, in deze overwegend katholieke regio waar de rooms-katholieke kerk in die jaren haar stempel drukte op alle terreinen van het dagelijks leven, werd van een 'goed katholiek' verwacht dat hij juist niet deelnam aan dit zogenoemde norm- en zedenloze feest.²⁶ De expliciete opname van het carnaval in het culturele erf-

²⁵ *Dagblad voor Noord-Limburg* 10-2-1972. Vgl. Voor de veranderde houding van spraakmakende carnavalisten tegenover de aanwezigheid van 'vreemdelingen' ook: H. Rozema, 'Het spel en de knikkers, de invloed van vreemdelingen op carnaval', *Carnaval. Themanummer van Volkscultuur Tijdschrift over tradities en tijdsverschijnselen* 3, nr. 1 (1986) 23-31.

²⁶ In meerdere parochies leefde het gebruik van het zogenoemde 'veertigurengebed' door tot in de jaren vijftig. Dit was een veertig uren durend gebed voor het uitgestelde Allerheiligste, een gesacreerde hostie in een monstrans. Sinds de contra-reformatie is het veertigurengebed regelmatig ingesteld om te bidden voor de zondaars op aarde. Voor het veertigurengebed tijdens de carnavalsdagen stelde de pastoor ploegen samen van parochianen die elkaar afwisselden in het gebed, dat duurde van carnavalszondag zes uur 's morgens tot dinsdagavond. De deelnemende parochianen konden zodoende niet deelnemen aan de carnavalsviering en baden deze dagen onder meer voor de zondige carnavalsvierders.

goed van de provincie Limburg loopt parallel aan de verspreiding van het feest over heel Nederland vanaf de jaren zestig. De Limburgse vastelaovend wordt vanaf nu verbeeld als een feest dat naadloos aansluit bij de leefstijl van de Limburgse bevolking. Spraakmakende carnavalisten schuiven als basis van die collectieve leefstijl het van oudsher dominante katholieke geloof met zijn optimistische levensbeschouwing naar voren. In de jaren zestig en zeventig, waarin de Katholieke Kerk en het katholieke geloof aan macht en betekenis inboetten in het katholieke Limburg als gevolg van deconfessionaliserings- en ontzuilingsprocessen, kreeg de katholieke factor een prominente plaats in de constructie van een Limburgse identiteit. Bij de katholieke factor wordt dan niet zo zeer gedoeld op de religieuze, maar op de culturele invulling. Het betreft dan een uiting van diepere lagen van de katholieke cultuur waarin het katholieke gewoon aanwezig is in het alledaagse leven. Het katholicisme staat dus niet zozeer voor een geloofsopvatting maar voor een leefstijl, waarin een zo uitbundig feest als het carnaval prima kan gedijen. In een artikel uit 1966 van het *Limburgs Dagblad* stond het verschil tussen katholieken en protestanten pakkend verwoord:

'De katholieke zal makkelijker het accent leggen op het feit, dat God de wereld toch goed heeft geschapen, terwijl de protestant eerder zal beklemtonen, dat de mens de wereld door zijn zonde heeft bedorven. Een dominee drukte zich geestig aldus uit: "Wanneer God protestant geweest was, had Hij er waarschijnlijk niet over gedacht om de wereld te scheppen"'²⁷

De beeldvorming van de gezellige, Bourgondische, katholieke Limburger tegenover de serieuze, zuinige, calvinistische Hollander krijgt een functie in de verklaring, waarom het feest 'boven de grote rivieren' nooit zó gevierd kan worden als in het zuiden.

Continuïteit in de carnavalsviering

Om de relatie tussen het carnaval en de katholieke leefstijl kracht bij te zetten, wordt verwezen naar het verleden. In de zestiende eeuw kwam aan de openbare en massale vastenavondviering uit de Middeleeuwen een eind. In het na de Reformatie overwegend protestantse deel van het huidige Nederland verdween de openbare vastenavondviering uit het straatbeeld. De vastenavond werd geduid als een 'Roomsche superstitie' en met verboden de kop in gedrukt. Echter, ook in het katholieke zuiden nam de deelname aan het feest af. In het populair-carnavalsdebat wordt de uitbanning van de carnavalstraditie in het protestantse deel van Nederland geaccentueerd en het doorleven van een carnavalstraditie, hoewel minder massaal, in het zuiden uitvergroet. Met het uitsterven van de carnavalstraditie boven de rivieren de Maas en de Rijn is daar ook het carnavalsgevoel uitgestorven, zo luidt de redenering. Een Maastrichtse carnavalsprominent verzekerde mij in een interview: 'Hier in Limburg is toch wat in stand gehouden, waardoor het resoneert'.²⁸

²⁷ *Limburgs Dagblad* 19-2-1966.

²⁸ Interview met Bèr Essers (Maastricht 14 maart 1990), Meertens Instituut Amsterdam.

De Heerlense 'Blauwe Schuit' vaart uit en bezoekt het gemeentehuis in Brunssum tijdens het carnaval in 1989. Het huidige 'Gilde van de Blauwe Schuit' houdt 1133 aan als geboortjaar van zijn schuit, toen een scheepswagen van Kornelimünster naar St. Truiden zou zijn getrokken.

De constatering van een continuïteit in de carnavalsviering vormt een belangrijk onderdeel in het vertoog over het carnaval als een cultuurverschijnsel waarin de Limburgse groepsidentiteit gestalte krijgt. Het feit dat het georganiseerde carnaval met zijn carnavalsverenigingen en zijn Prinsen een relatief jonge geschiedenis heeft, dat de overgrote meerderheid van de Limburgse carnavalsverenigingen na 1945 pas is opgericht en dat carnavalstradities in de meeste gemeenten dan ook hooguit een halve eeuw oud zijn, is van ondergeschikt belang vergeleken bij het benadrukken van een collectief carnavalsverleden. Interessanter dan de vraag of het bij de verwijzing naar eeuwenoude tradities in het Limburgse carnaval gaat om zogenaamde 'echte tradities' of om 'invented traditions'²⁹, is de vraag naar de functie van het verleden voor het hedendaagse carnaval en voor de Limburgse identiteit.

²⁹ 'Invented traditions' is een door de historicus E. Hobsbawm in 1983 aangereikt concept. Deze invented traditions zijn ofwel tradities die na een lange periode te zijn uitgestorven opnieuw worden ingevoerd ofwel het zijn nieuwe gebruiken die na enkele jaren al als een lange traditie worden geduid. Ook kan het gebruiken betreffen die worden overgenomen van andere plaatsen waar ze al langer bestaan. E. Hobsbawm en T. Ranger (ed.), *The invention of tradition* (Cambridge 1983).

Het is evident dat tradities een belangrijke rol spelen in het Limburgse carnaval. In een nadere beschouwing van het traditiegebruik in de Limburgse carnavalsviering komt naar voren, dat in de accentuering van een collectief verleden Limburgers de mogelijkheid wordt geboden tot de constructie van een eigen identiteit, een groepsidentificatie, niet met het verleden maar via het verleden met het heden. De mentaliteitshistoricus Willem Frijhoff omschrijft deze functie van het verleden in het heden als volgt: 'Dat verleden verwijst niet naar de onherroepelijkheid van tijdsdiepte, maar veeleer naar de oproepbaarheid van een collectieve ervaringswereld, de glijdende schaal van de tijdsduur...' ³⁰

Het gebruik van tradities en in een bredere context van het verleden is dan primair instrumenteel. De opleving van 'invented traditions' in de naoorlogse samenleving past Frijhoff naadloos in deze analyse in: 'De lokale gemeenschappen van de Nederlandse samenleving zijn in veel gevallen ook zozeer van allerlei migratiestromen doortrokken, dat het de vraag is of 'invented tradition' voor haar niet de enige, althans de bij uitstek operationele manier is om groepsgevoel een herkenbaar verleden te reconstrueren, dus een leefbare collectieve identiteit waarin niemand zich tekort gedaan voelt ...' ³¹

Vertaald naar de Limburgse situatie: in een provincie waarin de historische diversiteit op sociaal, economisch, cultureel en taalkundig terrein zo groot is, vervult de verwijzing naar een historische worteling van het carnaval in deze katholiek-zuidelijke regio een functie in de constructie van een Limburgse identiteit en daarmee ook van een Limburgs saamhorigheidsgevoel, een groepsidentificatie, een eenheid. Zodoende wordt een herkenbaar collectief verleden gereconstrueerd dat door een grote meerderheid van de Limburgers herkend wordt als een zinvolle voorstelling van de wij-groep.

Eenheid onder de narrenkap

Maar, zullen de critici onder u zeggen, is er wel sprake van een Limburgse eenheid onder de narrenkap? De grenzen van het saamhorigheidsgevoel vallen in de carnavalswereld toch primair samen met de grenzen van de eigen stad of het eigen dorp. De Maastrichtse carnavalsvierder is een vreemdeling in de Roermondse viering, de Heerlense vierder voelt zich niet thuis in het Venloose narrenrijk. Een supralokale oriëntatie op het Limburgse carnaval voelt voor de meeste carnavalsvierders als een 'Fremdkörper'.

De verklaring voor deze paradox moet gezocht worden in de wisselende identiteiten. Binnen de Limburgse carnavalswereld heerst het primaat van de lokale identiteit. De Ander, de zij-groep, wordt gevormd door de inwoners van naburige gemeenten. Op provinciaal niveau verschuift het profiel van de zij-groep

³⁰ W. Frijhoff, 'Traditie en verleden. Kritische reflecties over het gebruik van verwijzingen naar vroeger', *Jaarboek voor Liturgie-onderzoek* 7 (1991) 126.

³¹ *Ibidem*, 135.

LIMBURG

..... een provincie om van te smullen !

© Uitg. Van der Meulen Sneek BV.

naar de inwoners van andere provincies, gepersonifieerd in 'de Hollanders'. Bij het markeren en afbakenen van een regionale Limburgse identiteit speelt de gedefinieerde zij-groep, de Hollanders, een grote rol. De Limburgse carnavalsviering kenmerkt zich, zoals zoveel zaken in deze provincie, door een grote lokale en regionale variatie. Maar tegenover de rest van Nederland, als het wij-zij-perspectief verschuift, profileert het Limburgse carnaval zich als een eenheid, als een katholiek-zuidelijk traditioneel feest tegenover het 'moderne Hollandse carnaval'. Op deze wijze bakenen Limburgse carnavalsvierders de grenzen van hun regionale identiteit af en construeren zodoende een Limburgse eenheid onder de narrenkap. Met andere woorden: als er sprake is van een gedeelde 'tegroep', sluiten Limburgers de rijen. Dan worden zij van Zuid-, Midden- en Noordlimburgers, van Maastrichtenaren, Roermondnaren en Venlonaren, Limburgers. Waar het hier eigenlijk om gaat, is de maakbaarheid van identiteiten als gevolg van een wisselende context. Of, zoals een Limburger deze wisselende identiteiten in het begin van de jaren 1930 beschreef: '...wanneer 'n niet-limburger Limburg durft aan te vallen, zal de geboren en getogen limburger met al de kracht, die in 'm is z'n geboortegewest verdedigen tegen alles, desnoods tegen beter weten in; dan zal ie fouten tot deugden, verkeerdheden tot prijzenswaardige eigenschappen trachten te redeneren. Maar is diezelfde limburger

weer thuis, dan kent men 'm niet meer terug in z'n gekanker over eigensteedse of eigengewestelijke personen en toestanden'.³²

³² F. Tuinstra, *De ziel van Limburg* (Maastricht z.j. (1932)) 55-56.

Over de auteurs

Ben Gales (1953) is universitair docent, verbonden aan de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij studeerde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en de London School of Economics. Zijn onderzoek gaat vooral over de geschiedenis van bedrijf en techniek. Hij publiceerde over de winning van steenkool, olie en gas in de *Geschiedenis van de techniek in Nederland van de negentiende eeuw* en recentelijk in de vervolgserie over de twintigste eeuw. Hij schreef over de watervoorziening van Maastricht en werkte tevens op het terrein van de geschiedenis van verzekeringen, sociale zekerheid en armenzorg. Hij is lid van de redactie van het *NEHA-Jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis*.

Annemieke Klijn (1956) is universitair docent aan de Faculteit der Cultuurwetenschappen van de Universiteit Maastricht. Tevens is zij beheerder van het universiteitsmuseum. Zij studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen en de Rijksuniversiteit Gent en promoveerde op een vergelijkende studie van het Belgisch en Nederlands socialisme. Verder publiceerde zij boeken en artikelen over de geschiedenis van de zwakzinnigenzorg en psychiatrie. Zij is lid van de redactie van *de Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*. Momenteel werkt zij aan een biografie van de katholieke doorbraak-socialist Sjeng Tans (1912-1993).

Ad Knotter (1952) studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Hij is directeur van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en bijzonder hoogleraar aan de Universiteit Maastricht in de economische en sociale geschiedenis van Limburg en aangrenzende regio's. Daarvoor was hij in dienst van het Gemeentearchief Amsterdam. Zijn onderzoek heeft vooral betrekking op arbeid, arbeidsverhoudingen en arbeidsmarkten in een regionale context. In 1991 publiceerde hij zijn proefschrift *Economische transformatie en stedelijke arbeidsmarkt. Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw*.

Peter J.A. Nissen (1957) studeerde theologie (hoofdvak kerkgeschiedenis) aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Hij promoveerde in 1988 te Amsterdam op een studie over katholieke geschriften tegen de doperse beweging in de zestienste en de eerste helft van de zeventiende eeuw. Hij doceerde van 1987 tot 1990 kerkgeschiedenis aan de Universiteit voor Theologie en Pastoraat te Heerlen. Van 1994 tot 1998 was hij bijzonder hoogleraar 'Cultuur in Brabant in sociaal-wetenschappelijk en historisch perspectief, met inbegrip van de volkscultuur' aan de Katholieke Universiteit Brabant te Tilburg. Sinds 1998 is hij hoogleraar kerkgeschiedenis aan de theologische faculteit van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Jos Perry (1950) is historicus, verbonden aan de Faculteit der Cultuurwetenschappen van de Universiteit Maastricht. Hij studeerde geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en hij promoveerde in 1983 op *Roomsche kintne tegen roode koorts*. Verder publiceerde hij: *Jongens op kostschool* (1991); *De voorman - een biografie van Willem Hubert Vliegen, 1862-1947* (1994); *Versteende wouden - mijnen en mijnwerkers in woord en beeld* (samen met Wiel Kusters, 1999); *Wij herdenken, dus wij bestaan - over jubilea, monumenten en de collectieve herinnering* (1999). Tegenwoordig doet hij onderzoek naar het leven en werken van Victor de Stuers.

Willibrord Rutten (1955) studeerde geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Hij is verbonden aan het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg als hoofd afdeling onderzoek en adjunct-directeur. Hij promoveerde in 1997 aan de Landbouwuniversiteit Wageningen op de sociale geschiedenis van de pokkenbestrijding in Nederland in de 18e en 19e eeuw. Zijn onderzoek heeft vooral betrekking op de geschiedenis van bevolking, landbouw, gezondheid en levensstandaard in Limburg vanaf 1800. Hij is redactiesecretaris van de serie *Maaslandse Monografieën* en van de *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, reeksen waaraan hij ook als auteur bijdragen leverde.

Carla Wijers (1957) studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Sinds 1989 is zij verbonden aan het Meertens Instituut als onderzoeker, onderzoeksleider Etnologie (1998-2000) en sinds februari 2000 als plaatsvervangend directeur. In 1995 promoveerde zij aan de Erasmus Universiteit Rotterdam op de dissertatie *Prinsen en Clowns in het Limburgse Narrenrijk. Het carnaval in Simpelveld en Roermond 1945-1992*. De laatste jaren verricht zij onderzoek naar regionale cultuur en identiteit in Limburg.

Maakbaar Limburg in foto's

Het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg beheert een omvangrijke fotocollectie, die in het vijftigjarig bestaan van het SHCL is gegroeid tot ca. 20.000 foto's. De collectie is voornamelijk door schenkingen totstandgekomen en bevat foto's uit de archieven van bedrijven, belangenorganisaties, stichtingen, verenigingen en particulieren. De jubileumexpositie 'Maakbaar Limburg', die van september 1999 tot september 2000 door heel Limburg rondreisde, was goeddeels samengesteld uit de eigen fotocollectie van het SHCL. De tentoonstelling verbeeldde de bewuste vormgeving van de Limburgse samenleving in deze eeuw van uitersten op landschappelijk, economisch, sociaal, religieus, politiek en cultureel gebied: bodemschatten als motor van economische ontwikkeling tegenover milieubewuste landschapservaring; overgang van een agrarische naar een geïndustrialiseerde samenleving; armoede tegenover sociale vooruitgang door de opkomst van stands- en vakorganisaties; hegemonie van rooms-katholieke kerk en politieke partij tegenover ontzuiling en deconfessionalisering; vormgeving van traditionele cultuuruitingen tegenover elitecultuur.

In dit fotokatern is een selectie gemaakt van foto's die de zes thema's van de expositie illustreren.

Jac van den Boogard

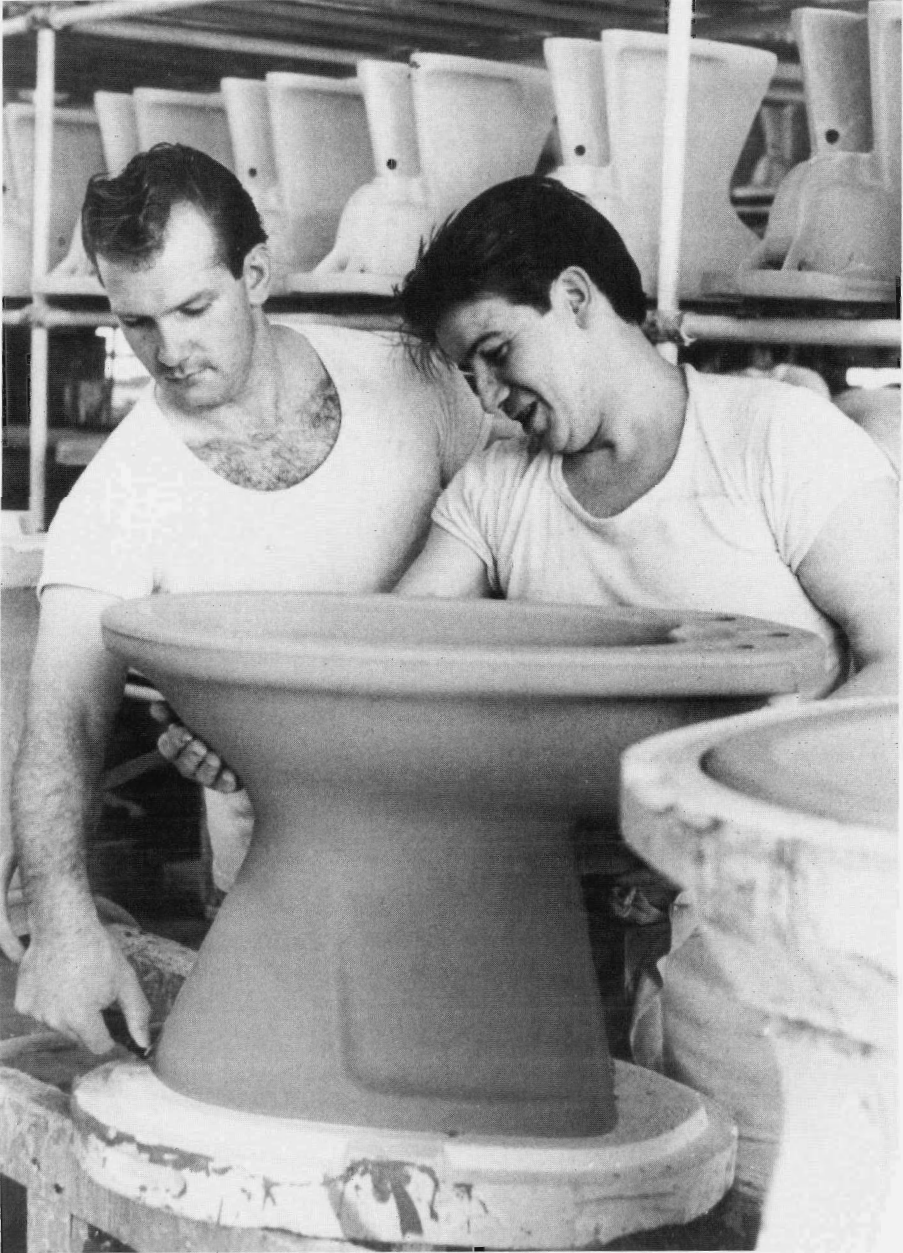

Limburg van agrarisch naar geïndustrialiseerd landschap. Foto ca. 1938 (coll. SHCL, archief GSL).

economisch

Het afdekken van de putten bij de cokesovens. Foto ca. 1957 (coll. SHCL, archief GSL).

economisch

Arbeiders in de Maastrichtse keramische industrie. Foto ca. 1965 (coll. SHCI, archief FNV).

Vaandels en vlaggen van vak- en standsorganisaties. Foto 1960 (coll. SHCL, archief KAB).

De eerste gastarbeiders arriveren op het station Maastricht. Foto ca. 1964 (coll. SHCL, archief FNV).

religieus

Fietsenzegening op het Onze-Lieve-Vrouweplein te Maastricht. Foto ca. 1948 (coll. SHCI, archief Boymans).

Een politiek 'ondersnjsje': v.l.n.r. J. Houben, gouverneur van 1947 tot 1963, Ch. van Rooy, gouverneur van 1963 tot 1977, en vakbondsman Frans Dohmen. Foto ca. 1960 (coll. SHCL, archief KAB).

cultuur

Jeugdcultuur, in de Berchmanssociëteit voor werkende jongeren. Foto ca. 1965 (coll. SHCL, archief Berchmanssociëteit).

Marie Koenen (1879-1959), schrijfster van novellen en historische romans (coll. SHCL).

Wereld Muziek Concours in Kerkrade. Foto ca. 1975 (coll. SHCL).

Sociaal Historisch Centrum voor Limburg

Jaarverslag 1999

Inhoud

Algemeen Beleid	150
Organisatie	151
Wetenschappelijke en educatieve activiteiten	154
Beheer van de collecties	157
Externe dienstverlening	162
Bijlage 1. Samenstelling van het Dagelijks en het Algemeen Bestuur	163
Bijlage 2. Organisatieschema en samenstelling van het personeel	164
Bijlage 3. Lidmaatschappen	165
Bijlage 4. Publicaties	166
Bijlage 5. Lezingen	168
Bijlage 6. Presentaties voor radio en televisie	170
Bijlage 7. Jaarverslag van de Stichting Maaslandse Monografieën	172
Bijlage 8. Schenkers van bibliotheekmateriaal	174
Bijlage 9. Verworven archieven	175
Bijlage 10. Begunstigers en contribuanten	177

Algemeen beleid

Vijftigjarig jubileum

Het jaar 1999 stond in het teken van het vijftigjarig bestaan van het Sociaal Historisch Centrum. Onder het motto *Maakbaar Limburg 1900-2000. De constructie van een samenleving in een eeuw van uitersten* werd dit jubileum gevierd met een tentoonstelling en een symposium. Tevens werd een op een ruim publiek gericht jaartallenoverzicht (*Vademecum*) van de Limburgse geschiedenis in de twintigste eeuw uitgegeven. Het jubilerende SHCL werd door het bestuur van de Vereniging Ons Limburg voorgedragen voor de Ons Limburg Pries.

Dankzij de inzet van een sponsorcomité onder voorzitterschap van mr E.J. Rongen werd bij Limburgse bedrijven, instellingen en overheden ruim honderdduizend gulden opgehaald om de jubileumactiviteiten te bekostigen. Van de overige leden van het sponsorcomité hebben vooral mevrouw M.C. Greweldinger-Beudeker en de heren J.J.G. Tonnaer en E.M. Mastenbroek zich verdienstelijk gemaakt. Het bestuur van het SHCL is hen daarvoor zeer erkentelijk. De jubileumactiviteiten waren aanleiding het PR-beleid van het Centrum te vernieuwen. Onze medewerkers Jac van den Boogard en Monique Mathissen stelden daarover een nota samen die grotendeels werd uitgevoerd. Door flyers, affiches, mailings en persberichten werd bekendheid gegeven aan de (jubileum) activiteiten van het SHCL. Als gevolg daarvan trokken die ruime aandacht bij pers en publiek. Het (geringe) overschot op de jubileumbegroting zal in 2000 worden gebruikt om de presentatie van het Centrum verder te verbeteren.

Daarnaast gingen ook de gewone werkzaamheden door: behalve het hiervoor genoemde *Vademecum* publiceerden wij in 1999 een archiefinventaris (van het archief van de oprichter van het Centrum, Remigius Dieteren), een *Jaarboek*, een *Cahier over Limburgse brouwerijen en bierdrinkers* en als *Maaslandse Monografie* de dissertatie van Hans Renes, *Landschappen van Maas en Peel*. De presentatie van de laatste in de Statenzaal van het Gouvernement trok veel belangstelling. De uitgave van de *Maaslandse Monografieën* wordt per 1 januari 2000 verzorgd door Uitgeverij Verloren in Hilversum. Het afscheid van de oude uitgever, Eisma in Leeuwarden, was aanleiding de oude voorraad aan donateurs van het SHCL en leden van LGOG te koop aan te bieden voor tien gulden per stuk. Uit de belangstelling voor deze uitverkoop bleek opnieuw hoe groot het aantal historisch geïnteresseerden in deze provincie is. Heel bijzonder was de uitreiking van de Rheinlandthaler aan onze dialectologische medewerker dr Herman Crompvoets voor zijn verdiensten in het grensoverschrijdende culturele verkeer.

Het project 'modernisering archiefbeheer', dat in 1999 van start ging onder leiding van de projectmedewerker Hans van Hall, begint vruchten af te werpen. Er werd een begin gemaakt met de planmatige aanpak van inventarisatie en materiële verzorging (ontijzering, verpakking in zuurvrije omslagen en dozen, stickering met volgnummers). Er werd zo'n 300 meter archief geselecteerd voor

vernietiging en 650 meter archief van de Industriebond NKV en voorgangers overgebracht naar het Katholiek Documentatie Centrum in Nijmegen. Dat gaf weer enige lucht in de depots voor de overname van het oud-archief van de MEGA (240 meter). Steeds meer gegevens betreffende de archieven worden in de computer ingevoerd, maar de automatisering van het beheer en de toegangen zullen nog grote investeringen vergen.

Minder rooskleurig ging het met de voortgang van de samenwerkingsrelaties die wij op basis van de beleidsvoornemens in onze Perspectievennota (maart 1998) trachten te realiseren. De provinciale voorbereidingscommissie 'Limburghuis' kon in 1999 niet tot overeenstemming komen over een advies. Een belangrijke reden daarvoor was de onduidelijkheid over de financiële facilitering van de samenwerking met de Vereniging Veldeke, die zelf niet over eigen middelen beschikt. Door het gebrek aan voortgang bij de besprekingen over het 'Limburghuis' vond ook het overleg met de Rijksarchiefdienst over huisvesting in het gebouwencomplex van het Rijksarchief in Limburg geen voortgang. Een van de betreurenswaardige gevolgen van deze ontwikkeling was dat de Provincie geen toestemming wilde geven voor de aanstelling van een provinciaal historisch consulent, ondanks het feit dat het SHCL daarvoor al in 1998 middelen heeft vrijgemaakt en er over het profiel overeenstemming is met Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap.

Ontwikkelingen in de commissie 'Limburghuis'

De provinciale voorbereidingscommissie 'Limburghuis', in 1998 ingesteld door Gedeputeerde Staten en het College van Bestuur van de UM, bestond uit vertegenwoordigers van de Vereniging Veldeke, Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en het SHCL. Namens het SHCL namen prof. dr A. Knotter, mr H.J.J.M. van der Bruggen en prof. A. Beek deel aan de commissie. In 1999 vergaderde de commissie zes keer. In de eerste vergaderingen werd op voorstel van het SHCL gediscussieerd over de gezamenlijke oprichting van een Limburgs Historisch Centrum, waarin de activiteiten en de subsidies van de participanten - dus ook die van het SHCL - zoveel mogelijk zouden worden samengebracht. Omdat er geen duidelijkheid was over de financiering van de activiteiten van de Vereniging Veldeke op het gebied van de streektaal, besloten SHCL en LGOG, aanvankelijk overigens met instemming van de vertegenwoordiger van Veldeke, in eerste instantie samen te gaan werken zonder de Vereniging Veldeke. De mogelijkheid van bestuurlijke participatie van Veldeke in de toekomst (bijvoorbeeld na de aanstelling van een streektaal functionaris) werd daarbij nadrukkelijk opgehouden. Na overleg met gedeputeerde Eurlings besloot de voorzitter van de Commissie echter een intentieverklaring met deze inhoud niet tot uitgangspunt van het advies van de Commissie te maken. De Commissie kon op basis van het uitgangspunt dat de samenwerking budgetneutraal zou moeten geschieden verder niet tot overeenstemming komen. De Provincie schakelde daarop een onderzoeksbureau in om de levens-

vatbaarheid van het samenwerkingsverband tussen SHCL, LGOG en Veldeke te onderzoeken. Over de uitkomst van dit onderzoek was bij het schrijven van dit verslag (januari 2000) nog niets bekend.

Samenwerking met het Rijksarchief in Limburg

Al sinds 1994 zijn door bestuur en directie pogingen ondernomen om nieuwe huisvesting te realiseren. Toen de Rijksarchiefdienst in het kader van haar beleid om te komen tot nauwere samenwerking van de Rijksarchieven in de provincies en plaatselijke archiefinstellingen het SHCL en het Gemeentearchief Maastricht in het voorjaar van 1998 uitnodigde voor overleg daarover, werd dit door het bestuur gezien als een nieuwe kans om een oplossing voor het huisvestingsprobleem te vinden. De mogelijkheid om met behoud van organisatorische zelfstandigheid en eigen identiteit nauw samen te werken op het gebied van archiefbeheer en behuizing werd door het bestuur toegejuicht. In de loop van 1998 werden daarover diverse informele gesprekken gevoerd met het Rijksarchief.

Het overleg leidde in het voorjaar van 1999 tot een gemeenschappelijke nota van de nieuwbenoemde Rijksarchivaris in de provincie Limburg, drs Ph. Maarschalkerweerd, en de directeur van het SHCL, prof. dr A. Knotter, waarin aan het bestuur van het SHCL en aan de Algemeen Rijksarchivaris werd voorgesteld tot inhuizing van het SHCL in het gebouwencomplex van het Rijksarchief te komen. De kosten daarvan zouden kunnen worden bestreden door het uitvoeren van gemeenschappelijke diensten door SHCL- personeel en door inzet van uit de verkoop van onroerend goed verworven vermogen van het SHCL. Deze besprekingen werden echter 'ingehaald' door verregaande plannen van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen om het beheer van de Rijksarchieven aan de provinciale overheden over te dragen ten behoeve van de vorming van regionale archiefcentra. In afwachting van de uitkomsten van overleg daarover met de Provincie Limburg en in de commissie 'Limburghuis' werden de besprekingen tussen SHCL en Rijksarchief opgeschort.

Organisatie

Bestuur

Algemeen bestuur

In het verslagjaar betreuden wij het overlijden van ons bestuurslid mevrouw M.J.Th.N.J. Koopman-Goumans. Mevrouw M.C. Greweldinger-Beudeker beëindigde haar bestuurslidmaatschap. Als nieuwe leden traden toe de heren dr N.J.P.M. Bos en drs J.J.M. Helgers. De heer Bos is historicus en te Utrecht gepromoveerd op een proefschrift betreffende elites, onder andere in Maastricht. Hij is thans hoofd studentenzaken van de Universiteit Maastricht. Ook de heer

Helgers is een Utrechts historicus, oud-voorzitter van het CDA en thans werkzaam als directeur van een inrichting voor verstandelijk gehandicapten. Het Algemeen Bestuur vergaderde op 21 juni en 20 december. Onderwerp van bespreking waren vooral de jubileumactiviteiten, de verwickelingen rondom de commissie 'Limburghuis' en de samenwerking met het Rijksarchief.

Dagelijks bestuur

Tot nieuw lid werd benoemd de heer dr N.J.P.M. (Nic) Bos (zie boven). Het DB vergaderde op 8 maart, 10 mei, 21 juni, 23 augustus, 15 november en 20 december.

Donateurs

Na een teruggang in 1998 nam het aantal donateurs in 1999 weer toe. De feestelijkheden en de publiciteit rondom het vijftigjarig bestaan leverden een netto toename van 34 persoonlijke contribuanten op.

Aantal donateurs	1997	1998	1999
gemeenten	17	6	4
bedrijven	46	37	39
organisaties en instellingen	81	74	80
personen	539	527	551
totaal	683	654	684

Personeel

Samenstelling

Uit dienst trad: Monique Mathissen, secretariael medewerkster. In haar plaats kwam Ingrid Frints de afdeling algemene dienst versterken. De afdeling archief werd uitgebreid: Frans Kerkhoffs, Susanne Souren en Daphne Frissen (depotbeheer), Theo Heerings (inventarisatie), Herman Wijenberg (fotografie). Bibliotheekmedewerkster Thea Brockbernd was dit jaar 12 1/2 jaar in dienst van het Centrum.

De samenstelling van het personeel en de verdeling over de afdelingen van het SHCL treft u aan in bijlage 2.

Ziekteverzuim

Het ziekteverzuim daalde van 6,8% in 1998 tot 5,6% in 1999 (excl. zwangerschapsverlof).

Personeelsbeleid

Conform het voorgeschrevene in de Wet op de Ondernemingsraden werd tweemaal een voltallige personeelsvergadering gehouden. Secretaris van de personeelsvergadering was Wim Mes. Conform het personeelsbeleid van de Provincie Limburg werden functionerings- en beoordelingsgesprekken gehouden met alle personeelsleden.

Externe contacten

De samenwerking met andere in deze provincie werkzame instellingen op het gebied van de regionale geschiedbeoefening werd geïntensiveerd. Dit betrof in het bijzonder de Faculteit der Cultuurwetenschappen van de Universiteit Maastricht, het Rijksarchief in Limburg, Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, het Limburgs Museum te Venlo, het Industrion, Museum voor Industrie en Samenleving te Kerkrade en diverse plaatselijke musea. De lidmaatschappen en externe contacten van individuele medewerkers zijn vermeld in bijlage 3.

Gebouwen

In afwachting van een structurele oplossing voor het huisvestingsprobleem werden de onderhoudswerkzaamheden aan het perceel Boschstraat 73 tot een minimum beperkt. Dankzij de inzet van de medewerkers Frans Heijnen en Frans Kerkhoffs konden enkele werkkamers worden opgeknapt.

Automatisering

In 1999 werd alle hardware vervangen die niet millenniumproof was. Het machinepark werd vernieuwd met drie nieuwe en drie gebruikte personal computers en een printer. De licenties voor software werden uitgebreid.

Het SHCL is per e-mail bereikbaar (shc.limburg@inter.nl.net). Voor persoonsgebonden e-mail wordt gebruikgemaakt van inbelvoorzieningen van de Universiteit Maastricht (ad.knotter@history.unimaas.nl; willibrord.rutten@history.unimaas.nl). Algemene informatie over het SHCL op het internet is te vinden op de website van de Rijksarchiefdienst (www.archief.nl), onder het thema mijnbouw. Een website onder een eigen domeinnaam is wenselijk.

Met medewerking van de Faculteit der Cultuurwetenschappen van de UM werden personeelsleden van diverse afdelingen in de gelegenheid gesteld zich te bekwamen in het gebruik van de programma's Access en Word.

Met het McLuhaninstituut te Maastricht is overleg gaande over deelname van het SHCL aan het project Virtual Reference Room.

Wetenschappelijke en educatieve activiteiten

Bijzonder hoogleraarschap

Op 8 oktober hield de leerstoelhouder zijn inaugurele rede, getiteld *Rondom de Stokstraat. 'Onmaatschappelijkheid' en 'onderklasse' in de jaren vijftig*. Naar aanleiding van een publicatie in *NRC Handelsblad* van januari 1998 werd de in de jaren vijftig als zodanig benoemde 'onmaatschappelijkheid' in het Maastrichtse Stokstraatkwartier in een breder sociaal-historisch kader geplaatst. De rede werd in brochurevorm uitgegeven en gepubliceerd in het Jaarboek 1999 van het SHCL. In 1999 werd door de nieuwe bijzonder hoogleraar nog geen onderwijs gegeven. Met ingang van het jaar 2000 is een onderwijsblok regionale geschiedenis gepland. Wel werden enkele scripties begeleid. Onder leiding van de bijzonder hoogleraar en prof. dr W. Kusters begon drs Ludo Diels aan de Faculteit der Cultuurwetenschappen aan een inventariserend onderzoek naar de mogelijkheid om de interregionale samenwerking in het kader van het onderzoeksproject 'Mines et Mineurs' ook na afloop van het project voort te zetten. Drs S. Langeweg zette zijn promotieonderzoek naar 'arbeidsmarkt en arbeidsmarktgedrag in een grensprovincie, Limburg 1870-1914' voort. De hoogleraar was verder als co-promotor of lid van de promotiecommissie betrokken bij promoties in Utrecht en Wageningen. Hij werd benoemd tot voorzitter van de commissie broncommentaren van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis in Den Haag.

Onderzoek en publicaties

Het onderzoek stond in het teken van het vijftigjarig bestaan van het Centrum. Rondom het thema 'Maakbaar Limburg' werd op 8 oktober in de aula van de Universiteit Maastricht een wetenschappelijk symposium georganiseerd. De dag werd geopend door de voorzitter van het College van Bestuur, dr K. Dittrich, die namens de Universiteit Maastricht het SHCL gelukwensde met het jubileum. 's Morgens fungeerde prof. dr W. Kusters (UM) als voorzitter van het symposium en 's middags prof. dr J.C.G.M. Jansen, oud-directeur SHCL. Er waren zes bijdragen. Dr W. Rutten (SHCL) sprak over hoofdlijnen en keerpunten in het vijftigjarig bestaan van het Centrum. Drs B. Gales (RUG) had het over de mijnsluitingen. Het betoog van dr J. Perry (UM) ging over de constructie van een mijnbouwtraditie. Mevrouw dr A. Klijn (UM) sprak over J. Tans, één van de makers van het nieuwe Limburg. Mevrouw dr C. Wijers (Meertens Instituut) belichtte de constructie van de Limburgse identiteit. Prof. dr P. Nissen (KUN) had een bijdrage ingeleverd over constructie en deconstructie van het katholieke Limburg. Wegens verplichtingen in het buitenland werd zijn paper voorgedragen door zijn naaste collega dr G. Ackermans. Als referenten traden op dr E. Homburg (UM) en prof. dr J. Leerssen (UvA).

Het symposium werd bezocht door circa 250 deelnemers. De bijdragen aan het symposium zullen worden gepubliceerd in jaargang 45 van de Studies over

de sociaal- economische geschiedenis van Limburg/Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.

Drs Paul Arnold, drs Jac van den Boogard en dr Willibrord Rutten voltooiden het onderzoek ten behoeve van het *Vademecum* van de geschiedenis van Limburg in de twintigste eeuw. De illustraties werden verzorgd door Jac van den Boogard en Wim Mes, die ook de contacten met de vormgever en de drukker onderhield.

Drs Paul Arnold voltooide zijn bijdrage aan een studie over de Limburgse zangkoren. Per 1 januari 2000 startte hij met een verkennend onderzoek naar de geschiedenis van 'Fair Trade', een handelsorganisatie met een ideële doelstelling.

Drs Jos van Hees zet zijn werkzaamheden voort in het kader van het Historisch Steekproef van de Nederlandse bevolking, een project van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam in samenwerking met SHCL en het Rijksarchief in Limburg. In een aantal Nederlandse provincies wordt een steekproef getrokken uit de geboorteakten sinds 1811. De aldus gevonden personen worden zoveel mogelijk gevolgd door de bevolkingsadministratie. Daarmee wordt een databestand opgebouwd, dat voor tal van sociaal-historische, demografische en sociaal-medische onderzoeksvragen kan worden aangesproken.

De eerder verschenen jaargangen van de *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, waarin vijftig jaren onderzoek van het SHCL is vastgelegd, werden beter toegankelijk gemaakt via indexen en een register. Onder leiding van de redactiesecretaris werkte Hans Janssen, assistent van de afdeling onderzoek, aan een cumulatieve index van persoonsnamen. Deze verscheen in de 44e jaargang van het tijdschrift, samen met de bijgewerkte versie van de index van plaatsnamen en een cumulatief register op de artikelen. In dezelfde jaargang werd ook de inaugurale rede van prof. dr A. Knotter opnieuw afgedrukt. Vanaf de 45e jaargang krijgt het tijdschrift een nieuwe lay-out.

De redactie van het Jaarboek werd uitgebreid met historici en cultuurwetenschappers van binnen en van buiten de Universiteit Maastricht. Zij zal met ingang van 2000 bestaan uit: drs J. van den Boogard (SHCL; beeldredactie), dr Th. Engelen (KUN), dr E. Homburg (UM), mevrouw dr A. Klijn (UM), prof.dr A. Knotter (SHCL), prof.dr J. Leerssen (UvA) en dr W. Rutten (SHCL; secretaris).

Van medewerkers van het SHCL verschenen in 1999 zeventien publicaties. Een overzicht treft men aan in bijlage 4.

Uitgaven

In het verslagjaar werden vier boeken en een brochure uitgegeven. In de reeks Cahiers van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg verscheen *Limburgse brouwerijen en bierdrinkers*, geschreven door dr Rudolf Philips. De eerste exemplaren werden op 27 april 1999 in Museum Industrion te Kerkrade aangeboden aan directie en Raad van Commissarissen van Brouwerij De Leeuw.

Een bijzondere gebeurtenis was de uitgave van het proefschrift van dr J. Renes over de cultuurlandschappen van Noord- en Midden-Limburg. Co-promotor was prof. dr J.C.G.M. Jansen, oud-directeur SHCL. Deze publicatie in de grote reeks van de Maaslandse Monografieën kwam tot stand met steun van de Provincie Limburg, het Anjerfonds, Limburgs Landschap en DLO-Staringcentrum te Wageningen. De eerste exemplaren van deze kostbare uitgave werden op 4 oktober 1999 tijdens een officiële zitting in de Statenzaal van het Gouvernement aangeboden aan leden van het College van Gedeputeerde Staten, onder wie de Commissaris van de Koningin, mr B.J.M. baron van Voorst tot Voorst.

Educatie

De belangrijkste gebeurtenis op educatief gebied was de reizende jubileumtentoonstelling over 'Maakbaar Limburg', die te zien was in het Gouvernement te Maastricht, in Museum Industrion te Kerkrade en in Het Domein te Sittard. De tentoonstelling werd samengesteld door drs Jac van den Boogard en een team van medewerkers van alle afdelingen van het SHCL. In 2000 zal de tentoonstelling te zien zijn in Weert, Venlo en Thorn. Als achtergrondinformatie bij de expositie verscheen een boek met de titel *Historisch vademecum. Limburg 1900-2000*, samengesteld door medewerkers van de afdeling onderzoek: Paul Arnold, Jac van den Boogard en Willibrord Rutten. Het is een geïllustreerd calendarium van de geschiedenis van Limburg in de twintigste eeuw. Deze gids werd aangeboden aan de gedeputeerde van Cultuur, drs M. Eurlings, bij de feestelijke opening van de tentoonstelling op 10 september.

Op 10 april 1999 was het SHCL aanwezig op de open dag van het Rijksarchief met een informatie- en boekenstand. Daarnaast ontplooiden de historici van het SHCL vele andere educatieve activiteiten, variërend van colleges voor een academisch publiek tot lezingen voor diverse gezelschappen en interviews voor radio en televisie. De regionale omroep L1, maar ook nationale zenders doen regelmatig een beroep op het SHCL voor een deskundig historisch commentaar. Zie ook de bijlagen 5 en 6.

Maaslandse Monografieën

Ook dit jaar leverden medewerkers van het SHCL een belangrijke bijdrage aan de uitgaven van de reeks Maaslandse Monografieën. De medewerksters van de

afdeling algemene dienst van het SHCL verzorgden als vanouds de typografie en het persklaar maken van de uitgaven. Het jaarverslag van het bestuur van de Stichting Maaslandse Monografieën is als bijlage 7 aan dit verslag toegevoegd.

Beheer van de collecties

Archieven

Project modernisering archiefbeheer

Per 1 januari 1999 werd op detacheringsbasis drs H. van Hall als projectleider modernisering archiefbeheer aangetrokken. Het doel is om in drie jaar tijd te onderzoeken welke inspanningen nodig zijn om de beheerstoestand van de archieven zodanig te verbeteren dat zij in goede, geordende en toegankelijke staat voor het nageslacht kunnen worden bewaard en aan de onderzoekers ter inzage kunnen worden gegeven. Daartoe zal een bewerkingsplan worden vervaardigd. Tegelijkertijd werd een begin gemaakt met de uitvoering van onderdelen van het plan. Behalve de projectmedewerker, het hoofd van de afdeling archieven (W. Mes), de verantwoordelijke voor het depotbeheer (mevrouw A. Peeters) en de depotmedewerker (F. Heijnen) waren daarbij voor verschillende uitvoerende werkzaamheden betrokken: G. Boshouwers, mevrouw D. Frissen, Th. Heerings, mevrouw M. Janssen, F. Kerkhoffs en mevrouw S. Souren.

De in het vorige verslagjaar door mevrouw Peeters vervaardigde systematische archiefoverzichten werden ingevoerd in een centrale *database*. Deze vormde het uitgangspunt, waarmee basisgegevens per archiefblok konden worden gecontroleerd en in een bewerkingsplan uitgewerkt. De gekozen opzet en het gehanteerde databaseprogramma (Microsoft Access) bieden tevens de mogelijkheid de conversie naar het als landelijke standaard geldende archiefbeheersysteem ABS/Archeion soepel te doen verlopen. Dit bewerkingsplan omvat zeshonderd archieven en verzamelingen. Op het einde van het verslagjaar was 20 procent van het totale bestand volledig ingevoerd. Omdat vele archieven zich aanvankelijk in wanordelijke staat bevonden - depots, werkkamers, gangpaden, kelders en hallen waren met archieven gevuld en daarmee in letterlijke zin moeilijk bereikbaar - was invoer van alle gegevens van een groot deel van de archieven nog niet mogelijk.

De uitvoerende werkzaamheden zijn erop gericht in drie jaar tijds, dus ultimo 2001, het totale archiefbestand op zijn minst op dossierniveau geselecteerd te hebben tot het blijvend te bewaren gedeelte en dit voorlopig te verpakken en te nummeren. Daartoe werden de selectie en vernietiging van een aantal in het verleden integraal overgenomen bestanden het eerste ter hand genomen. In het verslagjaar zijn 27 omvangrijke archieven geschoond op dossierniveau. Het totale bestand is hierdoor met 290 m afgenomen. Het vernietigde materiaal betreft vooral routinestukken, ter kennisneming toegezonden stukken, materiaal van landelijke instellingen en van andere organisaties waarvan de archieven elders

worden bewaard. Van elke vernietiging is een proces-verbaal gemaakt. Met de daarvoor in aanmerking komende bruikleengevers is tevoren overleg gepleegd. Archieven van landelijke katholieke vakbondsinstellingen die in het verleden bij het SHCL terecht waren gekomen, zijn in beheer overgedragen aan het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen, dat voor de bewaring van deze archieven met een landelijke werkings sfeer beter geschikt is. De door vernietiging en overbrenging vrijgekomen ruimte (in totaal ging het om ca 1000 m) werd benut om de belangrijke archieven van de nutsinstellingen Limagas en PLEM te kunnen verwerven. Deze worden deels voor rekening van de overbrengende instantie toegankelijk gemaakt en materieel verzorgd. Tevens werd de ontstane ruimte gebruikt om her en der geplaatste archieven op één plek te concentreren.

In de verwachting dat er over enkele jaren meer adequate behuizing beschikbaar zal komen (het Rijksarchief blijft daarbij de eerste in aanmerking komende optie), werd begonnen met het verhuisklaar maken van archieven door voorlopige verpakking en etikettering. Door een regeling met het RAL was het mogelijk tevens een begin te maken met de definitieve materiële verzorging van reeds geïnventariseerde archieven.

Tenslotte kreeg het (versneld) toegankelijk maken intensieve aandacht. In het verslagjaar werd ca 25 m versneld toegankelijk gemaakt. Van enkele archieven (omvang ca 45 m) konden klassieke toegangen, stuk voor stuk vrucht van jarenlange arbeid, worden voltooid (zie hieronder).

Er werd onderzoek gedaan naar de mogelijkheden om de uitgebreide fotocollectie digitaal voor het publiek toegankelijk te maken. Verder werden alle bestaande archieftoegangen gedigitaliseerd en wordt er gewerkt aan een uniforme presentatie van de inventarissen. Daarbij zijn mevrouw A. Peeters, C. Lit en mevrouw M. Janssen betrokken.

Er werd een verblijfsadministratie van archiefstukken ingevoerd, alsmede een bezoekersreglement. De gegevens van in het verleden geacquireerde archieven (betreffende archiefvormer, archiefordenings systemen, historie en rechtstitel) werden up-to-date gebracht en beter gearchieveerd. Verder werd besloten tot het zo veel mogelijk temporiseren van acquisitie van archieven waar geen vergoeding voor inventarisatie en materiële verzorging tegenover staat. Modelakten voor bruikleengeving en schenking werden vastgesteld.

Inventarisatie en ordening

Het project modernisering archiefbeheer legde relatief veel beslag op de tijd van alle archiefmedewerkers. De heren M. Wijnen, Th. Heerings, C. Lit en W. Mes richtten zich voornamelijk op de inventarisatie van archieven; H. Wijenberg op de beschrijving en ordening van de omvangrijke fotocollectie. M. Wijnen sloot de inventarisatiewerkzaamheden aan de archieven Jo Hansen en LOZO af met plaatsingslijsten. Onder leiding van W. Mes begon hij aan de inventarisatie van onderdelen van de archieven van de Sphinx en Société Céramique. Ook C. Lit werd daarbij betrokken. Mede door een in 2000 te verwachten omvangrijke

aanvulling op deze archieven, die tot de belangrijkste van onze collectie behoren, wordt de inventarisatie nog op enkele jaren begroot. Th. Heerings maakte tal van aanvullende beschrijvingen van kleinere archieven die bij herverpakking onvolledig bleken te zijn geïnventariseerd.

Door archivaris W. Mes werd met verschillende bruikleengevers overlegd over de mogelijkheid inventarisatie van hun archief financieel te ondersteunen. De MEGA bleek bereid de inventarisatie en materiële verzorging van de archieven van Limagas en PLEM met een substantieel bedrag mogelijk te maken. In het kader van het landelijke project Metamorfoze ter ondersteuning van de conservering van literaire collecties en handschriften werd financiële steun verworven voor de restauratie en verfilming van de archieven van Lou Maas en Mya Maas-Brennenraedts. Met de Stichting Laurafonds, het Vincent van Gogh-instituut te Venray, N.V. Koninklijke Sphinx Gustavsberg en FNV Bondgenoten is het overleg nog niet afgerond.

Voltooide inventarissen

- J.J.M. Turlings, architect te Roermond, met gedeponeerde archieven van J.J. Turlings sr en mevrouw M.H.C. Turlings-Manders, 1923-1980 (EAN 898) door P. Arnold en C. Lit;
- Tegula BV, voorheen NV Tegula, en voorgangers te Tegelen, 1962-1986 (EAN 853) door P. Arnold, X. Cerfontein en C. Lit;
- NV Maatschappij Carisborg, voorheen NV Maatschappij tot exploitatie van bruinkoolvelden Carisborg te Rotterdam, 1917-1968 (EAN 610) door W. Mes;
- Algemene Bond van Werknemers (ABW), voorheen de Algemene Bond van Werkers in het Mijnbedrijf gevestigd te Heerlen, 1944-1995 (EAN 1080) door W. Mes en M. Wijnen.

Bibliotheek

In 1999 zijn 1.525 titels van brochures, jaarverslagen, monografieën, periodieken en statistieken ingevoerd in PICA. In 1998 was dit aantal 1.795. Het verschil is te wijten aan tijdelijke oorzaken: zwangerschapsverloven van een tweetal bibliotheekmedewerksters; inroosting van bibliotheekpersoneel bij toezicht op de jubileumtentoonstelling in het Provinciehuis.

In 1999 werd het profiel van de SHCL-bibliotheek geanalyseerd door bibliotheekmedewerkster drs Marjo Konings. Haar rapport onder titel 'Van silhouet naar scherp profiel' (november 1999) is een onmisbare steun bij het maken van beleidskeuzen ten aanzien van de bibliotheek van het SHCL. Het rapport zal uitgangspunt zijn voor overleg met de Universiteitsbibliotheek van de UM over nauwere samenwerking en voor een op te stellen collectievormingsprofiel. De voornaamste conclusies van het rapport waren de volgende:

De sterke punten:

1. De collectie bestaat voor een aanzienlijk deel uit zogenaamde grijze literatuur die niet aanwezig is in de Universiteitsbibliotheek van de UM of elders.

2. De inhoudelijke zwaartepunten sluiten goed aan bij het karakter en de doelstellingen van het SHCL: economie, sociologie, sociale geografie, sociale en economische geschiedenis, mijnbouwkunde, rooms-katholieke kerk en samenleving.
3. Het aanwezige bibliotheekmateriaal biedt qua onderwerp en informatie veelal een aanvulling op de verzamelde archieven; er is een duidelijke inhoudelijke samenhang tussen de collecties. De bij de medewerkers aanwezige kennis over de inhoud van de collectie in samenhang met de archieven betekent een belangrijke ondersteuning voor gebruikers.
4. Er is een uitgebreid documentatiesysteem opgebouwd, waarin tijdschriftartikelen en andere moeilijk toegankelijke literatuur inhoudelijk is ontsloten. Dit is een onmisbare vraagbaak voor onderzoekers van allerlei aard en interesse.
5. Er zijn enkele waardevolle en ook vrij volledige speciale collecties aanwezig (o.a. KASKI-rapporten; POL-rapporten; CBS-statistieken).
6. Voorzover het bibliotheekmateriaal via de UB-catalogus in PICA is opgenomen, is ze landelijk raadpleegbaar.
7. Door de vele contacten met Limburgse instellingen en bedrijven is de bibliotheek diep geworteld in de Limburgse samenleving.

De zwakke punten:

1. Het acquisitiebudget is volstrekt onvoldoende om actief te collectioneren; de opbouw van de collectie is daardoor erg afhankelijk van schenkingen en bij archieven geacquireerd drukwerk.
2. Er is een grote achterstand bij de beschrijving van brochures en jaarverslagen (de hiervoor genoemde 'grijze' literatuur).
3. De collectie is niet voldoende bekend c.q. toegankelijk bij potentiële gebruikers, onder andere omdat een groot deel alleen via een kaartsysteem toegankelijk is. Er bestaat een grote achterstand op het gebied van de digitale ontsluiting.
4. De doelgroepen zijn onvoldoende geprofileerd; er bestaat geen goed inzicht in de wensen en verwachtingen van (potentiële) gebruikers.
5. De faciliteiten voor bezoekers van de studiezaal zijn ontoereikend en verouderd.
6. De lopende jaargangen van tijdschriften en abonnementen zijn voor het publiek in feite niet toegankelijk omdat ze niet in een open opstelling worden gepresenteerd.
7. Door het vertrek van oud-bibliothecaris mevrouw drs E. Fleré kon het werk aan het hierboven genoemde documentatiesysteem niet worden voortgezet.

In 1999 zijn verschillende maatregelen genomen om de zwakke punten althans enigszins te verbeteren:

- door een vrijwilligster, drs Françoise Jeukens, is onderzoek gedaan naar de mogelijkheid het documentatiesysteem geautomatiseerd voort te zetten. Omdat zij elders een betrekking kon aanvaarden, was zij niet meer in de gelegenheid om haar bevindingen in een rapport te verwerken;

- alle medewerkers zijn aan onderwerpsontsluiting gaan doen aan de hand van opgestelde richtlijnen;
- met het oog op het wegwerken van de grote voorraad brochures zijn onze medewerkers Paul Arnold en Hans Janssen begonnen met het versneld beschrijven, invoeren en nummeren van de brochures m.b.t. Limburg in een voorlopig databestand;
- er is een begin gemaakt met het doorschuiven van periodieken (K-nummers);
- er is een procedure opgesteld m.b.t. de selectie van bibliotheekmateriaal;
- er is een uitleenreglement opgesteld en in werking getreden;

De bibliotheekmedewerkers volgden in het voorjaar cursussen om de computerprogramma's Access, Windows, Word onder de knie te krijgen en een tweedaagse cursus in verband met het beschrijven van meerdelige publicaties.

Het grootste gedeelte van de aanwas van boeken en periodieken kwam tot stand via schenkingen. Bijlage 8 geeft een overzicht van namen van personen en instellingen die bibliotheekmateriaal hebben geschonken.

Overige collecties

Vakbondsvaandels

Mevrouw D. Lucassen, die de collectie vaandels van vak- en standsorganisaties van het SHCL beheert, restaureerde tijdens haar wekelijkse stagedagen bij het aan de schatkamer van de Dom te Aken verbonden restauratieatelier enkele zwaar gehavende vaandels. Zij sloot de cursus textielconservering en -restauratie in Tongeren met goed gevolg af. Opnieuw werden vaandels die ter gelegenheid van de opening van het Industrion te Kerkrade werden uitgeleend, conserverend behandeld en geprepareerd voor expositie. Ten behoeve van de jubileumtentoonstelling 'Maakbaar Limburg' werden 17 stukken geconserveerd en/of geprepareerd. Het onderzoek naar de achtergrond van de Limburgse vakbonds vaandels en vlaggen ter voorbereiding van het uitbrengen van een beredeneerde en geïllustreerde catalogus werd voortgezet.

Gedurende een dag per week werkte mevrouw Lucassen bij het Limburgs Museum te Venlo met een groep vrijwilligers aan de conservering van daar aanwezige vaandels en vlaggen. Zij stelde een offerte op voor de conservering van acht vlaggen en vaandels ten behoeve van de presentatie in de vaste opstelling van het nieuwe Museum. Samen met het Limburgs Museum en het Industrion werd door het SHCL een subsidieaanvraag voorbereid en ingediend bij de Mondriaan Stichting te Amsterdam ten behoeve van de conservering van de gehele in Limburg aanwezige vaandelcollectie. De aanvraag is mede bedoeld om te zijner tijd concentratie van de collectie in het Limburgs Museum mogelijk te maken.

Externe dienstverlening

Studiezaal

Het aantal bezoeken aan de studiezaal bedroeg ongeveer 750. Het totaal aantal uitleningen bedroeg 798. Dit aantal betrof 193 verzoeken om uitleningen en 48 verzoeken om kopieën uit periodieken in het kader van het interbibliothecair leenverkeer (IBL). Veel tijd ging zitten in het beantwoorden van telefonische en schriftelijke verzoeken om inlichtingen. Enkele bezoekers die regelmatig onderzoekingen kwamen verrichten en hun onderwerpen waren: S. Bouwens (student ASW Universiteit Utrecht): de buurt Lauradorp (Landgraaf) na 1945; A. Geraets (journalist Omroep L1 te Maastricht): biografische gegevens van bekende Limburgers i.v.m. zijn publicatie 'Boven het maaiveld'; drs G.-J. de Groot (promovendus Universiteit Utrecht): vrouwenarbeid in de keramische industrie in de negentiende eeuw; prof. dr M. Kaefer (Geologisch-Paläontologisch Instituut te Münster): mijnbouwkunde in de Euregio; dr A. Klijn (Universiteit Maastricht): biografie Sj. Tans; drs S. Langeweg (Industrion): voorbereiding van tentoonstellingen in het Industrion; J.W. van Rooij (student Cultuurwetenschappen Universiteit Maastricht): geschiedenis chemische industrie in Nederland; prof. dr M.G. Spiertz (emeritus-hoogleraar kerkgeschiedenis Universiteit Nijmegen): biografie mgr Feron; C.H. Spronck-Janssen (Maastricht): project Sensus Catholicus; dr H. Vossen (Amsterdam): terugkeer en opvang van oorlogsslachtoffers in Limburg in opdracht van de Stichting Onderzoek Terugkeer en Opvang.

De administratie van aanvragen van archiefstukken ten behoeve van het gebruik in de studiezaal en uitlening werd verbeterd door de invoering van een aanvraagformulier. Tevens werd een opdrachtformulier voor fotobestellingen en een bijbehorende tarievenlijst ingevoerd.

Ook dit jaar hebben de studiezaalmedewerkers een grote bijdrage geleverd aan de totstand koming van de wisselexposities van het Museum voor Industrie en Samenleving Industrion te Kerkrade.

Bijlage 1

Samenstelling van het Dagelijks en het Algemeen Bestuur

Ere-voorzitter: Dr G.C.P. Linssen (Roermond), 1973

Samenstelling van het Dagelijks Bestuur per 31-12-1999

Mr H.J.J.M. van der Bruggen (Roermond), voorzitter (1987)

Prof. A. Beek RA (Meerssen), vice-voorzitter (1992)

Drs F.L.J.F. Jadoul (Maastricht), secretaris (1993)

F.A.G. Hol (Heerlen), penningmeester (1992)

Dr N.J.P.M. Bos (Brunssum), lid (1999)

Ing. G.H. Minkman (Meerssen), lid (1997)

mevrouw drs M.J.I. Quint-Maagdenberg (Vaals), lid (1998)

Samenstelling van het Algemeen Bestuur per 31-12-1999

De leden van het Dagelijks Bestuur, alsmede

Prof. dr A.M.J.A. Berkvens (Maastricht), 1999

P.A. Booij (Stein), 1990

Drs Th.J.F.M. Bovens (Maastricht), 1998

Ing. L.L.J. Daems (Heerlen), 1997

Prof. dr W.J. van der Dussen (Heerlen), 1995

Drs J.J.M. Helgers (Ravenstein), 1999

L.J.A. Heijenrath (Kerkrade), 1990

J.S. Huijs (Grubbenvorst), 1992

Ir J. Koolen (Roermond), 1995

Mr E.J. Rongen (Herkenbosch), 1989

J.J.G. Tonnaer (Sittard), 1992

Drs G.C.J. van der Velde (Maastricht), 1992

Prof. dr A.M. van der Woude (Ede), 1979

Bijlage 2

Organisatieschema en samenstelling van het personeel

Organisatieschema per 31-12-1999

Adres: Boschstraat 73, 6211 AV Maastricht
tel. 043-3250141
fax 043-3255788
e-mail: shc.limburg@inter.nl.net

Personeelssamenstelling per 31-12-1999

Directie: prof. dr A. Knotter (8/10 directeur), dr W.J.M.J. Rutten (2/10 adjunct-directeur);

Algemene dienst (interne organisatie: secretariaat, receptie, boekhouding, personeelsadministratie, gebouwbeheer; uitgeverij: persklaar maken van manuscripten, boekenverkoop; voorlichting en publiciteit): mevrouw M.C. Mommers-Bakker (10/10 hoofd), mevrouw M. Hanssen (6/10), H.M. Jansen (10/10), mevrouw M.M.A. Mathissen (8/10), mevrouw E.M. Muyres-Schilder (4/10);

Afdeling onderzoek en publicaties (organisatie van symposia en inrichting van tentoonstellingen; verrichten van onderzoek; voorbereiding van publicaties): dr W.J.M.J. Rutten (8/10 hoofd), prof. dr A. Knotter (2/10 bijz.hoogl.), drs P.A.A.M. Arnold (5/10), drs J.J.F. van den Boogard (8/10), dr H.J.G. Crompvoets (6/10 WLD gedetacheerd bij KUN), drs J.E.A. van Hees (10/10 gedetacheerd bij RAL), dr J.F.R. Philips (vrijw.), drs H.H.A. van de Wijngaard (10/10 WLD gedetacheerd bij KUN);

Afdeling archief (acquisitie, beheer en ontsluiting van particuliere archieven; dienstverlening aan bezoekers op de studiezaal): W.A.A. Mes (8/10 hoofd), E.J.G. Boshouwers (8/10), drs J. van Hall (8/10 gedetacheerd door RAL), T.G. Heerings (10/10), F.H. Heijnen (8/10), mevrouw A.M.L.G. Janssen (5/10), F.H.C. Kerkhoffs (10/10), ing. C. Lit (8/10), mevrouw D.C.C. Lucassen (10/10), mevrouw A.M.Th. Peeters (6/10), H. Wijenberg (10/10), M.I.M.A. Wijnen (10/10);

Afdeling bibliotheek (acquisitie, beheer en ontsluiting van gedrukt documentatiemateriaal; studiezaaldiensten): vacature (8/10 hoofd, waargenomen door dr W.J.M.J. Rutten), mevrouw T.A.G. Brockbernd-Wijts (6/10), mevrouw drs J.M.R.H. Konings (4/10), L.C.C.M. Royakkers (10/10), mevrouw M.H.H.E.Volkers-Geuskens (5/10).

Bijlage 3

Lidmaatschappen

Drs J.J.F. van den Boogard

- adviseur van het bestuur van het Limburgs Film- en Video Archief (LiFVA)

Dr H. Crompvoets

- vice-voorzitter van de Stichting Nederlandse Dialecten (SND) (t/m maart 1999);
- bestuurslid van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde te Hasselt;
- voorzitter van de heemkundevereniging 'Medelo' te Meijel;
- secretaris van de commissie dialectologie en taalkunde van de vereniging Veldeke.

Prof. dr A. Knotter

- secretaris van het bestuur van de Stichting Maaslandse Monografieën;
- lid van de jury van de Eisma-prijs voor regionale en lokale geschiedenis;
- voorzitter van de commissie broncommentaren van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis te Den Haag;
- redacteur van het Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis.

W.A.A. Mes

- voorzitter van de Stichting Historische Reeks Maastricht;
- voorzitter van de werkgroep Industriële Archeologie Maastricht.

Dr W.J.M.J. Rutten

- redactiesecretaris van de reeks Maaslandse Monografieën;
- secretaris van de commissie lokale geschiedenis van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap;
- lid van de contactgroep Maas-Rijn van het Limburgs Museum te Venlo;
- lid van de begeleidingscommissie onderzoeken Limburgs Museum.

Drs H.H.A. van de Wijngaard

- secretaris van de Stichting Nederlandse Dialecten;
- bestuurslid van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde;
- lid commissie dialectologie en taalkunde van de vereniging Veldeke.

Bijlage 4

Publicaties

Paul Arnold, 'Geschiedenis van de mannenkoren' in: Paul Arnold, John Hoenen en J.C.G.M. Jansen, *Mannenkoren in Limburg 1837-1999* (Horst: KNZV-Limburg, 1999) 1-78.

Paul Arnold, Jac van den Boogard en Willibrord Rutten, *Historisch Vademecum. Limburg 1900-2000* (Maastricht: Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, 1999) 63 pp.

H. Cromptvoets en S. Reker, 'Intensiverend taalgebruik met behulp van vergelijkingen en elatieve samenstellingen: enkele eerste impressies bij de SND-enquête van 1998' in: Veronique De Tier en Siemon Reker ed., *Het Dialectenboek 5. In vergelijking met dieren* (Groesbeek: Stichting Nederlandse Dialecten, 1999) 51-70.

H. Cromptvoets, 'Enkele medeklinkerisoglossen in de provincies Limburg' in: *Jaarboek van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* nr. 1 (Hasselt: Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde, 1999) 65-78.

H. Cromptvoets, 'Isoglossen in Limburg: De Panninger lijn', *Veldeke* 74 (1999) nr. 1, 10-11.

H. Cromptvoets, 'Klankgrenzen: isoglossen: De Uerdinger lijn; de mij/mich lijn', *Veldeke* 74 (1999) nr. 2, 40-41.

H. Cromptvoets, 'Isoglossen in Limburg: De Panninger zijlijn', *Veldeke* 74 (1999) nr. 3, 61.

H. Cromptvoets, 'Isoglossen in Limburg: krom/kromp en -lik/-lich', *Veldeke* 74 (1999) nr. 4, 78-79.

Ad Knotter [met Jan Kok, Richard Paping en Eric Vanhaute] (eds.), *Levensloop en levenslot. Arbeidsstrategieën van gezinnen in de negentiende en twintigste eeuw* [Historia Agriculturae 29] (Groningen/Wageningen: Nederlands Agronomisch Historisch Instituut, 1999) 258 pp.

Ad Knotter, 'Inleiding' in: *ibidem*, 1-15.

Ad Knotter, 'Gezinsarmoede-gezinsarbeid: de invloed van de gezinscyclus op de inkomsten van gezinnen van losse (haven)arbeiders in Amsterdam in de eerste helft van deze eeuw' in: *ibidem*, 205-230.

Ad Knotter, *Rondom de Stokstraat. 'Onmaatschappelijkheid' en 'onderklasse' in de jaren vijftig* [inaugurale rede uitgesproken op 8 oktober 1999] (Maastricht: Sociaal Historisch Centrum voor Limburg/Universiteit Maastricht, 1999) 44 pp.

W. Mes [met W.P. Graatsma], *Het geheim van de Sphinx: de fabriekscollectie Maastrichts aardewerk* (Maastricht: Gemeente Maastricht 1999) 46 pp.

Rudolf Philips, *Limburgse brouwerijen en bierdrinkers. Vier opstellen over bierbrouwerijen en bierconsumptie, voornamelijk in Nederlands Limburg* [Cahiers van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg 2] (Maastricht: Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, 1999) 190 pp.

Ton [=H.H.A.] van de Wijngaard, 'Praote euver 't Mestreechs' in: Nicoline van der Sijs en Joep Kruijssen (ed.), *Honderd jaar stadstaal* (Amsterdam: Contact, 1999) 233-249.

Ton [=H.H.A.] van de Wijngaard, 'Nieuwe druk van het Weertlands woordenboek', *Veldeke* 74 (1999) nr. 1, 19. Bespreking van: P. Hermans e.a., *De Weertlandse Dialecten* (2e druk; Weert 1998).

H. van de Wijngaard, 'Van einen boetsauto, e kumpke boeddieng, d'r Oskar en anger zake oet 't Limburgs' (Over een botsauto, een kommetje pudding, Oskar en andere zaken uit het Limburgs) in: V. De Tier, S. Reker ed., *Het dialectenboek 5. In vergelijking met dieren. Intensiverend taalgebruik volgens de SND-krantenenquête* (1998) (Groesbeek: Stichting Nederlandse Dialecten, 1999) 203-230.

H. van de Wijngaard, 'Wegwijzer' in: V. De Tier, S. Reker ed., *Het dialectenboek 5. In vergelijking met dieren. Intensiverend taalgebruik volgens de SND-krantenenquête* (1998) (Groesbeek: Stichting Nederlandse Dialecten, 1999) 341-375.

Ton [=H.H.A.] van de Wijngaard, 'Blève, kómme, krèje, vónge, woeëde i kaat braat (Ge bleven, gekomen, gekregen, gevonden, geworden in kaart gebracht). Het voltooid deel woord van zes werkwoorden met perfectieve betekenis in de Limburgse dialecten' in: *Jaarboek van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* nr. 1 (Hasselt: Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde, 1999) 79-90.

Bijlage 5

Lezingen

Boogard, Jac van den, 'Annotazioni sulla storia di Maastricht ed il sviluppamento del' industria nel ottocento di Petrus Regout'. Referaat (met dia's) voor de Italiaanse gaststuden ten van de internationale afdeling van het Eijkhagen-college, op 20 april 1999 (SHCL).

Idem, 'De geschiedenis van Limburg'. Introductie voor medewerkers van Ciba Geigy, gehouden op 11 februari 1999 in het SHCL te Maastricht.

Idem, 'Het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg'. Introductie gevolgd door archief- workshop Legio Regio m.b.t. het archief Souren en de woningenquête, gehouden in september 1999 voor eerstejaarsstudenten geschiedenis van de Fontys Hogeschool te Sittard.

Idem, 'Arbeiders in Maastricht, industriële archeologie'. Lezing en rondleiding voor de groep 'Kerk in beweging' te Maastricht op 1 juni 1999.

Crompvoets, H., 'Dialect in Limburg'. Lezing gehouden voor de studenten van de afdeling Algemene Taalwetenschap en Dialectologie (ATD) van de Katholieke Universiteit Nijmegen op 11 mei 1999.

Idem, 'Dialect in Noord-Limburg'. Lezing gehouden bij de presentatie van het boek van Grad Lucassen 'Vertèllinge in 't oud-Zaerums' voor de Heemkunde-vereniging Sevenum op 19 november 1999.

Knotter, Ad, 'Over de historicus Rudolf Philips'. Toespraak bij gelegenheid van de presentatie van Cahier 2 van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg op 27 april 1999 te Kerkrade.

Idem, 'Rondom de Stokstraat. 'Onmaatschappelijkheid' en 'onderklasse' in de jaren vijftig'. Inaugurale rede uitgesproken te Maastricht op 8 oktober 1999.

Lucassen, D., 'De conservering van vlaggen, vaandels en ander historisch textiel', lezing voor de Volksuniversiteit Maastricht op 14 januari 1999.

Philips, Rudolf, 'Limburgse brouwerijen en bierdrinkers'. Toespraak bij gelegenheid van de presentatie van Cahier 2 van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg op 27 april 1999 te Kerkrade.

Rutten, Willibrord, 'De collectie archieven van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg'. Voordracht voor de Stichting Vrienden van het Rijksarchief, gehouden op 27 februari 1999 te Maastricht.

Idem, 'Verschuivingen in ziekte- en sterftepatronen : het verdwijnen van de pokken'. Gastcollege voor studenten van de opleiding Beleid & Management in de Gezondheidszorg van de Erasmusuniversiteit, gehouden te Rotterdam op 30 maart 1999.

Idem, 'Limburg in een eeuw van uitersten (20e eeuw)'. Lezing voor de leden van Lion's International, gehouden te Valkenburg a/d Geul op 15 september 1999.

Idem, '50 jaar Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. Hoofdpijnen en keerpunten' Bijdrage aan het symposium 'Maakbaar Limburg', gehouden op 8 oktober 1999 te Maastricht.

Bijlage 6

Presentaties voor radio en televisie

'Archiefschat: het vaandel van de Werkliedenvereniging Ubachsberg 1914', uitgezonden op 4 januari 1999 op Omroep Limburg in het radioprogramma *Het Balkon van Limburg*, een interview van Frank Ruber met Jac van den Boogard.

'De expositie Maakbaar Limburg', uitgezonden op 7 september op Radio FM (België), een interview met Jac van den Boogard

'De expositie Maakbaar Limburg', uitgezonden op 10 september op L1 in het radioprogramma *De ochtendgast*, een interview met Jac van den Boogard.

'De expositie Maakbaar Limburg', uitgezonden op 13 september op L1 in het televisieprogramma *Tijd van Toen*, een interview van Lex van Moorsel met Jac van den Boogard.

'De expositie Maakbaar Limburg', uitgezonden op 14 september op L1 in het televisieprogramma *Limburg Actueel*, een interview van Nelie Krike met Jac van den Boogard.

'De expositie Maakbaar Limburg', uitgezonden op 16 september in de *Culturele Agenda* van L1 TV, door Nelie Krike m.m.v. Jac van den Boogard.

'De expositie Maakbaar Limburg', uitgezonden op 16 september op L1-radio, een interview van Frank Ruber met Jac van den Boogard.

'De expositie Maakbaar Limburg', uitgezonden in week 37 op TV Maastricht, m.m.v. van Jac van den Boogard.

'De expositie Maakbaar Limburg', uitgezonden op 12 december op Zitterd Televisie, een interview met Jac van den Boogard.

'Archiefschat: de collectie brochures van het SHCL', uitgezonden op 3 mei op Omroep Limburg in het radioprogramma *Het Balkon van Limburg*, een interview van Wim Steinbusch met Willibrord Rutten.

'De scheiding van Nederland en België', uitgezonden op 19-20 oktober op L1 in het televisieprogramma *Over grenzen gesproken*. Interview van Huub Stapel met Willibrord Rutten. Tevens redactionele bijdragen.

'De Limburgse gezondheidsenquête', uitgezonden op 23 november op Radio 1 in het KRO- programma *Dingen die gebeuren*. Interview van Karen Meirik met Willibrord Rutten.

'De hoge heren', uitgezonden op 13-14 december op L1 in het televisieprogramma *Provinciale Zaken*, een interview van Jos van den Broek met Willibrord Rutten.

'De provincie Limburg in de twintigste eeuw', uitgezonden op 23 december op de televisie zender SBS 6 in de millenniumserie *Hart door de eeuw*, m.m.v. Willibrord Rutten.

Bijlage 7

Jaarverslag van de Stichting Maaslandse Monografieën

De financiële situatie van de Stichting Maaslandse Monografieën verbeterde in 1999 aanzienlijk. Door saneringsmaatregelen en de verkoop van de oude voorraad aan leden van LGOG en donateurs van SHCL kon een overschot op de rekening worden gerealiseerd. Het aanbod aan leden en donateurs om oude uitgaven van de Maaslandse Monografieën aan te schaffen voor tien gulden per stuk bleek een schot in de roos. Honderden exemplaren gingen over de toonbank. Het personeel van het SHCL, dat de verkoop organiseerde en uitvoerde, had handenvol werk, maar wist zich gesterkt door de enorme belangstelling die er blijkbaar ook voor de producten van wetenschappelijke geschiedschrijving in deze provincie leeft.

Het bestuur van de Stichting werd per 31 december 1999 gevormd door mr W.F.E.R.M. van Oppen (1998), voorzitter, prof. dr A. Knotter (1998), secretaris, A.F. Henrar (1991) penningmeester, prof. dr A.M.J.A. Berkvens (1994), mr H.J.J.M. van der Bruggen (1986), drs F.L. Jadoul (1997) en dr J.G.C. Venner (1997).

Het bestuur vergaderde in 1999 op 8 februari, 19 april, 30 juni, 15 september en 11 november. Onderwerpen van beraadslaging waren onder meer de financiële situatie, nieuwe uitgaven, het profiel van de reeks en de keuze van een nieuwe uitgever. Na gesprekken van de secretaris, de penningmeester en de redactie-secretaris met verschillende kandidaat-uitgevers werd uiteindelijk gekozen voor Uitgeverij Verloren te Hilversum. Deze uitgeverij is gespecialiseerd in historisch-wetenschappelijke uitgaven en heeft een uitstekende naam in de historische wereld. Het contract met Verloren ging in per 1 januari 2000.

De Raad van Advies bestond uit Gouverneur mevrouw H. Houben-Bertrand, Commissaris der Koningin mr B.J.M. baron van Voorst tot Voorst, prof. dr C. Bruneel, prof. dr H.F.J.M. van den Eerenbeemt, prof. dr W Janssen, prof. dr A. Labrie, prof. dr H. de Schepper, prof. dr M.G. Spiertz en prof. dr H. baron van der Wee. De Raad van Advies vergaderde op 30 juni.

De redactie bestond uit prof. dr A.M. van der Woude (1983), voorzitter, dr W.J.M.J. Rutten (1997) (secretaris), mevrouw dr J.C. Dekker (1997), prof. dr H. Cardon (1999), prof. dr A. Fl. Gehlen (1985), dr J.J. de Jong (1997), dr P.J.H. Ubachs (1981), prof. dr R. van Uytven (1987) en dr M. Vandereycken (1985). Prof. dr Hubert Cardon, hoofddocent kunstgeschiedenis en kunstwetenschap aan de Katholieke Universiteit Leuven, trad toe als opvolger van drs L. Smets. De redactie vergaderde op 19 april. Onderwerpen van bespreking waren de beoordeling van ingekomen manuscripten, de voortgang van lopende projecten en de werving van nieuwe titels.

Voor het eerst sinds 1992 verscheen er weer een deel in de grote serie: J. Renes, *Landschappen van Maas en Peel. Een toegepast historisch-geografisch onderzoek in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg*. Maaslandse Monografieën, groot formaat 9, 2 dln. in cassette (Leeuwarden en Maastricht : Eisma bv, 1999). De schrijver is op 1 september 1999 op deze studie gepromoveerd aan de Landbouwniversiteit te Wageningen. Samen met het deel over het cultuurlandschap van Zuid-Limburg, verschenen als deel 6 in de grote serie, is nu heel de provincie historisch-geografisch in kaart gebracht. De uitgave kwam tot stand in nauwe samenwerking met ir J.Th.M. Houwen, beleidsmedewerker van de hoofdgroep Ruimte, Groen en Verkeer van de Provincie Limburg. Er was financiële steun van vele instanties: het Provinciaal Bestuur van Limburg, het DLO-Staring Centrum te Wageningen, het Anjerfonds Limburg en de Stichting Limburgs Landschap.

Landschappen van Maas en Peel werd op 4 oktober gepresenteerd in de Statenzaal van het Gouvernement. Bijna tweehonderd belangstellenden waren op de bijeenkomst afgekomen, onder wie velen die op het boek hadden ingetekend. De auteur gaf een korte inleiding met dia's. De eerste exemplaren werden door de voorzitter van de Stichting aangeboden aan de Commissaris van de Koningin, mr B.J.M. baron van Voorst tot Voorst, de gedeputeerde van Ruimtelijke Ordening, mevrouw drs O. Wolfs en haar ambtsvoorganger, de heer drs W.G.N. Wijnen. In zijn toespraak onderstreepte de gouverneur het belang van de reeks Maaslandse Monografieën: 'De provincie Limburg is bijzonder gelukkig met het bestaan van de Stichting Maaslandse Monografieën, die op wetenschappelijk niveau uitgaven realiseert over de geschiedenis van Limburg en zijn cultureel-omgeving van de Maas-Rijnregio. Daarmee ontstaat een hecht wetenschappelijk fundament, waarop anderen kunnen voortbouwen bij een verantwoorde popularisering van de Limburgse geschiedenis. Het realiseren van wetenschappelijke uitgaven vergt lange adem, doorzettingsvermogen en zorgvuldigheid. De Stichting Maaslandse Monografieën laat in zijn eminente reeks zien over deze kwaliteiten te beschikken'.

Het premieboek 1999, een studie van Arnout Mertens over de Loonse volksvertegenwoordiging, verscheen in het eerste kwartaal van 2000 als deel 62 in de reeks. *Loons, Diets en Luiks. Hasselt en de volksvertegenwoordiging in het land van Loon en het prinsbisdom Luik (1477-1538)* is oorspronkelijk de licentiaatsverhandeling waarop de auteur is afgestudeerd aan de Katholieke Universiteit Leuven.

De redactie kreeg weer uitgebreide assistentie van personeel van het SHCL. Het persklaar maken en de typografische voorbereiding van deel 62 werden verzorgd door mevrouw M.C. Mommers-Bakker, mevrouw M.M.A. Mathissen en mevrouw E.M. Muyres-Schilder.

Bijlage 8

Schenkers van bibliotheekmateriaal

P = periodiek

M = monografie

Personen

J. van den Bergh (Maastricht) P
F. Bilsen (Bunde) M + P
A. Brandenburg (Maastricht) M
M. Eyssen (Maastricht) P
Ch. Gemmeke (Maastricht) M
A. Goossens-Postmes (Maastricht) M
T. Hotterbeekx (Schimmert) M
A. Hutschemaekers (Roermond) M
J.C.G.M. Jansen (Maastricht) M
C.M. Leenders (Maastricht) M
G.C.P. Linsen (Roermond) M
L.H. Sassen (Maastricht) M
G. Schaaf (Maastricht) P
E.H.M. Stollman (Maastricht) M
H. Wijsen (Maastricht) M + P

Instellingen

Architectenbureau Mertens (Hoensbroek) M
ETIL (Maastricht) M
Heemkundevereniging Maastreek (Elsloo) M
Heemkundevereniging Roerstreek (St. Odiliënberg) P
Historische Reeks, Stichting (Maastricht) M
Industrion (Kerkrade) P
Inmerc B.V. (Wormer) M
Kamer van Koophandel en Fabrieken N.- en M.-Limburg (Venlo) M
Kreisarchiv Viersen (Kempen) M
Meertens Instituut (Amsterdam) M
MEMIC (Maastricht) P
Philips International B.V. (Eindhoven) M
Provinciale Bestuurscommissie Welzijnsplanning Limburg (Maastricht) M
Provincie Limburg (Maastricht) M
Rijksarchief Limburg (Maastricht) M
Theologische Faculteit Tilburg (Tilburg) P
Universiteit Maastricht (Maastricht) M
N.V. Waterleiding Maatschappij Limburg (Maastricht) P

Bijlage 9

Verworven archieven

Ean

- 1116 Regionaal verband Heuvelland van het CDA, 1991-1998. 2 omslagen/1 doos.
- 1117 SVM/PLEM, 1909-1946 (archiefbescheiden); 1947-1981 (rolfilms). 145 meter.
- 1118 Instituut voor Kategoriaal Overleg in Limburg (IKOL) te Roermond, 1987-1994. 21,25 meter.
- 1119 SVM/PLEM Roermond, 1914-1940 (archiefbescheiden); 1947-1979 (rolfilms). 46 meter.
- 1120-1133 Limburgse Land- en Tuinbouwbond, afdelingen Altweerderheide, Epen, Blitterswyck, Broekhuizen, Baexem, Castenray, Meerlo, Swolgen, Meijel, Beegden/Heel, Leveroij, Heythuysen, Grathem, Roggel, 1896-1998. 7,75 meter.
- 1134 Vurore, Instituut voor Emancipatieontwikkeling Limburg, 1986-1991. 1,25 meter.
- 1135 Stichting Provinciaal Emancipatiewerk Limburg (SPEL), 1987-1991. 0,5 meter.
- 1136 Federatie Maatschappelijke Dienstverlening Limburg (FMDL), 1987-1991. 7 meter.
- 1137 Stichting Jeugd- en Jongerenwerk De Schinskoel te Schinveld, 1975, 1978 en 1980-1993. 0,87 meter.
- 1138 Zielzorginstituut te Brunssum. 1958-1961. 1 omslag.
- 1139 Vereniging Archeologische Werkgemeenschap Limburg, 1963-1972. 4 omslagen.
- 1140 Limagas. 1934-1979. 55 meter.
- 1141 Stichting gestichten Zusters van Barmhartigheid/Misericorde, 1840-1980. 2,75 meter.
- 1142 W. op 't Root te Neer, 1932-1987. 0,75 meter.
- 1143 Limburgse Kunstkring te Maastricht, 1936-1952. 0,12 meter.
- 1144 Studentenvereniging te Pey-Echt, 1948-1970. 0,37 meter.

Aanvullingen

Archieven

- 463 NV Bataafsche Rubber Industrie Radium.
- 695 Prof. dr J.C.G.M. Jansen te Maastricht, 1996-1999. 10 omslagen en 3 dozen.
- 892 Christen Democratisch Appèl (CDA) voorheen Katholieke Volkspartij (KVP) Centrale Sittard.

- 950 NV Laura en Vereeniging. 1 meter.
988 Groen Links en voorgangers (Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP),
gewest Limburg te Maastricht), 1978-1984. 15 dozen.
1032 Stichting Algemene Samenwerkingsverbanden Gezondheidszorg
Noord-Limburg (SGNL) te Venlo, 1985-1999. 1 meter.
1042 P.H. Doorenbosch te Maastricht, 1973-1981. 0,5 meter.
1061 Mya Maas-Brennenraedts. Verhuisdozen.
1078 Nederlandse Bridge Bond (NBB), afdeling Zuid-Limburg, 1993-1997
(1948-1992). 0,62 meter.
1081 Stichting Het Limburgs Welstandstoezicht, 1951-1998. 1 omslag.
1087 Stichting Sint Vincentiusvereniging te Swalmen, 1997-1999. 0,12 meter.
1094 CFO: CNV-Bond voor Overheid, Onderwijs, Gezondheid, Bejaardenzorg,
Welzijn, Sociale Werkvoorziening, PTT en Nutsbedrijven, afdeling
Maastricht, 1995-1999. 0,5 meter.
1100 LLTB, afdeling Oirlo/Kelpen, 1991-1998. 1 meter.
1101 LLTB, afdeling Kessel, 1945-1948. 1 deel.
1106 LLTB, afdeling Merkelbeek, 1983-1997. 2 delen.

Verzamelingen

- Doc.nr 34 Documentatie betreffende de geschiedenis van de textielindustrie in
Belgisch-Limburg, Nederlands-Limburg en Noordrijn-Westfalen,
1801-1959. 4 dozen en 1 portefeuille.
Doc.nr 45 Foto's en tekening van de restauratie van de kerk in Heer afkomstig
van Frans Crutzen, 1982.
Doc.nr 53 Documentatie betreffende monetaire ontwikkelingen, 1450-1790.
4 dozen.

Afgevoerde archieven

- 307 Vereniging Ave Rex Christe te Hoensbroek. 26 dozen, 5 portefeuilles,
14 kokers en glasnegatieven. Naar Gemeentearchief Heerlen.
582 Sint Eloy, Katholieke Bond van werknemers in het metaal- en het
elektrotechnisch bedrijf en aanverwante bedrijven te Utrecht. 190
meter. Naar Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen.
697 Nederlandse Katholieke Bond van werknemers in het kleding- en
textielbedrijf Sint Lambertus te Utrecht. 66 meter. Naar Katholiek
Documentatie Centrum te Nijmegen.
698 Nederlandse Katholieke Bond van werknemers(sters) in industriële
bedrijven Sint Willibrordus te 's-Gravenhage. 123 meter. Naar Katho-
liek Documentatie Centrum te Nijmegen.
881 Industriebond Nederlands Katholiek Vakverbond (NKV) te Utrecht. 247
meter. Naar Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen.
Doc.nr 52 Koninklijke zangvereniging 'Mastreechter Staar' Maastricht. Naar
Gemeentearchief Maastricht.

Bijlage 10

Begunstigers en contribuanten

Gemeenten

Gemeentebestuur Meerlo-Wanssum (1952)
 Gemeentebestuur Meerssen (1951)
 Gemeentebestuur Valkenburg aan de Geul (1961)

Meerlo-Wanssum
 Meerssen
 Valkenburg
 aan de Geul

Bedrijven

Akzo Chemie Nederland B.V. (1959)
 Architectenbureau Schinkel-Benning B.V. (1974)
 Ars Drukkerij B.V. (1993)
 Boven & Van der Bruggen, Van, Advocaten (1988)
 Brouwerij 'De Ridder' B.V. (1957)
 Buro 5 Maastricht (1995)
 Buro Kragten B.V. (1988)
 Buyze B.V. (1975)
 Centraal Archief D.S.M. (1994)
 Dassen Electrotechniek B.V. (1978)
 Deloitte & Touche (1974)
 D.S.M., Limburg B.V. (1978)
 Eerste Nederlandse Cement Industrie N.V. (1951)
 Elisastichting (1961)
 Fonds voor Sociale Instellingen, Stichting (1988)
 Gulpener Bierbrouwerij, Distilleerderij
 en Azijnfabriek B.V. (1961)
 Hertzdahl Beheer B.V. (1958)
 Hostellerie 'De Hamert' B.V. (1979)
 J.G.I. Holding B.V. (1979)
 Koninklijke Brand's Bierbrouwerij B.V. (1961)
 Koninklijke Sphinx Gustavsberg N.V. (1961)
 Laura-fonds, Stichting (1978)
 Lindeboom Bierbrouwerij B.V. (1988)
 Linden & Co. B.V., Van der (1988)
 Maaslands Antiquariaat, Veldeke B.V. (1961)
 Machinefabriek & IJzergieterij P. Konings B.V. (1949)
 Maison Louis (1958)
 Recycled Paper Europe Roermond Papier b.v. (1988)
 Roosmalen's Transport en Handel Mij. B.V., Van (1961)
 Schuffelers B.V., P. (1982)
 Solvay Chemie B.V. (1950)
 Thomas Regout N.V. (1988)
 Waterleiding Mij. Limburg N.V. (1958)

Herkenbosch
 Sittard
 Roermond
 Roermond
 Maastricht
 Maastricht
 Roermond
 Hoensbroeck
 Heerlen
 Stein
 Maastricht
 Geleen
 Maastricht
 Venlo
 Brunssum

Gulpen
 Maastricht
 Wellerlooi
 Weert
 Wijlré
 Maastricht
 Eijgelshoven
 Neer
 Panningen
 Maastricht
 Swalmen
 Maastricht
 Roermond
 Maastricht
 Maastricht
 Roermond
 Maastricht
 Maastricht

Organisaties en instellingen

Aanvullende Thuiszorg, Stichting (1996)
 Adelbertabdij, Sint (1995)

Sittard
 Egmond-Binnen

Berkvens, prof. dr A.M.J.A. (1996)	Maastricht
Bertens, drs J.W. (1975)	Maastricht
Bertrand, C. (1979)	Wijlre
Betteray, mevr. J.J.H. van (1979)	Vijlen
Beugels-Brasse, mevr. F.V. (1982)	Amstenrade
Beumer, F. (1993)	Grevenbicht
Beumer, mej. W.G.M. (1988)	Amsterdam
Bie, P.J.C.M. de (1995)	Eijsden
Biggelaar, J.C. van den (1977)	Wintelre
Block, Ed.J. (1982)	Kerkrade
Bloemen, H.A.C. (1966)	Borne
Boelens, F.P. (1966)	Groningen
Boersma, drs H.J.L.M. (1976)	Banholt
Boersma, M.Th.L.W. (1982)	Valkenburg
	aan de Geul
Boesten, H.M.P.L.B. (1979)	Heerlen
Bogers, J. (1998)	Maastricht
Bogman, B. (1974)	Hamme- Merchtem (B)
	Urmond
Bohnen, drs M.M.M. (1993)	Thorn
Bokken, H.L.M. (1979)	Hechtel-Eksel (B)
Bollen, F. (1998)	Bunde
Bollen, L. (1997)	Maastricht
Bonnet, J.J. (1979)	Roermond
Boom, Th.M.P.M. (1982)	Voerendaal
Boreas, W.J.G.M. (1989)	Brunssum
Bos, dr N.J.P.M. (1999)	Cuyk
Bosmans, dr J.L.J. (1974)	Valkenburg
Botman, S.G.J.M. (1974)	aan de Geul
	Nijmegen
Bots, dr A.C.A.M. (1976)	Maastricht
Bouwens, I.G.T. (1967)	Nuth
Boven, J.H.H. van (1981)	Maastricht
Bovens jr, Th. (1979)	Stolberg (D)
Brans, dr Med. H.O. (1988)	Roermond
Brassé (1993)	Landgraaf
Brassee, Ch.J.P. (1973)	Oirsbeek
Brassée, J.H.J. (1958)	Thorn
Bremmers, mevr. M.M.W. (1999)	Maastricht
Bremmers, W.R.H. (1997)	Roermond
Broens, J.W. (1974)	Venlo
Brokamp RA, drs P.P. (1988)	Heythuysen
Brouwer, ir J.F.H. (1979)	Ospel
Bruekers, A.W.I. (1988)	Roermond
Bruggen, mr H.J.J.M. van der (1986)	Maastricht
Bruin, L. de (1989)	Bunde
Bruyn, drs L.P.J. de (1999)	Mheer
Buchem, G.J. van (1981)	Munstergeleen
Buchem-Hermans, mevr. I. (1989)	Geleen
Buren, F. van (1988)	Born
Castermans, mgr A.M.H.A. (1994)	Maastricht
Castermans, W.P. (1979)	Borgloon (B)
Celen, A. (1985)	Maastricht
Chambille, ing. H. (1974)	

Charpentier, P.H.M. (1983)	Eijsden
Cillekens, drs C.M.H. (1978)	Maastricht
Claessens, drs Th.J.A.H. (1960)	Valkenswaard
Claessens, Vth.J. (1982)	Maastricht
Closset, drs P.L.J.L. (1982)	Maastricht
Cluitmans, drs J.H. (1958)	Swalmen
Cobben, H.P.M. (1988)	Beek
Coelen, P.J.C. van der (1999)	Baarlo
Coenegracht, J.N.J.A. (1987)	Maastricht
Coenen, J. (1988)	Heers (B)
Cohlst, J.M.F. (1982)	Vaals
Coolen, G.M.A. (1987)	Maastricht
Corten, Alb.J.A.M. (1960)	Heerlen
Corten, drs G.J.P.M. (1985)	Sittard
Cox, drs G.W.H. (1958)	Goirle
Cox, prof. dr H.L. (1989)	Rheinbach (D)
Cozijnsen, W. (1979)	Maastricht
Crolla-Baggen, de heer en mevr. A.M.G. (1964)	Noorbeek
Crombach, H. (1982)	Voerendaal
Crousen, dr A.M.F.B. (1960)	Roermond
Crugten, mr O.W.J.H. van (1986)	Roermond
Crutzen, F.G.H.M. (1979)	Ransdaal
Crijns, ir A.W.N.J. (1967)	Bunnik
Cuijpers, J.M.M. (1989)	Rijswijk
Daniëls, A.L.M.J. (1977)	Maastricht
Daniëls, mr J.H.J. (1987)	Roermond
Darley, W. (1968)	Maastricht
Dassen, E.E.M.J. (1998)	Maastricht
Debets, drs R.M.C. (1974)	Hoofddorp
Defesche-Derks, drs P.M.C. (1974)	Bunde
Delissen, Th.M.J. (1958)	Simpelveld
Deswyzen, G. (1998)	Bocholtz
Deursen, M. van (1992)	Nijmegen
Didden, J.M. (1995)	Meerssen
Dierick-Van Loo, mevr. M.C.G. (1977)	Stein
Dieteren, H. (1971)	Maastricht
Dieteren, J.J.G. (1984)	Sittard
Dieteren, J.W. (1964)	Spaubeek
Dieteren, P.E.M. (1982)	Ubach over Worms
Dinjens, G. (1988)	Maastricht
Donker, mr J.G. (1974)	Afferden
Doorn, dr J.A.A. van (1999)	St.-Geertruid
Dorenbosch, M.K.W. (1975)	Roermond
Dormans, E.H.M. (1979)	Valkenburg
	aan de Geul
	Eindhoven
Douben, prof. dr N.H. (1987)	Kerkrade
Drenth, J.H. (1981)	Maastricht
Duynstee, mr J.E.F.F.M. (1988)	Grathem
Dijck, drs R.E.P.M. van (1993)	Heerlen
Dijk, M. van (1999)	Heerlen
Dijk-Regout, mevr. drs L. van (1965)	Neer
Dijksman, C. (1982)	Tilburg
Eerenbeemt, prof. dr H.F.J.M. van den (1968)	Roermond
Einig, drs P.C.A. (1974)	

Engelen, C.F.M. (1979)
Engelen, J.P.J. (1975)
Engelen, dr Th.L.M. (1982)
Erps, J. (1979)
Eurlings, mr P.A.H. (1988)
Evers, dr J.H.M. (1995)
Feller, drs J.C. (1979)
Fleré, mevr. drs E.C.M. (1998)
Franssen, drs G.H. (1977)
Franssen, M. (1979)
Frederix, drs L.L.M. (1980)
Frijns, Ch.H.F. (1988)
Frijns, P. (1995)
Gales, drs B. (1975)
Geelen, Ch.H. (1974)
Geenen, drs W. (1982)
Gemmeke, drs Ch.E.A. (1960)
Gerards, A.J.M. (1979)
Gerards, F.M. (1998)
Geurts, A.J. (1977)
Geurts, A.Th.G.M. (2000)
Geux, A.J. (1972)
Ghijzen, drs J.W.J.M. (1989)
Gielen, P.M.P.J. (1978)
Gilissen, mevr. I. (2000)
Glaudemans, F.J.T.H. (1982)
Goes, mevr. H.M. (1974)
Gootzen, P.J. (1969)
Grothues, B.A. (1998)
Gulikers, J.H.J. (1982)
Gijbels, G. (1968)
Gijsen, mgr dr J.M. (1969)
Haanen, drs E.P.H.P.T. (1974)
Haas, dr J.A.K. (1963)
Haegen, prof. dr H. van der (1971)
Haesen, J. (1999)
Haesen, M.F.H. (1995)
Hall, drs J.H.M.M. van (1999)
Hamans, prof. dr P.W.F.M. (1986)
Hameleers R.A., drs M.V.C.H. (1991)
Hamelers, ing. H.H.M. (1982)
Hanckx, J.Th.F.G.M. (1981)
Hardy, L.V.H. (1958)
Hautvast, J.P.G. (1979)
Heerma van Voss, L. (1999)
Hélin, prof. dr E. (1975)
Helsen, J. (1981)
Henquet, K.J.M. (1991)
Henrar, A.F. (1975)
Hermans, J.J. (1991)
Hermans, dr J.M. (1992)
Hermans, ir W. (1997)
Herp, drs P.J. van (1964)
Hertog, C.G. (1979)
Heus, G.M. de (1974)

Sittard
Klimmen
Cuijk
Zutphen
Voerendaal
Zwolle
Venlo
Geleen
Tilburg
Vaals
Munstergeleen
Maastricht
Stein
Groningen
Heerlen
Wijlré
Maastricht
Sittard
Voerendaal
Almere
Schinnen
Helden
Maastricht
Simpelveld
Sittard
Cadier en Keer
Maastricht
Melick
Hoensbroek
Maastricht
Maastricht
Reykjavik
Swartbroek
Maastricht
Heverlee (B)
Maastricht
Cadier en Keer
Banholt
Thorn
Berg en Terblijt
Bunde
Maastricht
Epen
Heerlen
Diemen
Luik (B)
Tongeren (B)
Oosterhout
Maastricht
Hoensbroek
Groningen
Heiligenberg (D)
Treebeek
Heerlen
Valkenburg

Heuts, W.G. (1990)	aan de Geul
Heijboer, drs H.J. (1959)	Eijsden
Heijden, Q. van der (1993)	Heerlen
Heijden, drs R.P.W.J.M. van der (1974)	Roermond
Heijenrath, L.J.A. (1999)	Meerlo
Heythuysen-Corstjens, mevr. A. (1979)	Kerkrade
Hodiamont, mej. E. (1979)	Pey
Hoebbers, P.C.M. (1974)	Maastricht
Hoen, J.H.M. (1988)	Horst
Homburg, dr E. (1994)	Beek
Hommers, mej. mr A.H.M.H. (1958)	Eijsden
Horsten, ing. A.H. (2000)	Maastricht
Horsten, drs M.M.M. (1994)	Amstenrade
Houben, drs C.J.M. (1974)	Irvine (U.S.A.)
Houben, mr drs P.N.J. (1988)	Roermond
Hout, ir L.W.M. van (1991)	Maastricht
Hovens, F.E.R. (1996)	Blerick
Hupperts, mr A.J.M. (1982)	Maastricht
Hustinx, mevr. E.M.L.A. (1995)	Maastricht
Hustinx, mr F.P.J. (1958)	Maastricht
Hutschemaekers, drs A.J. (1987)	Roermond
Huyben, drs J.J.C. (1975)	Weert
Huys, J.S. (1999)	Grubbenvorst
Jacobi, H. (1991)	Sittard
Jaegers, A.P.J.M. (1973)	Schinnen
Jamar, drs J.T.J. (1972)	Heerlen
Jammers, M. (1974)	Maastricht
Jansen, C.J. (1988)	Mook
Jansen, prof. dr J.C.G.M. (1999)	Maastricht
Janssen, drs A.M.P.P. (1988)	Sittard
Janssen, B.G.Chr. (1979)	Sittard
Janssen, C.H. (1992)	Nederweert
Janssen, mr C.M.J.M. (1958)	Nijmegen
Janssen, E.M.L. (1981)	Heerlen
Janssen, J. (1996)	Vaals
Janssen, J. (1997)	Zonhoven (B)
Janssen, drs J.A.J. (1974)	Nuth
Janssen, J.H.A.G. (1988)	Weert
Janssen, J.P.H.M. (1979)	Molenhoek
Janssen, mr J.W.A.M. (1974)	Nijmegen
Janssen, R. (1979)	Maaseik (B)
Janssen, W.P.M. (1980)	Eijsden
Jenniskens, drs A.H. (1975)	Maastricht
Jessen, mevr. L. (1989)	Stevensweert
Jetten, J.M.A. (1982)	Gulpen
Jochems, dr D.B. (1988)	Schin op Geul
Jongen, E. (1995)	Brussel (B)
Jongen, J.M.G. (1979)	Heerlen
Jongh, A. de (1974)	Maastricht
Joosten, E.A. (1988)	Swalmen
Jorritsma, H.H.M.D. (1976)	Amsterdam
Kasdorp, J.M.A. (1988)	Maaseik (B)
Kasdorp, M.M.J. (1988)	Lanaken (B)

Keltjens, J.G. (1998)
Kerckhoffs, drs J.H.H. (1974)
Kerkhofs, M. (1979)
Kerpershoek, R.C. (1995)
Kessels, F.A.H. (1974)
Kicken, R.J.A. (1986)
Kirkels, L. (1979)
Klaassen, drs W.J.M. (1974)
Klep, prof. dr P.M.M. (1978)
Klerken, C.J.W.A. (1995)
Kleutghen, A. (1979)
Klomp, J.A.H.M. (1974)
Knapen, drs J.G.J. (1975)
Knoben, M.L.M.G. (1994)
Knoors, H.J. (1979)
Knoors, J.A. (1972)
Knotter, J. (1999)
Kohlbacher, J. (1988)
Koken, H. (1999)
Koldewey, dr J. (1982)
Koopmans, G.P.J. (1999)
Koops, drs H.A.B. (1988)
Korsten, G.H.M. (1999)
Korsten, H.F.J. (1999)
Kreuwels, ir W.G.J. (1984)
Kunder, J. de (1988)
Kusters, J. (1984)

Kuypers, drs H.M.M. (1974)
Laar, mevr. F. van (1994)
Labrie, prof. dr. A. (1997)
Lakmaker, mevr. F. (1986)
Lambriex, P.H.M.J. (1988)
Lampe, P.P. (1998)
Langeweg, drs S. (1994)
Lardinois, P.M.J.P. (1975)
Latten, H.F. (1991)
Leclercq, R.M.F.M. (1981)
Lemmens, B.M.P. (1974)
Lemmens, H.J.A. (1998)
Lenaerts, G. (1998)
Lendfers, J.M. (1972)
Lensen-Taxhet, J.-P. (1995)
Lenssen, J.A.M.G. (1991)
Leurs, ing. C.J.P. (1974)
Leyen, C.J.M. (1974)
Lieshout, J.W.V. van (1981)
Linde, W. van der (1999)
Linschoten, P. van (1989)
Linssen, mr A.J.C. (1974)
Linssen, dr C.A.A. (1962)
Linssen, dr G.C.P. (1960)
Linssen, H.H.J. (1974)
Loo, A.J.W. van (1982)

Arcen
Spaubeek
Schimmert
Landgraaf
Venlo
Schimmert
Meerssen
Alphen a/d Rijn
Nijmegen
Blerick
Overpelt (B)
Kerkrade
Bunde
Nijmegen
Roermond
Grevenbicht
Zetten
Maasmechelen (B)
Landgraaf
Buren
Velden
Eijsden
Jabeek
Arnhem
Geldrop
Heythuysen
Eisden-
Maasmechelen (B)
Heerlen
Wassenaar
Maastricht
Gronsveld
Maastricht
Banholt
Maastricht
Maastricht
Kerkrade
Stein
Nijmegen
Geleen
Tongeren (B)
Maastricht
Visé (B)
Eindhoven
Venray
Heerlen
Jabeek
Urmond
Geleen
Amstenrade
Groningen
Roermond
Weert
Kerkrade

- Loo, T.F.J. van de (1979)
 Louer, R.P.M. (1987)
 Lucassen, prof. dr J.M.W.G. (1974)
 Lücker, B.P.L. (1974)
 Luthjens, dr ir L.H. (1976)
 Luyn, drs P.B.N. van (1980)
 Luyten, H. (1998)
 Maarschalkerweerd, P. (1999)
 Maenen, J. (1979)
 Maes, J. (1979)
 Mantel, J.L. (1956)
 Marres, E.C.W.L. (1969)
 Martens, M.J.M. (1979)
 Mast, drs E.R.J. van der (1974)
 Mathijssen, mr H.J.M.E. (1977)
 Meessen, H.L. (1981)
 Meeuws, J.B.R.G. (1974)
 Mennens, P.G.H. (1974)
 Mertens, C.G.A. (1958)
 Mertens, prof. dr F.J.H. (1987)
 Mertens, ir P.A.M. (1974)
 Mestrom, W.H. (1974)
 Meurders, H.L.M. (1995)
 Meuwissen, J. (1984)
 Meijden, C.P.J. van der (1995)
 Meijer, ir J.B.M.A. (1961)
 Meijsing, mej. J.C. (1978)
- Mingels, A.P.Y.M. (1982)
 Minis, drs S. (1981)
 Minkman, G.H. (1999)
 Mobers, H. (1979)
 Moelaert, J. (1982)
 Mommers, L. (1973)
 Moorer, W.T. (1982)
 Moorman, W. (1998)
 Mourmans, M.M.J. (1978)
 Muisenbergh, mr C.W.F.H. van den (1958)
 Mulken, W. van (1975)
 Mulleners, J. (1979)
 Narinx, J.M.G. (1979)
 Naus, J.H. (1975)
 Neer, L.P.G. van (1979)
 Neukirch, dr R. (1967)
 Neven, J.C.J. (1987)
 Niessen, drs L.F.P. (1974)
 Niesten, J.J.C.M. (1973)
 Nieuwenhuis, M.M.M. (1980)
 Nieuwhof-Reul, M. (1960)
 Nissen, prof. dr P.J.A. (1980)
 Notenboom, drs H.A.C.M. (1958)
 Notten, J.G.M. (1980)
- Nijsten, mevr. dr M. (1988)
- Venlo
 Tilburg
 Gouda
 Landgraaf
 's-Gravenhage
 Sittard
 Heel
 Mheer
 Lanaken (B)
 Maastricht
 Brunssum
 Helmond
 Nijmegen
 Warmond
 Wanssum
 Ulestraten
 Nijmegen
 Beek
 Blerick
 's-Gravenhage
 Hoensbroek
 Pey-Echt
 Nuth
 Einighausen
 Rotterdam
 Lanaken (B)
 Valkenburg
 aan de Geul
 Maastricht
 Maastricht
 Meerssen
 Hoogezand
 Wijchen
 Maastricht
 Brunssum
 Horst
 Maastricht
 Goirle
 Bunde
 Amstenrade
 Maastricht
 Panningen
 Maastricht
 Köln (D)
 Gulpen
 Klimmen
 Roermond
 Venlo
 Hoensbroek
 Nijmegen
 Venlo
 Valkenburg
 aan de Geul
 Maastricht

Oberndorff, Th. (1995)
Offermans, drs J.P.L.G. (1981)
Oldenbeuving, G.L.J. (1980)
Olivers-Bouvier, mevr. I. (2000)
Oojen, P.W.A. van (1981)
Op den Kamp, H.J. (1979)
Op het Veld, A.J.G. (1975)
Oppenhuis de Jong, H.W.M. (1985)
Palmen, ir H.M.J. (1974)
Palmen, J.Ch. (1963)
Panhuysen, J.F.M. (1982)
Parren, drs H.P.C.M. (1974)
Patelski, A.S.M. (1982)
Peerboom, P.E.H.G. (1990)
Peeters, drs J.G.H. (1958)
Penners, W.J.A.M. (1982)
Pernot, R.A.J.G. (1982)
Perry, dr J. (1976)
Peters, H.W.J.R. (1976)
Peters-Bijlmakers, M. (1999)
Philips, dr J.F.R. (1999)
Piery, drs L.J.M. (1974)
Pieters, H. (1981)
Piets, J.P.M. (1983)
Pinckers, A. (1995)
Piters, M.Th.C. (1995)

Pluijmen, L.J.H. (1979)

Poell, drs W.A.G. (1974)
Purnot, J.H.M.G. (1982)
Puts, H.P. (1979)
Pijpers, drs J.H.F. (1982)
Quaedvlieg, drs N.T.J. (1982)
Quint-Maagdenberg, mevr. drs M.J.I. (1983)
Raedts, ir C.J.B.M. (1984)
Ramaekers, J.M.G. (1988)
Renes, dr J. (1988)
Rensch, mr T.J. van (1975)
Richter, mr M.M.G.M. (1999)
Ritzen, dr ir J.M.M. (1995)
Roberts, P. (1979)
Roebroeck, J.M.G.F. (1981)
Roll, J. (1978)
Ronckers, E.M.A. (1979)
Roost, P.M. (1982)
Ros, Joh.J. (1979)
Royen, E.J.G. van (1979)
Rutten, I. (1998)
Ruyters, dhr en mevr. M.H. (1981)
Rijcken, R.J.L.M. (1979)
Sandt, W.M. van de (1997)
Schaaf, G. (1980)
Schatorjé, drs J.M.W.C. (1980)

Bunde
Sittard
Elsloo
Malden
Gulpen
Munstergeleen
Helden-Panningen
Maastricht
Sittard
Tervuren (B)
Maastricht
Thorn
Klimmen
Eijsden
Boxmeer
Sittard
Sittard
Maastricht
Beek
Geleen
Maastricht
Heerlen
Stein
Eijsden
Mook
Valkenburg
aan de Geul
Valkenburg
aan de Geul
Ulestraten
Cadier en Keer
Rijswijk
Maastricht
Heerlen
Vaals
Overijse (B)
Ransdaal
Wageningen
Gronsveld
Linne
Delft
Nijmegen
Maastricht
Gulpen
Banholt-Mheer
Ittervoort
Reuver
Eijsden
Brunssum
Maastricht
Heeze
Maastricht
Maastricht
Horst

Schefman, P. (1979)	Maastricht
Schellinx, ing. J.H.W. (1979)	's-Hertogenbosch
Schenk, E.A.M. (1999)	Maastricht
Schinck, drs P.J.G. (1991)	Baarlo
Schlösser, ir J.C. (1959)	Heerlen
Schreurs, mej. Maria J.J.G. (1973)	Eindhoven
Schreurs, J.W.J. (1976)	Herten
Schroten, ir H.M. (1987)	Rotterdam
Schrijnemakers, L. (1979)	Geleen
Schrijnemakers, prof. dr M.J.H.A. (1974)	New York (U.S.A.)
Schunck-Brouwers, mevr. J.H.L.M. (1979)	Mheer
Schutgens, N.H.J. (1966)	Maastricht
Schwanen, H.M.M. (1975)	Kerkrade
Schwartz, drs G.A.H. de (1960)	Stein
Seelen, drs Th.L.A.M. (1959)	Venlo
Seerden, mevr. W. (1990)	Weert
Semmeling, R.J.J. (1982)	Maastricht
Severens, J.J. (1979)	Amstenrade
Sillekens, J.P.H. (1979)	Heerlen
Sillekens, drs J.Th. (1972)	Nijmegen
Simonis, J.G.C. (1977)	Maastricht
Sleijpen, G. (1988)	Valkenburg aan de Geul
	Geleen
Sliepen, ing. W.L.A.G. (1960)	Limbricht
Slootweg, G.I. (1980)	Maastricht
Smeets, mr C.G. (1979)	Merkelbeek
Smeets BNA, mr ir J.J.W.M. (1982)	Hasselt (B)
Smeets, V. (1979)	Spaubek
Smeijsters, drs E.M.A. (1974)	Antwerpen (B)
Smisdorn, R. (1979)	Maastricht
Speth, L.J.H. (1979)	Landgraaf
Spierts, P.J.G. (1968)	Kerkrade
Spiertz, L.J. (1974)	Nijmegen
Spiertz, prof. dr M.G. (1972)	Maastricht
Spitz, E.J.C. (1958)	Oirsbeek
Spoelstra, B. (1988)	Weert
Stals, L. (1979)	Thorn
Standaert, C.M.H. (1982)	Maastricht
Starmans, drs J.C.J.M. (1988)	Roermond
Stassen, mr R.J. (1969)	Helden
Steen, F.M.J. van der (1970)	Cadier en Keer
Stehmann, Chr.H. (1979)	Groningen
Stevelmans, F. (1976)	Maastricht
Stevens, H. (1988)	Landgraaf
Stevens, M.F.M.N. (1981)	Eelde
Steijvers, J.L. (1974)	's-Gravenhage
Stille, mr A.L.G.A. (1979)	Lomm
Stoel, mej. J.G.M. (1979)	Amsterdam
Straatman, R. (1986)	Zaltbommel
Stratum, drs J.C.M. van (1965)	Lanaken (B)
Stroeken, mevr. M.. (1996)	Maastricht
Stroom, A.M.G.G. (1974)	Hoensbroek
Stuurman, J.A.G.M. (1967)	Maastricht
Stijnen, P.J.J. (1979)	

Suylen, H.H.G. (1987)	Berg en Terblijt
Swelsen, J.J.P.M. (1979)	Amsterdam
Tagage, Pastoor S. (1982)	Maastricht
Teeuwen, dr P.J.M. (1980)	Venlo
Teunissen, A. (1996)	Margraten
Theelen, J.E. (1974)	Roermond
Theunissen, R.J. (1983)	St.-Odiliënberg
Thewissen, drs E.J.C.G. (1982)	Wijlré
Thewissen, drs H. (1992)	Maastricht
Thijs, drs P. (1975)	Maastricht
Titulaer M.F.E., ir M.J.J. (1994)	Mheer
Tonnaer, F.J.G.J. (1981)	Thorn
Tonnaer, dr F.P.C.L. (1999)	Thorn
Tonnaer, J.J.G. (1958)	Sittard
Tulden, M. van (1977)	Roermond
Tummers, dr P.M.J.E. (1971)	Arnhem
Turlings, J. (1982)	's-Gravenhage
Urlings, A. (1998)	Schimmert
Vaessen, J.S.G. (1976)	Ridderkerk
Vaessen, J.W. (1972)	Sittard
Veelen, M.J. (1990)	Posterholt
Venner, dr J.G.C. (1982)	Grathem
Verbeet, dr G.J.B. (1960)	Maastricht
Verhagen, drs Th.J.P. (1977)	Maastricht
Verheggen, A. (1982)	Roermond
Verheggen, H.A.J.A. (1974)	's-Gravenhage
Verheggen-Crousén, mevr. E.W.M. (1982)	Sittard
Verheijen, G.F. (1973)	Horst
Verheijen-Zach, mevr. M. (1979)	Heerlen
Verhoeven, L.M.H. (1974)	Venlo
Verhofstadt, J.H. (1987)	Kerkdriel
Vermeere, H.M.H. (1986)	Heerlen
Verstraelen, drs I.H.H. (1989)	Weert
Verzijlbergh-Woittiez, dhr en mevr. (1998)	Maastricht
Veugen, F.L.G. (1982)	Sittard
Vissers, drs F.A. (1975)	Aerdenhout
Vleeshouwers, J.M.E. (1979)	Munstergeleen
Vlerken, drs J.P. van (1974)	Aarle-Rixtel
Vranken, D.C.A.M. (1999)	Rotterdam
Vrencken, ir drs J.H.A.M. (1979)	Sittard
Vries, prof. dr Joh. de (1974)	Amersfoort
Vromen, G.J. (1975)	Eersel
Vugt, Th. van (1986)	Klein-Doenrade
Wadsworth, S. (1994)	Eijsden
Waes, ir D.J. van (1988)	Maastricht
Wagenaar, R. (1998)	Maastricht
Waltmans, R.F.B. (1979)	Klimmen
Wanders, mr J.W.M. (1968)	Brunssum
Wanders, mr R.M.H. (1971)	Venlo
Warreburg, W.F.M. van de (1974)	Nederweert
Warrimont, A. de (1989)	St.-Martens-
	Voeren (B)
Wassink, H.J. (1999)	Schoten (B)
Waterval, mevr. M. (1995)	Simpelveld

Welten, R.G. (1985)
Weltens, H.A.J. (1988)
Werf, G.H.F. van de (1981)
Werf, J.J.M. van der (1995)
Wetering, J.L.H. van (1964)
Wessels, P.H.B. (1999)
Wetzels, P.J.M. (1975)
Weusten, H.A.M. (1980)
Weijer, J.J. van de (1979)
Widdershoven, A.J.H. (1982)
Wieërs, J.L.L.J. (1979)
Wieland, drs J.H.M. (1984)
Willems, H.A.E. (1986)
Willems, drs L.J.J. (1995)

Wind, mr G.A.T. (1998)
Wintgens, D. (1981)
Wintgens, mej. E.M.A. (1979)
Witlox, drs Aristides P. (2000)
Wolters, drs F.L.A.J. (1999)
Woude, prof. dr A.M. van der (1987)
Wijers, drs J.J.M. (1959)
Wijnands, H.J.G. (1982)
Wijnen, prof. dr W. (1981)
Xhonneux, ir G.S.J.A. (1982)
Zanders, dr H.L.G. (1969)
Zeekaf, ing. J.G.M.E.H. (1962)
Zeguers, mevr. D.P.M.H. (1975)
Zeijen, M.P.J. (1982)
Zimmermann, H. (2000)
Zuidam, J. (1991)
Zijlstra, N. (1982)

Zwolle
Maastricht
Neerbeek
Simpelveld
Maastricht
Gennep
Maastricht
Gouda
Maastricht
Susteren
Hasselt (B)
Lelystad
Meijel
Valkenburg
aan de Geul
Roermond
Heerlen
Maastricht
Maastricht
Venlo-Blerick
Ede
Brunssum
Eijsden
Bunde
Gulpen
Lage Mierde
Well
Maastricht
Swalmen
Elsloo
Schimmert
Hoensbroek

